از

اس کتاب میں مندرجہ ذیل بیس منطق کی کتابیں ہیں ۱۔ضروب واشکال اربعہ ۲۔شرح ضابطہ ابوالفتح ۳۔شرح ضابطہ مولانا شیخ الاسلام ۴۔صغرےٰ ۵۔حاشیہ ضابطہ ابی الخیر ۶۔اوسط ۷۔البسط ۸۔کبرےٰ ۹۔ایساغوجی ۱۰۔مرآۃ المنطق ۱۱۔میزان المنطق ۱۲۔بدیع المیزان ۱۳۔تہذیب ۱۴۔منطق منظوم ۱۵۔مختصر المیزان ۱۶۔تعریف الاشیا ۱۷۔صغر ۱۸۔الجوہرۃ المضیۃ ۱۹۔مقولات عشر ۲۰۔منتج شکل رابع

مکتبۂ شرکتِ علمیہ
بیرون بوہڑ گیٹ۔ملتان

جدول اشکال اربعہ

مع امثلہ ہر یک بطریق تفصیل و شروط ہر واحد و تعداد ضروب مستخرجہ طبع والای مولانا مولوی قدرت احمد مرحوم و مغفور محشی مطبع حسنی

الشکل الاول

شرط نتیجہ دادن آن ایجاب صغرے و کلیت کبری است الا نتیجہ مختلف برآید و اختلاف موجب عقم ست

ضرب	مقدمات	مثال
۱	صغری موجبة کلیة وکبری موجبة کلیة	نحو کل انسان حیوان وکل حیوان جسم فکل انسان جسم
۲	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة کلیة	نحو کل انسان حیوان ولا شئ من الحیوان بحجر فلا شئ من الانسان بحجر
۳	صغری موجبة جزئیة وکبری موجبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان وکل انسان ناطق فبعض الحیوان ناطق
۴	صغری موجبة جزئیة وکبری سالبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان ولا شئ من الانسان بحجر فبعض الحیوان لیس بحجر

[illegible]

الشکل الثانی

شرط انتاجش اختلاف ہر دو مقدمہ در ایجاب و سلب و کلیت کبری۔

ضرب	مقدمات	مثال
۱	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة کلیة	نحو کل انسان حیوان ولا شئ من الحجر بحیوان فلا شئ من الانسان بحجر
۲	صغری سالبة کلیة وکبری موجبة کلیة	نحو لا شئ من الحجر بانسان وکل ناطق انسان فلا شئ من الحجر بناطق
۳	صغری موجبة جزئیة وکبری سالبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان ولا شئ من الحجر بانسان فبعض الحیوان لیس بحجر
۴	صغری سالبة جزئیة وکبری موجبة کلیة	نحو بعض الحیوان لیس بانسان وکل ناطق انسان فبعض الحیوان لیس بناطق

[illegible]

الشکل الثالث

شرط انتاج آن کلیہ بودن یکے از دو مقدمہ و موجبہ بودن صغرے

ضرب	مقدمات	مثال
۱	صغری موجبة کلیة وکبری موجبة کلیة	نحو کل انسان حیوان وکل انسان ناطق فبعض الحیوان ناطق
۲	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة کلیة	نحو کل انسان حیوان ولا شئ من الانسان بحجر فبعض الحیوان لیس بحجر
۳	صغری موجبة کلیة وکبری موجبة جزئیة	نحو کل انسان حیوان وبعض الانسان کاتب فبعض الحیوان کاتب
۴	صغری موجبة جزئیة وکبری موجبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان وکل حیوان متنفس فبعض الانسان متنفس
۵	صغری موجبة جزئیة وکبری سالبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان ولا شئ من الحیوان بحجر فبعض الانسان لیس بحجر
۶	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة جزئیة	نحو کل حیوان جسم وبعض الحیوان لیس بابیض فبعض الجسم لیس بابیض

[illegible]

الشکل الرابع

شرط انتاجش یکے از دو امر ست یا اختلاف ہر دو مقدمہ در ایجاب و سلب با کلیت یکی از ان و یا موجبہ بودن ہر دو مقدمہ و کلیہ بودن صغری

ضرب	مقدمات	مثال
۱	صغری موجبة کلیة وکبری موجبة کلیة	نحو کل انسان حساس وکل ناطق انسان فبعض الحساس ناطق
۲	صغری موجبة کلیة وکبری موجبة جزئیة	نحو کل انسان حیوان وبعض الحساس انسان فبعض الحیوان حساس
۳	صغری سالبة کلیة وکبری موجبة کلیة	نحو لا شئ من الحیوان بحجر وکل حساس حیوان فلا شئ من الحجر بحساس
۴	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة کلیة	نحو کل انسان حیوان ولا شئ من الحجر بانسان فبعض الحیوان لیس بحجر
۵	صغری موجبة جزئیة وکبری سالبة کلیة	نحو بعض الحیوان انسان ولا شئ من الحجر بحیوان فبعض الانسان لیس بحجر
۶	صغری سالبة جزئیة وکبری موجبة کلیة	نحو بعض الحیوان لیس بانسان وکل کاتب حیوان فبعض الانسان لیس بکاتب
۷	صغری موجبة کلیة وکبری سالبة جزئیة	نحو کل انسان جسم وبعض الحیوان لیس بانسان فبعض الجسم لیس بحیوان
۸	صغری سالبة کلیة وکبری موجبة جزئیة	نحو لا شئ من الانسان بحجر وبعض الحیوان انسان فبعض الحجر لیس بحیوان

[illegible]

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

شرح الضابطة لمولانا ابی الفتح رحـ

قوله وضابطة شرائط الاربعة الخ تحريرهذه الضابطة ان قوله عموم موضوعية الاوسط مع ملاقاته الاصغر بالفعل اشارة الى الشرط الثلثة للشكل الاول و الثالث وهو مع قوله وحمل على الاكبر اشارة الى الشق الاول من شرط الرابع وقوله اما من عموم موضوعية الاكبر مع الاختلاف فى الكيف اشارة الى شرطى الشكل الثانى بحسب الكم والكيف وهو مع ماقبله من قوله عموم موضوعية الاوسط اشارة الى الشق الثانى من شرط الرابع اى لابد فى الاول و الثالث من عموم موضوعية الاوسط لشئ فى الجملة فيلزم كلية الكبرى فى الشكل الاول اذلاموضوعية للاوسط فيه الافى الكبرى ويلزم كلية احدى المقدمتين فى الثالث اذ الاوسط فيه موضوع فيهما معا ومن ملاقاة الاوسط للاصغر اى ايجابه له بالفعل فيلزم ايجاب الصغرى وفعليتها فيهما معا ولابد فى الرابع من هذا اى من عموم موضوعية الاوسط لشئ فيلزم كلية صغراه ومن ملاقاته له فيلزم ايجاب صغراه ومن حمله عليه ايجابا فيلزم ايجاب كبراه او من عموم موضوعية الاكبر لشئ او عموم موضوعية الاوسط لشئ مع اختلاف المقدمتين فى الكيف فيلزم كلية احدى مقدمتيه مع اختلافهما ايجابا وسلبا ولابد فى الثانى من عموم موضوعية الاكبر لشئ مع الاختلاف فى الكيف فيلزم كلية كبراه مع اختلاف مقدمتيه ايجابا وسلبا هذا اوفى مساعدة العبارة المذكورة لهذا المعنى نظر مع ان قوله او حمله على الاكبر ان كان معطوفا على ملاقاته لايفهم منه ايجاب الصغرى مع كليتها فى الشق الاول من شرط الرابع اصلا وان كان معطوفا على مقدر اى مع ملاقاته للاصغر بالفعل وحدها او مع حمله على الاكبر يفهم ذلك مع اشتراط فعلية الصغرى مع انها غير مذكورة ههنا فى شرائطه ان كانت شرطا فيه فى الواقع مع فعلية الكبرى وشرائط اخرى من حيث الجهة على ما بين فى محله واما عطفه على الفعل فى قوله بالفعل فركيك جدا ثم فى قوله مع منافاة نسبة وصف الاوسط الخ اشارة الى شرط الشكل الثانى من حيث الجهة والمراد بنسبة

وصف الاکبر نسبة کبراه ونسبة وصف الاوسط الی ذات الاصغر نسبة صغراه واما برهن المنسوب الیه فی
الکبری بوصف الاکبر لکونه محمولا فی المطلوب والا فالمنسوب الیه فیهما ذات الاکبر کما ان المنسوب الیه فی الصغری
ذات الاصغر والاد بمنافاة نسبة الکبری نسبة الصغری منافاتها لها لو فرضناهما متحدین فی الاطراف سواء
کانتا متناقضتین کما فی الصغری الممکنة العامة الجزئیة مع الکبری الضروریة الکلیة وبالعکس والصغری
الدائمة الجزئیة مع الکبری المطلقة العامة الکلیة وبالعکس او کانت کل واحدة منهما اخص من نقیض الاخری کما
فی سائر الاختلاطات والضروب المنتجة کالصغریین الدائمتین مع الکبریین الدائمتین وذلک لاختلاف المقدمتین
ههنا بالایجاب والسلب قطعا ولا یذهب علی من له ادنی تامل ان المنافاة المذکورة غیر متحققة فی کثیر من
الاختلاطات المنتجة من هذا الشکل کاختلاط الصغری الممکنة العامة مع الکبری المشروطة العامة
او الخاصة وکاختلاط الصغری المطلقة العامة مع الکبری المشروطة العامة او الخاصة او العرفیة العامة
او الخاصة اللهم الا ان تعتبر المنافاة المذکورة اعم من ان یکون بین نفس النسبتین او نوعهما بان یبدل
الضرورة الوصفیة فی احدیهما بالضرورة الذاتیة او الدوام الوصفی بالدوام الذاتی فیعتبر المنافاة بینهما
ثم یحصل المنافاة بین المقدمتین فی الصورة المذکورة قطعا لکن علی هذا یوجد تلک المنافاة فی
الصور الغیر المنتجة ایضا کعکس الاختلاطات المنتجة المذکورة اعنی اختلاط الکبری الممکنة العامة
مع الصغری المشروطة العامة او الخاصة واختلاط الکبری المطلقة العامة مع الصغری المشروطة
العامة او الخاصة او العرفیة العامة او الخاصة وایضا لا فرق بین الضرورة الوقتیة والمنتشرة و
بین الضرورة الوصفیة والدوام الوصفی فی کونهما احدی النسبتین منافیة بنوعها للامکان و
الاطلاق العام وما هو اخص منهما فی النسبة الاخری فیستلزم ان یوجد المنافاة المذکورة فی
الصغری الممکنة العامة مع الکبری الوقتیة او المنتشرة وبالجملة الاختلاطات المنتجة من هذا
الشکل اربعة وثمانون وغیر المنتجة خمسة وثمانون فلو حملت المنافاة المذکورة علی ظاهرها لم تکن
موجودة فی کثیر من الاختلاطات المنتجة وان صرفت عن ظاهرها علی ما ذکر کانت موجودة فی
کثیر من الاختلاطات الغیر المنتجة ایضا فیختل الضابطة المذکورة طردا وعکسا وکونه لم یتعرض

بشرط هذا الشكل بحسب الجهة فى الضابطة او مطلقا بل بشرط شئ من الاشكال بحسبها فيه او مطلقا وقال لابد من عموم موضوعية الاوسط مع ملاقاته للاصغر وحدها او مع حمله على الاكبر او عموم موضوعية الاكبر او عموم موضوعية الاوسط مع الاختلاف فى الكيف او ذلك لعموم معه كان ضابطا واضحا مختصرا مطردا ومنعكسا فقط ❊

تم شرح الضابطة لمولانا ابى الفتح رح

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شرح الضابطة لمولانا شيخ الاسلام رح

ضابطة شرائط الاشكال الاربعة اى القانون الذى يعرف منه شرائطها مجملة انه لابد فى انتاجها من احد الامرين اما من عموم موضوعية الاوسط اى استغراقه بان يكون جميع افراده محكومة عليها للاكبر او للاصغر مع ملاقاته اى الاوسط للاصغر بالفعل يعنى مع حمل الاوسط على الاصغر او وضعه له بالفعل كما فى جميع ضروب الشكل الاول والثالث وبعض ضروب الرابع فانه يشترط فيما سبق كون الاوسط محكوما عليه بالاكبر حكما كليا فى كبرى جميع ضروب الاول مع حمله على الاصغر بالفعل واشتراط الكلية فى احدى مقدمتى الشكل الثالث الذى موضوعه الاوسط مطلقا مع الفعلية فى صغراه فيلزم وضع الاوسط للاصغر بالفعل او غيرا لكلية فى الضرب بين الاولين والرابع والسابع من الشكل الرابع الذى موضوعية الاوسط فى الصغرى مع وجوب الفعلية فى مقدمتى الرابع مطلقا لابد من عموم موضوعية الاوسط مع حمله على الاكبر كما فى الضرب الثالث والثامن للشكل الرابع فان الاوسط يكون محكوما عليه كليا فى صغراهما محمولا على الاكبر فى الكبرى بالفعل واما من عموم موضوعية الاكبر اى كون الاكبر محكوما عليه حكما كليا بالاوسط مع الاختلاف اى اختلاف الصغرى والكبرى فى الكيف اختلافا مع منافاة نسبة وصف الاوسط الى وصف الاكبر الموضوع لنسبته اى نسبة وصف الاوسط الى ذات الاصغر بان يكون كل من النسبتين موجهة بجهة يستلزم صدق

کل منہما کذب الاخری عند اتحاد الموضوع والمحمول وینبغی ان یعلم ان عموم موضوعیۃ الاکبر مع
الاختلاف ایجاباً وسلباً اشارۃ الی الضرب الخامس والسادس للشکل الرابع فان الاوسط فی
کبراہما محمول علی جمیع افراد الاکبر واشارۃ ایض بحسب الکیفیۃ والکمیۃ الی ضروب الشکل
الثانی الذی الاوسط محمول فی مقدمتیہ مع کلیۃ الکبری واختلاف المقدمتین کیفیۃ و
اما المنافاۃ بین نسبۃ وصف الاوسط الی الاکبر وبین نسبتہ الی الاصغر تلویح الی شرطیہ
بحسب الجہۃ اعنی کون الصغری ضروریۃ اودائمۃ اوکبری من الدائمتین او العرفیتین
او المشروطتین وکون الصغری ضروریۃ علی تقدیر کون الکبری ممکنۃ وکون الکبری ضروریۃ
او مشروطۃ عامۃ او خاصۃ علی تقدیر کون الصغری ممکنۃ وذلک التلویح بالنظر
الی انہ لو انتفی الشروط الاول بحسب الجہۃ کان نہایۃ حال الصغری ان یحکم فیہا
بالضرورۃ فی جمیع اوقات الوصف وغایۃ امر الکبری ان یحکم فیہا بالضرورۃ فی وقت معین
اختلافہما بالایجاب والسلب لا یوجب تنافی المطلوب لجواز صدق ضرورۃ الایجاب فی جمیع اوقات الوصف
ضرورۃ الوصف فی وقت آخر بالقیاس الی شئ واحد بالعکس وکذا لو لم یکن الشرطیۃ الثانیۃ لم یوجد
ذلک التنافی من اختلاف الایجاب والسلب بالدوام الوصفی فی جانب والامکان فی جانب کما لا
یخفی فان قیل فلا یصح اعتبار تلک المنافاۃ فی اختلاط الممکنۃ الموجبۃ الصغری مع المشروطۃ
العامۃ السالبۃ اذ لا تنافی بین امکان المحمول نظراً الی الذات وکون سلبہ ضروریاً
بحسب الوصف وقد فہم من الکلام ان ذلک الاختلاط منتج علی ہیأۃ الشکل الثانی قلنا قد اشار
فیہ الی دفع ذلک بقولہ وصف الاکبر وذلک لان المقصود فی الشکل الثانی المنافاۃ
بین ذات الاصغر ووصف الاکبر لا ذاتہ ولا شک انہ ممتنع بالنسبۃ الی ذات الموضوع فی
الممکنۃ الموجبۃ مع وصف الموضوع فی المشروطۃ السالبۃ ولعمری لقد احسن ما قال حیث اتی
بنوع من الاعجاز فی ایراد ہذہ الضابطۃ الموجزۃ غایۃ الایجاز مع اشتمالہا علی الاشارۃ الی جمیع
شرائط الاشکال الاربعۃ لکن علی وجہ الابہام والاجمال الا انہ لم یتعرض لشرائط الرابع بحسب

الجہۃ کالاتیان بہا فیما قیل مخافۃ التطویل ولئلا یلزم منہ مزیۃ الاجمال علی انہ لو اعتبرت الاشارۃ الی شرائطہ بحسب الکمیۃ والکیفیۃ لزم تغیر فی عبارۃ فالاحسن ان یقال مع الاختلاف فی الکیف فقط او مع منافاۃ نسبۃ آہ وایضا الاولی ان یؤخر قولہ بالفعل عن قولہ حملہ علی الاکبر لان ذلک معتبر فی ھذا الحمل ایضا بل لو قال علی الاکبر لکفی لان الملاقاۃ مساویۃ للحمل کما للوضع علی ما سبق تامل!

تم شرح الضابطۃ لمولانا شیخ الاسلام رح

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حاشیۃ الضابطۃ لمولانا ابی الخیر قدس سرہ

قولہ الی وصف الاکبر قال بعض سادات المحشین وانما عبر عن المنسوب الیہ فی الکبری بوصف الاکبر لکونہ محمولا فی المطلوب والا فالمنسوب الیہ فیہما ذات الاکبر کما ان المنسوب الیہ فی الصغری ذات الاصغر انتہی عبارتہ حاصلہ ان المراد فی ھذہ الضابطۃ ھو ذات الاکبر وذکر الوصف لیس الا لرعایۃ النکتۃ المذکورۃ وعلی ھذا بنی ذلک البعض مقصود الضابطۃ فاعترض فی آخر شرح الضابطۃ بقولہ ولا یذھب علی من لہ ادنی تامل ان المنافاۃ المذکورۃ غیر متحققۃ فی کثیر من الاختلاطات المنتجۃ من ھذا الشکل کاختلاط الصغری الممکنۃ العامۃ مع الکبری المشروطۃ العامۃ او الخاصۃ وکاختلاط الصغری المطلقۃ العامۃ مع الکبری المشروطۃ العامۃ او الخاصۃ او العرفیۃ العامۃ او الخاصۃ اللھم الا ان یعتبر المنافاۃ المذکورۃ اعم من ان یکون بین نفس النسبتین او نوعیہما بان یبدل الضرورۃ الوصفیۃ فی احدھما بالضرورۃ الذاتیۃ او الدوام الوصفی بالدوام الذاتی فیعتبر المنافاۃ بینہما فح یحصل المنافاۃ بین المقدمتین فی الصورۃ المذکورۃ قطعا لکن ھذا توجد تلک المنافاۃ فی الصور الغیر المنتجۃ ایضا کعکس الاختلاطات المنتجۃ المذکورۃ اعنی اختلاط الکبری الممکنۃ العامۃ مع الصغری المشروطۃ العامۃ او الخاصۃ واختلاط الکبری المطلقۃ العامۃ مع الصغری المشروطۃ العامۃ او الخاصۃ او العرفیۃ العامۃ او الخاصۃ ولا فرق بین الضرورۃ الوقتیۃ والمنتشرۃ وبین الضرورۃ الوصفیۃ

الدوام الوصفی فی کونہا فی احدی النسبتین منافیۃ بنوعہا للامکان العام والاطلاق العام وما ہو اخص منہما فی النسبۃ الاخری فیلزم ان یوجد المنافاۃ المذکورۃ فی الصغری الممکنۃ العامۃ مع الکبری الوقتیۃ او المنتشرۃ وبالجملۃ الاختلاطات المنتجۃ من ہذا الشکل اربعۃ وثمانون وغیر المنتجۃ خمسۃ وثمانون فلو حملت المنافاۃ المذکورۃ علی ظاہرہا لم تکن موجودۃ فی کثیر من الاختلاطات المنتجۃ وان صرفت عن ظاہرہا علی ما ذکر کانت موجودۃ فی کثیر من الاختلاطات الغیر المنتجۃ ایضا فتختل الضابطۃ طردا وعکسا الی ہہنا تم لفظہ وما ذکرہ السید المحشی حق لا ریب فیہ والمحشی الفاضل الیزدی اراد ان یدفع الاعتراض المورد المذکور ورام التفصی عنہ فذہب الی ان المراد ہو وصف الاکبر ولیس الوصف للنکتۃ المذکورۃ بل ہو المقصود وبنی الکلام علی ہذا فی شرح المنافاۃ واستدل علی دوران الملاقاۃ وجودا وعدما علی شرائط الجہۃ فی الشکل الثانی ونحن نقول لا یتم الدلائل المذکورۃ لانا نقول قولہ واذا کان مسلوبا عن ذاتہ بالفعل کان مسلوبا عن وصفہ بالفعل ممنوع فانہ یجوز فی مثالنا ہذا کل کاتب لیس متحرک الاصابع بالفعل سلب تحرک الاصابع عن ذات الکاتب ولا یجوز سلب تحرک الاصابع عن وصف الکتابۃ وقولہ وکذا اذا کانت الکبری ممکنۃ والصغری ضروریۃ بمثل ما مر ممنوع ایضا فان المراد بمثل ما مر انہ یکون نسبۃ وصف الاوسط الی ذات الاکبر بامکان الایجاب مثلا واذا کان نسبۃ وصف الاوسط الی ذات الاکبر بالامکان کان النسبۃ الی وصف الاکبر ایضا بالامکان ولا یخفی انہ لا یلزم من امکان الایجاب بالنظر الی الذات امکان الایجاب بالنظر الی الوصف کما فی مثالنا ہذا کل کاتب ساکن الاصابع بالامکان فان ثبوت سکون الاصابع لذات الکاتب بالامکان ولیس ثبوت سکون الاصابع لوصف الکتابۃ بالامکان بل بالامتناع فلم یتم الدلیل ولم یستقم الضابطۃ وہذہ شبہۃ عویصۃ لا یرجی دفعہا فقط

تمت حاشیۃ الضابطۃ لمولانا ابی الخیر رحمہ اللہ تعالٰی

بسم الله الرحمن الرحیم

بدانکه هرچه در ذهن در آید اگر خالی از حکم[۲] باشد آنرا تصور خوانند چون تصور انسان مثلاً و اگر با حکم باشد آنرا تصدیق خوانند چنانکه زید نویسنده است مثلاً و حکم نسبت امریست با امری بروجه ایقاع و آنرا ایجاب خوانند چون انسان کاتب ست یا بروجه انتزاع و آنرا سلب خوانند چون انسان کاتب نیست و هریک از تصور و تصدیق گر بیفکر حاصل شود آنرا ضروری و بدیهی[۳] خوانند چون تصور حرارت و برودت و تصدیق بآنکه آتش گرم ست و اگر بفکر حاصل شود آنرا نظری و کسبی خوانند چون تصور روح[۵] و تصدیق بآنکه عالم حادث ست و فکر آنست که در معلومات تصرف کند بترتیب بعضی با بعض بروجهیکه اداکند بدانستن مجهول و هرچه در وی فکر کنند و تصور دیگر اداکند آنرا معرف و قول شارح[۴] خوانند چنانکه معنی حیوان که جوهر جسم نامی حساس متحرک بالاراده است و معنی ناطق که دریابنده

۱ بدانکه مصنف رساله خود را بتسمیه شروع نمود برای اتباع کلام آلهی و امتثال حکم خیر الانام علیه الصلوة والسلام که از حدیث کل امر ذی بال لم یبدأ ببسم الله فهو ابتر پیدا است ای هر امر صاحب شان که ببسم الله شروع نموده آید پس ناقص است لیکن حمد را جزو کتاب نساخت حالانکه باب حمد نیز حدیث وارد ست کل امر ذی بال لم یبدأ بحمد الله فهو اقطع ای هر امر صاحب شان که بحمد خدای تعالی ابتدا کرده نشود پس ناقص غیر مقبول است زیرا که درین رساله دو اعتبار ست یکی اینکه رساله علم منطق ست و آن علم عظیم الشان ست نسبت مصنف پس مصنف خود را حقیر

رساله را عظیم الشان و مصداق ذی بال خیال کرده به تسمیه شروع کرد و اعتبار دیگر این که رساله تصنیف اوست پس ناچیز ست و مصداق ذی بال نیست پس سزاوار حمد باری نیست لهذا ترک حمد نمود و نیز ابتدا کتاب الله الله بتسمیه است و افعال تعالی انا عند ظن عبدی بی کما روی فی حصن الحصین و نیز حکم برای مطلق حمد ست و آن در ضمن تسمیه مندرج رساله شد چنانکه وارد شد در صلات رسول الله صلی الله علیه وسلم بجا نمیخوانند ما نمردایان بلا حمد در ضمن تسمیه است فقط و آنکه گفته شد مراد در حدیث حمد بالاستقلال ست دعوی بلا دلیل ست بخوف طول این مختصر اکتفا بر حمد لسانی نمود ۱۲ مولوی عبدالرشید سلمه ۲ بدانکه نزد حکما حکم اطلاق کرده میشود بر چهار معانی اول آنکه جزو اخیر از قضیه باشد ای نسبت تامه خبریه ایجابیه و سلبیه که گفته

می شود و این در اصطلاح متاخرین که قائل به جزئیت نسبت تقییدیه برای قضیه اند و قوع نسبت تقییدیه یا لا وقوع نسبت تقییدیه و ثانی محکوم به برای محمول و ثالث نفس قضیه از حیثیت اشتمال آن قضیه بر این چیز که آن حکم ست حقیقة یعنی نسبت تامه خبریه که آن ربط دادن یک دو معنی را بدیگر یا سلب ربط آنست پس باشد حکم مجاز در قضیه بنام نهادن کل باسم جزو رابع اذعان به نسبت تامه خبریه که آن تصدیق ست بر مذهب بعض ای حکما کذا فی القول الفصیل بین الحق والباطل و این تصور گاهی تصور واحد بود چنانچه مثالش در کتاب مسطور ست و گاهی متعدد می باشد بلا نسبت چون تصور انسان و کاتب یا نسبت غیر تقییدی باشد چون حیوان ناطق و غلام زید یا تامه غیر خبریه باشد مثل اضرب یا خبریه بود که شک کرده شود در آن پس هریک از اینها تصور باشد بنا بر خالی بودن اینها از حکم و لیکن اجزای شرطیه پس نیست حکم در آن مگر فرضا پس در تک آنها نیست تصدیق بالفعل بلکه بقوت قریبه فعل کذا فی حواشی المتم علی شرح الشمسیه ۱۲ ۳ بدیهی آن چیز ست که موقوف نباشد حصول آن بر نظر و کسب و بدیهی باین معنی مرادف ست برای ضروری که مقابل نظری بود گاهی اطلاق کرده میشود بدیهی بر مقدمات اولیه و مقدمات اولیه آن قضایا اند که حکم میکند بدان عقل بمجرد تصور هر دو طرف اسناد نسبت چنانکه حکم باینکه واحد نصف اثنین ست ۱۲ ۴ گفتن قول از جهت که موصل الی التصور اغلب مرکب میباشد برای اینکه حد تام مرکب است یقینا و حد ناقص گاهی مرکب میباشد نزدیک آنکس که جائز داشته است حد ناقص بفصل تنها گاهی مرکب نبوده و رسم تام مرکب ست قطعا و رسم ناقص گاهی مرکب بود نزدیک آن کس که جائز داشته است حد رسم ناقص بخاصه تنها گاهی مرکب نبود و قول مرادف مرکب ست و گفتن شارح بنابر آن ست که موصل الی التصور شرح میکند و واضح می سازد ماهیات اشیا را پس اگر گوئی که قول شارح موصل الی التصور میباشد بطریق نظر و فکر و در فکر ۱۰۰ ترتیب لازم بود پس چگونه غیر مرکب بودن قول شارح

جائز بود گویم آنکه جائز داشت حد ناقص را بفصل تنها و رسم ناقص را بخاصه تنها گفته در تعریف فکر که آن تحصیل امر یا ترتیب امور ست کذا فی الحواشی للسید الشریف علی شرح الشمسیه ۱۲ ۵ بر جمله ماسوای ذات حق و صفات اوست حادث ست یعنی از عدم بوجود آمده و قدیم نیست ۱۲ تکمیل الایمان ۶ جوهر آن ست که قائم بالذات و موجود بوجود خود باشد و جسم آن جوهر است که در طول و عرض و عمق هر سه باشد و نامی آن جسم ست که بطبع خود بالد و حساس دریابنده محسوسات ۱۲ مولانا محمد برکت الله سلمه ۷ ای در ذهن از یک معلوم خواه به نظر فکر معلوم شده باشد یا بلا فکر ۱۲ ۸ یک کردن چند امور ست بدین طور که هرچه تقدم خواهد مقدم سازند و هرکه تاخر خواهد موخر سازند ۱۲ محمد برکت الله لکهنوی فرنگی محلی ۱۲

معقولات ست متفرق ترا معلوم باشد ہر دو را جمع کنی وگوئی حیوان ناطق انیجا تصور انسان
حاصل ست وہر چہ روی فکر کنند وتصدیق او کنند آنرا دلیل وحجت خوانند چنانکہ گوئی
عالم متغیرست وہر چہ متغیرست حادث ست پس عالم حادث ست فصل در مباحث معرف
ہر چہ متصور شود اگر منع کند از شرکت بین کثیرین آنرا جزئی حقیقی خوانند چون
ذات زید واگر منع نکند آنرا کلی خوانند چون مفہوم انسان وآن کثیرین را افراد وجزئیات
اضافی وی خوانند چون زید وعمر وبکر وغیر آن چون کلی را نسبت کنی با فراد وی
یا عین حقیقت افراد باشد چون انسان آنرا نوع خوانند یا جزو حقیقت افراد باشد پس
اگر تمام مشترک ست میان حقیقت آن افراد وماہیت دیگر چون حیوان کہ تمام مشترک
ست میان انسان ودیگر حیوانات آنرا جنس خوانند واگر نہ چنین باشد آنرا فصل خوانند
خواہ مشترک نباشد چون ناطق وخواہ مشترک ولکن تمام مشترک نباشد چون حساس ویا
خارج از حقیقت افراد باشد اگر خاص بیک ماہیت باشد آنرا خاصہ خوانند چون
ضاحک واگر خاص نباشد آنرا عرض عام خوانند چون ماشی وجنس اگر تمام مشترک باشد
بہ نسبت باہمہ مشارکات آنرا جنس قریب خوانند چون حیوان واگر بہ نسبت با بعضی مشارکات
تمام مشترک باشد فقط آنرا جنس بعید خوانند چون جوہر کہ مشترک ست میان انسان و

---

۱ دلیل در لغت راہ نمایندہ است واین مجموعہ امور معلومہ مرتبہ راہ نماید بجانب مجہول ومطلوب لہذا دلیل نامند ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ ۲ قولہ کلی خوانند بدانکہ کلی گاہ باشد کہ ممتنع می شود افراد وی چنانکہ شریک باری وگاہ باشد کہ ممکن شود افراد او اما یافتہ نشدہ چنانکہ عنقا وگاہ باشد کہ باوجود امکان غیر یک فرد یافتہ نشدہ چنانکہ شمس وگاہ باشد کہ بسبب ممتنع شدن افرادش صرف یک فرد یافتہ شدہ چنانکہ مفہوم باری وگاہ باشد کہ کثیر مع التناہی یافتہ شدہ چنانکہ کواکب السبعۃ السیارہ وگاہ باشد کہ بیشتر مع عدم التناہی یافتہ شدہ چنانکہ معلومات باری ونفوس ناطقہ نزد قائلین بقدم عالم ۱۲ مولوی محمد عبد الماجد سلمہ اللہ ۳ قولہ مفہوم ہر چیز کہ مستفاد می شود از لفظ پس باعتبار آنکہ آن چیز قصد کردہ شدہ از ان لفظ او را مفہوم گویند وباعتبار آنکہ آن چیز قصد کردہ شدہ از ان لفظ آنرا معنے ومقصد نامند وباعتبار آنکہ لفظ دال ست بر ان چیز مدلول می گویند ۱۲ محمد عبد الماجد سلمہ اللہ ۴ قولہ جزئیات اضافی وی آہ وجزئی اضافی گاہی جزئی حقیقے باشد چنانکہ زید بالنسبت الی الانسان وگاہ باشد کہ کلی باشد اما جزئی اضافی بہ نسبت کلی دیگر شود چنانکہ انسان خود کلی ست وبقیاس حیوان جزئی اضافی ست ۱۲ مولوی محمد عبد الماجد سلمہ اللہ ۵ برای اینکہ وقتیکہ سوال کردہ شود از انسان وفرس ما ہما جواب حیوان باشد واگر تنہا انسان سوال کردہ آید صلاحیت ندارد برای جواب او حیوان برای اینکہ تمام ماہیت او حیوان ناطق ست نہ حیوان واقف قوم ترتیب دادہ اند کلیات مخصوصہ را تا اینکہ آمادہ شود برای آنہا تمثیل بآن کلیات بنا بر تسہیل متعلم مبتدی پس وضع کردند انسان را بعد آن حیوان بعد آن جسم نامی بعد آن جسم مطلق بعد آن جوہر را پس انسان نوع ست چنانکہ شناختی وحیوان جنس ست برای او بنا بر اینکہ او تمام جزو مشترک ست درمیان انسان وفرس ہمچنین جسم نامی جنس ست برای انسان چراکہ او کمال جزو مشترک ست درمیان انسان ونباتات تا آنکہ وقتیکہ سوال کردہ شود از انسان ونباتات باشد جواب جسم نامی ہمچنین جسم جنس ست برای انسان برای اینکہ او تمام جزو مشترک ست درمیان انسان وحجر وہمچنین جوہر جنس ست برای انسان بنابر اینکہ او تمام ماہیت مشترک ست درمیان انسان وعقل پس ظاہر شد ازین جواز اجناس مختلفہ بعض از ان فوق بعض برای یک ماہیت وہرگاہ دانستی تعدد تمام مشترک پس بدانکہ جنس منحصراست در قریب وبعید کذا فی القبلی ۱۲ ۶ قولہ جنس قریب کہ این جواب ست از سوال انسان وفرس ہمین جواب ست از انسان واز جمیع انواع مشارکہ او درحیوانیت ۱۲ ۷ جوہر کہ این بعید بسہ مرتبہ است زیراکہ حیوان وجسم نامی وجسم سہ جواب شدند جوہر جواب رابع شد ۱۲ ۸ ای ترتیب کہ ہر چہ رتبۂ او مقدم ست آن حیوان است چہ عام ست مقدم سازی وہر کہ رتبۂ او مؤخرست وآن ناطق است چراکہ خاص وممیز است مؤخر سازی وگوئی حیوان ناطق بتقدیم حیوان وتاخیر ناطق ۱۲ ۹ حادث آنکہ موجود بعد العدم باشد ۱۲ ۱۰ کہ تمیز میدہد انسان را از مشارکات او در جسم نامے پس این فصل بعید بود انسان را چنانکہ ناطق فصل انسان است ۱۲

مجردات وحیوانات ونباتات وجمادات وتمام مشترک نیست مگر نسبت با مجردات و مراتب بعد مختلف میشود وهرگاه که جنس قریب را با فصل قریب جمع کنی آنرا حد تام خوانند چون حیوان ناطق مر انسان را واگر جنس بعید را با فصل قریب جمع کنی آنرا حد ناقص گویند چون جسم ناطق مر انسان را وهرگاه که جنس قریب را با خاصه جمع کنی آنرا رسم تام گویند چون حیوان ضاحک مر انسان را واگر جنس بعید را با خاصه جمع کنی آنرا رسم ناقص خوانند چون جسم ضاحک مر انسان را وهمچنین اگر عرض عام را با خاصه جمع کنی رسم ناقص خوانند چون موجود ضاحک مر انسان را بدانکه جنس وفصل وحد اینها بیشتر در حقائق موجوده در خارج استعمال میکنند ودر مفهومات اعتباریه نیز چون اصطلاحات نحاة مثل کلمه واسم وفعل و حرف ومعرب ومبنی استعمال میکنند وبیشتر اهل عربیت حد بمعنی معرف باشد واقسام اربعه درو داخل باشد فصل در مباحث حجت ودلیل ما به التصدیق را قضیه خوانند وقضیه بر سه قسم ست یکی حملیه وآن مرکب باشد از دو مفرد مثل الانسان کاتب وآنرا موجبه خوانند والانسان لیس بکاتب وآنرا سالبه خوانند ومحکوم علیه را در حملیه موضوع خوانند ومحکوم به را محمول دوم شرطیه متصله وآن مرکب باشد از دو قضیه که میان ایشان حکم کرده باشند باتصال چون کلما کانت الشمس طالعة کان النهار موجوداً واین را موجبه خوانند ویا حکم کرده باشند به سلب

(ف) قوله مراتب آه ضابطه در شناختن مراتب بعد این ست که اعتبار کرده شود عدد اجوبه شامله برای جمیع مشارکات دکم کرده شود از آن یک پس آنچه باقیماند آن مرتبه بعد ست و قرب وبعد نسبت قسمین متباینین بلکه مختلف باعتبار اند چنانکه جسم نامی جنس بعید ست برای انسان بمرتبه واحد وجنس قریب ست برای حیوان برای اینکه او نوع اضافی ست مرکب از جنس قریب که آن جسم نامی ست واز فصل قریب که آن حساس متحرک بالاراده است وجسم جنس ست برای انسان بعید بدو مرتبه وبرای حیوان بمرتبه واحد وجنس قریب است برای جسم نامی وجوهر جنس ست برای انسان بعید بسه مرتبه وبرای حیوان بدو مرتبه وبرای جسم نامی بمرتبه واحد وجنس قریب ست برای جسم کذا فی حواشی السید الشریف والفاضل اللاهوری علی شرح الشمسیة ١٢ (ف٢) قوله حد تام لیکن حد برای اینکه معنی حد در لغت منع ست وآنکه مرکب شود از جنس قریب وفصل قریب بسبب مشتمل بودنش بر ذاتیات مانع است از دخول اغیار اجنبی ولیکن نام نهادن اتمام جهت ذکر ذاتیات ست دران تمام ١٢ (ف٣) رسم از جهت گویند که رسم الدار اثر باشد برگاه باشد تعریف بخارج لازم که آن اثر ست از آثار شئ پس باشد تعریف باثر وتمام از جهت مشابهت واشتنش بمقام از ین حیثیت که جنس قریب درین مذکور ست وقید کرده شده است بامر مختص باشی ١٢ (ف٤) جهت حذف بعض اجزای رسم تام ازانکه آن جنس قریب ست در رسم ناقص آنرا ازان گویند که مشابهت دارد بحد ناقص ١٢ (ف٥) کلمه برای تخصیص ست نه زائد ١٢ (ف٦) اعتباریه یعنی وجود دیگر اعتبار کرده است او معتبر او را در واقع ودر خارج وجودی نباشد چنانکه مر حقائق موجوده را در خارج مثل انسان وفرس وغیره ١٢ مولوی عبد الماجد (ف٧) اهل عربیت وهمچنین اصولیین استعمال می کنند او را بمعنی معروف واکثر اوقات واقع میشود غلط بسبب غفلت از اختلاف اصطلاحات ١٢ (ف٨) قضیه گاهی اطلاق کرده میشود بر ملفوظ وگاهی بر معقوله یا باشتراک یا بحقیقت ومجاز وثانی اولی ست برای اینکه معتبر قضیه معقوله است ولیکن ملفوظه پس جز این نیست که اعتبار کرده شده است بنا بر دلالت آن بر معقوله پس تسمیه قضیه ملفوظه بقضیه از جهت تسمیه دال باسم مدلول ست ١٢ (ف٩) حملیه اگر بیافته شود در هر کدام شئ از دو طرف آن قضیه نسبت پس آن حملیه ست چون الانسان حیوان واگر یافته شود پس اگر باشد نسبت ازان چیز که بنا شد صحیح آنکه بود تام بلکه باشد نسبت تقییدیه پس حملیه ست چنانکه الحیوان والانسان جسم ضاحک اگر باشد نسبت ازان چیز که باشد صحیح آنکه بود تام پس یا یافته شود آن نسبت در یک طرف قضیه پس آنهم حملیه است چنانکه زید ابوه قائم ویا یافته شود در هر دو طرف قضیه پس یا اینکه باشد نسبت ملحوظ اجمالا پس باشد آنهم حملیه چنانکه زید قائم نیافته زید لیس بقائم ویا اینکه باشد ملحوظ تفصیلا پس باشد قضیه شرطیه چنانکه قول تو ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود پس ظاهر شد ازین بودن اطراف حملیه یا مفرد بالفعل یا بالقوه برای این که مشتمل بر نسبت تقییدیه مطلقا یا بر خبریه دانیکه ملحوظ باشد اجمالا ممکن ست اینکه نهاده شود مقام او مفرد برای اینکه دلالت اجمالی ست ودر مراجع اطراف شرطیه نیست ممکن نهادن مفردات بنا بر آنکه نیست ممکن اینکه استفاده کرده شود از مفردات ملاحظه محکوم علیه ومحکوم به ونسبت بر سبیل تفصیل کذا فی حواشی السید الشریف علی شرح الشمسیة ١٢ (ف١٠) موضوع بنا بر آنکه محکوم علیه وضع کرده شده است تا که حکم کرده شود بران بشئ این تمثیل ست مبتدا اول در نزد ما بر آنکه زیاده دلالت میکند موضوع ست فقال محمول چرا که متصل معنی آن این ست که زید قائل ست یا دو قول است در زمان ماضی بدانکه قضیه او نی را از دو جزو شرطیه اعم ست از حملیه متصله بود یا منفصله مقام میگویند بنا بر تقدم آن در ذکر

در عدد داخل شد چه یک حاشیه واو نصف است وحاشیه دیگر احد و نصف مجموع عدد باشد و نیمه اش یک بلکه درین صورت تعریف مذکور بر کسر مخلوط از کسر و صحیح صادق آید چه مثلا النصف که حاشیه آن ربع است وحاشیه دیگر سه ربع و مجموعش یک ست نیمه اش نصف وعلی هذا القیاس جمیع کسور مخلوط اما حق آنست که بدرستیکه واحد عدد نیست واگرچه اعداد از وی مرکب شوند چنانچه جوهر فرد یعنی جزء لا یتجزی نزدیک متکلمین که ثبت جوهر فرد اند خود جسم نیست اگرچه اجسام از وی مرکب شوند هکذا فی الشرح المولوی روشن علی الجونفوری علی خلاصة الحساب ۱۲ ۳ھ
پس سالبه حقیقیه صادق خواهد آمد از قسمیکه کاذب می آید موجبه حقیقیه بنا بر آنکه کذب ایجاب مقتضی صدق سلب ست وکاذب خواهد آمد از قسمیکه صادق می آید از ان موجبه جهت آنکه صدق ایجاب مستدعی کذب سلب ست ضرورة و موجبه حقیقیه کاذب می آید از زوج صادق بنا بر اجتماع آن هر دو در صدق پس انفصال در زوج منقسم بمتساویین انفصال بین التماس والالتزام ست پس هر دو جمع میشوند ۱۲ ۴ھ ت بدانکه موصل الی التصدیق منقسم میشود جانب قیاس واستقراء وتمثیل ولکن عمده از نیها ومفید برای علم یقینی قیاس ست پس باشد کلام دران مقصد اقصی و مطلب اعلی ودرین فن لقیاس جانب قیاس در موصل الی التصدیق و لقیاس جانب سائر موصل الی التصدیقات را از همین جهت گردانیده شده است استقراء وتمثیل را از لواحق قیاس و توابع آن و حد قیاس آنست که آن قول مولف ست از قضایا وقتیکه تسلیم کرده شوند لازم آید از یها لذاتها قول آخر چون العالم متغیر وکل متغیر حادث پس این قول مولف ست از دو قضیه وقتیکه تسلیم کرده شوند آن هر دو لازم آید از ان هر دو لذاتها قول آخر و آن العالم حادث ست وقیاس یا معقول ست و آن مرکب از قضایای معقوله یا ملفوظ ست و آن مرکب از قضایای ملفوظه واول آن قیاس حقیقی است وثانی نه نام نهاده شد قیاس مگر بجهت دلالت او بر اول و این حد که مذکور شد ممکن ست اینکه گردانیده شود حد برای قیاس معقول اراده کرده شود بقول وقضایای امور معقوله واگر گردانیده شود حد برای مسموع اراده کرده شود بان امور ملفوظه و بر هر دو تقدیر اراده کرده شود بقول آخر که آن نتیجه است قول معقول برای اینکه تلفظ به نتیجه نه لازم است قیاس معقول ومسموع را واگر در قیاس هر دو طرف نتیجه یا نقیض نتیجه بفعل مذکور نبود بان ترتیب که باشد در نتیجه پس آن اقترانی است وهر قیاس حملی را ضرورست از دو مقدمه که یکی از هر دو مشتمل باشد بر موضوع مطلوب چون جسم در کل جسم مولف و دوم از آن بر محمول مطلوب چون حادث در کل مولف حادث و این هر دو مشترک اند در حد وسط چون مولف پس موضوع مطلوب را اصغر گویند برای اینکه او بیا شد در اغلب اخص جهت آنکه اشرف مطالب موجبه کلیه است و موضوع آن اخص ست از

اتصال چون لیس البتة اذا کانت الشمس طالعة کان اللیل موجودا واین را سالبه خوانند سوم شرطیه منفصله و آن مرکب باشد از دو قضیه که میان ایشان حکم کرده باشند بانفصال یا به سلب انفصال و منفصله بر سه قسم ست اول[1] حقیقیه که در وی حکم کرده باشند بانفصال در صدق و کذب هر دو چون هذا العدد[2] اما زوج واما فرد واین را موجبه حقیقیه گویند یا حکم کرده باشند به سلب این انفصال چون لیس البتة هذا العدد اما زوج واما منقسم بمتساویین واین را سالبه حقیقیه خوانند دوم[3] مانعة الجمع که در وی حکم کرده باشند بانفصال در صدق فقط یا به سلب این انفصال چون هذا الشیء اما شجر واما حجر ولیس البتة هذا الشیء اما لا شجر واما لا حجر سوم مانعة الخلو که در وی حکم کرده باشند بانفصال در کذب فقط یا به سلب این انفصال چون هذا الشیء اما لا حجر واما لا شجر ولیس البتة هذا الشیء اما حجر واما شجر ودلیل چون مرکب شود از حملیات صرف آنرا قیاس[4] اقترانی خوانند و در وی چهار شکل منعقد گردد و بیان این معنی

[1] حقیقیه از ان جهت گویند که تنافی میان هر دو جزء حقیقیه اشد ست از تنافی میان هر دو جزء مانعة الجمع و مانعة الخلو زیرا که این در صدق و کذب هر دو منافات دارد پس این سزاوارست باسم منفصل بهمین حقیقت انفصال ست ۱۲
[2] عدد را بعض محاسبین گفته که کمیتی ست اطلاق کرده میشود بر واحد و آنچه از ان مرکب شود بدانکه کمیت منسوب ست بسوی کم استفهامی که بمعنی چند واقع شود پس برین تعریف داخل میشود در عدد واحد پوشیده نماند که برین تعریف صادق نمی آید بآنکه کسور باتفاق محاسبین عدد اگرچه نزد محاسبان نباشد پس اولی آن ست که در تعریف عدد چنین گویند که عدد کمیتی ست که اطلاق کرده میشود بر واحد آنچه از ان حاصل شود بتجزیه یا بتکرار هر دو و بعض محاسبین گفته که عدد این ست که نیمه مجموع دو طرف زیرین و بالایین خود بود مثلا چهار که طرف بالایش پنج ست و طرف زیرینش سه مجموع هر دو هشت و نیمه اش چهارست وعلی هذا القیاس پس برین تعریف واحد از عدد خارج میشود چه یک طرف دارد که دو است و طرف دیگر ندارد وگاه تکلف کرده میشود در تعریف دوم برای داخل کردن واحد در عدد بدین توجیه که از لفظ حاشیه معنی اعم مراد گیرند که شامل شود صحیح را و کسر را و مخلوط از صحیح و کسر پس درین صورت واحد

محمول آن در اغلب واگرچه جائزست اینکه باشد مساوی برای محمول هم و اخص اقل افراد است پس باشد اصغر و محمول مطلوب را اکبر خوانند برای اینکه هرگاه باشد آن اعم پس بود اکثر افراد و حد مشترک که میان اصغر و اکبر است گویند حد اوسط جهت توسطش میان دو طرف مطلوب و آن مقدمه که در ان اصغر بود صغری نامند بنا بر آنکه او صاحب اکبر ست و اقتران صغری با کبری در ایجاب و سلب و کلیت و جزئیت بر دو نام نهاده شود قرینه و ضرب و هیئت حاصله از اقتران صغری و کبری نام نهاده شود شکل و آن چهار است هکذا فی شرح الشمسیة ۱۲ ۵ھ پس برین افراد و فرد هر دو صادق نمی آید زیرا که عدد خاص هیچگونه زوج و فرد هر دو باشد نه هر دو کاذب بنا بر آنکه عدد از احد الامرین خالی هم نباشد ۱۲ ۶ھ برای نزدیکی عدد آن ۱۲

ل بعید بجهت مخالفت این شکل اول را که قریب از طبع است و دور ست در نظم طبعی در هر دو مقدمه ۱۲ ۲ قیاس در صورتی که عین نتیجه یا نقیض نتیجه بالفعل در قیاس مذکور بود آنرا استثنائی گویند چون ان کان هذا جسما فهو متحیز لکنه جسم پس نتیجه آن فهو متحیز باشد و آن بعینه در قیاس مذکور ست یا لکنه لیس بمتحیز پس نتیجه او لیس بجسم باشد و نقیض آن از جسم در قیاس مذکور ست و استثنائی از جهت اشتمال آن بر کلمهٔ استثنا که آن لکن ست میگویند ۱۲ قطبی ۳ استثنائی عین مقدم منتج عین تالی است و الا انفکاک لازم آید از ملزوم پس باطل شود لزوم ۱۲ ۴ و استثنائی نقیض تالی منتج نقیض مقدم ست و گرنه لازم آید وجود ملزوم بدون لازم پس باطل شود لزوم نیز و نه منتج شود استثنائی عین تالی عین مقدم را و نه استثنائی نقیض مقدم نقیض تالی را بر احتمال آنکه باشد تالی اعم از مقدم پس نه لازم آید از وجود لازم وجود ملزوم و نه از عدم ملزوم عدم لازم ۱۲ ۵ استثنائی عین هر جزئیکه باشد منتج ست در منفصلهٔ حقیقیه نقیض دیگر را بجهت امتناع جمع بینهما و استثنائی نقیض هر جزئیکه باشد منتج ست عین آخر را بجهت امتناع خلو بینهما پس باشد برای منفصلهٔ حقیقیه چهار نتیجه دو باعتبار استثنائی عین و دو باعتبار استثنائی نقیض، کذا فی قطبی ۱۲

ف بدانکه اگر باشد منفصله مانعة الجمع پس استثنای عین هر جزئیکه باشد منتج خواهد بود نقیض آخر را بجهت امتناع جمع بینهما و نه منتج خواهد بود استثنائی نقیض کدام شی از هر دو جزو عین دیگر را بجهت جواز ارتفاع آن هر دو پس بحسب استثنائی عین دو نتیجه مانعة الجمع را بود چون اما یکون هذا الشیٔ حجرا او شجرا لکنه شجر فهو لیس بحجر لکنه حجر فهو لیس بشجر و اگر مانعة الخلو پس استثنائی نقیض هر جزئیکه باشد منتج بود عین آخر را بجهت امتناع ارتفاع آن هر دو پس بحسب استثنائی نقیض دو نتیجه مانعة الخلو را بود نحو اما ان یکون هذا الشیٔ لا شجرا و لا حجرا لکنه شجر فهو لا حجر کذا فی قطبی

آن ست که چون در قضیهٔ حملیه نسبتِ محمول با موضوع مجهول باشد احتیاج باشد
بمتوسطی که اورا با هر یک ازین موضوع و محمول قضیهٔ مطلوبه نسبتی باشد تا
بواسطهٔ معرفت این هر دو نسبت محمول با موضوع که مطلوب ست معلوم شود مثلاً
نسبت ج که محمول ست با ب که موضوع ست چون مجهول باشد آ متوسط شود پس
اینجا سه چیز ست اول موضوع قضیهٔ مطلوبه دوم محمول قضیهٔ مطلوبه سوم متوسط پس اگر متوسط
محمول شود موضوع مطلوب را و موضوع شود محمول مطلوب را آنرا شکل اول گویند چون کل
ب آ و کل آ ج فکل ب ج و اگر عکس این باشد شکل چهارم گویند و این بعید از
طبع ست چون کل آ ب و کل ج آ فبعض ب ج و اگر متوسط محمول شود هر دو را
آنرا شکل ثانی خوانند چون کل ب آ و لا شیٔ من ج آ فلا شیٔ من ب ج و اگر
هر دو را موضوع شود آنرا شکل ثالث گویند چون کل آ ب و کل آ ج فبعض ب ج
و اگر دلیل مرکب شود از متصله یا از منفصله آنرا قیاس استثنائی خوانند مثال متصله
چون کلما کان هذا الشیٔ انسانا کان حیوانا لکنه انسان فهو حیوان لکنه لیس بحیوان
فلیس بانسان مثال منفصلهٔ حقیقیه چون هذا العدد اما زوج و اما فرد لکنه زوج فلیس
بفرد لکنه فرد فلیس بزوج لکنه لیس بزوج فهو فرد لکنه لیس بفرد فهو زوج تمام شد

ع برای اینکه انتاج آن بدیهی ست انتاج او برای نظری ست که رجوع کرده می شود جانب اولی، با خذ سینین در علم کذا فی شرح التهذیب ع یعنی متوسط اگر موضوع باشد در صغری و محمول بود در کبری ۱۲ ع ای کل انسان حیوان ۱۲ للعه جهت اشتراک او با شکل اول در اشرف هر دو مقدمه که آن صغری ست ۱۲ ه ای لا شیٔ من الحجر بحیوان ۱۲ ا جهت اشتمال بر کلمهٔ استثنا ۱۲

التعليق الا بسط علی الا وسط۔ الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفیٰ اما بعد میگوید بندہ مسکین محمد عبد الماجد بھاگلپوری کہ چون این سطری چند برائے نفع مبتدیان در حل مطالب اوسط محض بسبیل استعجال با وجود تشتت خاطر و بذل اوقات بکید و حاشیہ تخفیف برنگاشتم والتعلیق الا بسط نامش نہادم چشم از لطف ناظرین آنست کہ اگر جائے غلط و خطا بینند بذیل عطا پوشند و ایں را بدعائے خیر یاد فرمایند ۱۲

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

بدانکہ علم[۱] بر دو نوع ست یکی تصور[۲] دوم تصدیق تصور ادراک ماہیت را گویند و تصدیق حکم را گویند بعد از طرفین[۳] تصور و حکم بر دو نوع ست یکی ثبوتی چون زید عالم دوم سلبی چون زید لیس بعالم فصل لفظ بر دو نوع ست مفرد و مرکب مفرد لفظی را گویند کہ جزو آن لفظ دلالت[۴] نکند بر جزو معنی چون رجل کہ لام را بر جزو معنی او دلالت نیست مرکب[۵] لفظی را گویند کہ جزو آن لفظ دلالت کند بر جزو معنی او چون عبد اللہ در حالت غیر علم فصل لفظ مفرد دو نوع ست کلی و جزئی[۶] کلی[۷] لفظی را گویند کہ در معنی او شرکت باشد چون لفظ انسان و حیوان کہ افراد او در معنی او شریک اند و جزئی لفظی را گویند کہ در معنی او شرکت نباشد چون زید و عمرو فصل کلی بر پنج نوع ست جنس[۸] و نوع[۹] و فصل و عرض خاص و عرض عام

۱ قولہ علم و آن در لغت بمعنی دانستن و باصطلاح الصورۃ الحاصلۃ من الشیٔ عند المدرک ست و منقسم نزد بعض مطلق علم ست و بعضی تخصیص میکنند بحصولی حادث زیرا کہ بداہت و نظریت کہ از قسم تصور و تصدیق ست جاری نمی شود مگر در حصولی حادث و جوابش دادہ می شود کہ اقسام جاری ست در مطلق من حیث ہو پس حاجتی نیست بتخصیص و علم نزد امام بدیہی ست و نزد امام غزالی نظری ست ولیکن تحدیدش آسان نزد ہر دو عسیر ست بلکہ نزد امام رازی محال ست و جمہور حکما قائل اند بنظریت مع عدم تعسیر تحدیدش صاحب مسلم گفتہ کہ من دیدہ البدیہیات و شاید مصنف بخیال بعضی از ینہا بغیر تعریف آن بہ تقسیمش پرداخت ۱۲

۲ قولہ تصور بدانکہ لابدست از قید فقط یعنے ساذج بحث مستقیم شدن تقسیم زیرا کہ مطلق تصور شامل ست مر تصدیق را و تصدیق قسمے ست از و پس اگر مقید نکردہ شود لازم آید کہ قسم شئی قسیم آن باشد و آن باطل ست ۱۲ ۳ قولہ طرفین تصور ترکیب مقلوب ست یعنی بعد از تصور طرفین مختلف شدہ اند در حکم کہ عبارت است از نسبت امری بامری بعضی بر آنند کہ عین تصدیق ست و بعضی می گویند کہ جزو تصدیق ست و منہم الامام الرازی و گروہی قائل اند کہ شرط ست نہ جزو ظاہر عبارت مصنف دال ست بر اول ۱۲ ۴ قولہ دلالت نکند آہ و چون با وجود ضروری بودن بحث دلالت بنا بر موقوف بودن افادہ و استفادہ و دانستن معانی الفاظ مصطلحہ فن مصنف ازان فرو گذاشت کرد پس می گویم کہ دلالت عبارت است از بودن شئی بحیثیتی کہ لازم آید از علم بوے علم بشئے دیگر اگر لفظی ست آن را لفظیہ گویند والا غیر لفظیہ و پوشیدہ نماند کہ ہر یک ازینہا یا بسبب وضع واضع خواہد شد یا باقتضای طبع یا عقل پس اقسام دلالت شش شد مگر مقصود درین فن صرف لفظیہ وضعیہ است و این اگر بر تمام موضوع لہ باشد آنرا مطابقت گویند و اگر بر جزو باشد آنرا تضمن گویند و اگر خارج لازم باشد آنرا التزام نامند ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط از مولانا عبد الماجد بھاگلپوری ۵ قولہ مرکب پس ضرورست مرکب را چہار چیز اول آنکہ لفظ را جزو باشد و ثانی آن کہ برای معنے اسم جزو باشد و ثالث آنکہ دلالت جزو لفظ بر معنی باشد و رابع آنکہ آن دلالت مقصود باشد و ازین جاست کہ منقسم ست بچہار قسم ۱۲ ۶ قولہ جزئی آہ و گاہی اخص از شئے را نیز جزئی گویند و باسم اضافی موصوف سازند چنانکہ مقابل را حقیقی نامند و آن عام ست از حقیقی بنا بر بودن آن مثلی چون انسان ۱۲ ۷ قولہ کلی لفظی آہ بدانکہ کلیت و جزئیت حقیقۃً معتبر ست در معنے و الفاظ را بالعرض تسمیۃ الدال باسم المدلول کلی و جزئی می گویند و باید دانست کہ کلی منحصر در کلیات خمس ست کہ افراد آن در نفس الامر موجود باشند بذہن یا بخارج زیرا کہ معرفت معدومات مثل کلیات فرضیہ کہ لا شئی و لا ممکن است کمالی نیست کہ غرض علمی بآن متعلق باشد ۱۲ ۸ قولہ جنس آہ آن کہ در جواب از جمیع مشارکات آن جنس واقع شود آنرا جنس قریب گویند چون حیوان ورنہ بعید چون جسم نامی ۱۲ ۹ قولہ نوع آہ ہم نوع با معنی دیگر ست کہ او را نوع اضافی گویند و آن آنست کہ جنس در جواب ما ہو بر وی و بر ماہیت دیگر گفتہ شود و آن گاہی بر نوع حقیقی صادق آید چون انسان ۱۲

جنس آن کلی را گویند که داخلِ ماہیت باشد و بر مختلف الحقائق اطلاق توان کرد چنانکہ حیوان کہ داخلِ ماہیت انسان ست و بر آدمی و اسپ و شتر اطلاق توان کرد و نوع کلی را گویند کہ تمام ماہیت باشد و بر مختلف العدد اطلاق کنند چنانچہ انسان کہ بر زید و عمرو و بکر اطلاق توان کرد و فصل کلی را گویند کہ داخلِ اصل ماہیت باشد و بدان تمیزِ یک[1] نوع حاصل شود از انواع دیگر چنانچہ ناطق کہ بدان تمیزِ انسان ست از حیوانات دیگر و ہر یک از جنس و فصل را ذاتی[2] گویند و عرض عام کلی را گویند کہ در دو نوع یا بیشتر موجود باشد چنانچہ مشی بر انسان و دیگر حیوانات موجودات و عرض خاص کلی را گویند کہ در یک[3] نوع موجود باشد فحسب چنانچہ ضحک کہ در انسان موجودست و در حیوانات دیگر نیست **فصل** حد[4] بر دو نوع ست حد تام و حد ناقص حد تام آن بود کہ مرکب باشد از جنس قریب و فصل قریب چنانکہ گوئی در حد انسان کہ حیوان ناطق حیوان جنس قریب ست و ناطق فصل قریب و حد ناقص حدی را گویند کہ مرکب باشد از جنس بعید و فصل قریب چنانکہ گوئی در حد انسان کہ جسم ناطق یا مرکب باشد از بعض عوارض و فصل قریب چنانکہ گوئی ماشی ناطق

[1] قولہ تمیز یک نوع آہ و آنکہ تمیز و ہد از مشارکات جنس قریب آنرا فصل قریب گویند چون ناطق و الا فصل بعید خوانند چون حساس ۱۲
[2] قولہ ذاتی آہ پس خارج شد نزدیک مصنف نوع از ذاتی زیرا کہ ذاتی عبارت شد نزد او ازان شئے کہ داخل ماہیت باشد چنانکہ در رسالہ کبری گفتہ کہ آن کہ جزو حقیقت افراد خود باشد آن را ذاتی گویند و آن منحصرست در جنس و فصل انتہی و بر ناظر کلام مصنف در شرح ایساغوجی پوشیدہ نماند کہ حصر کردہ است ذاتی در نوع و جنس و فصل حیث قال قول الذاتی اما نوع او جنس او فصل آلخ و ہل ہذا الا التناقض بین الکلامین فافہم ۱۲ [3] قولہ در یک نوع آہ آن را خاصۃ النوع گویند و اگر کلی خاص در یک جنس بود آنرا خاصۃ الجنس گویند چنانکہ ماشی کہ خاص است مر حیوان را و ہر یک ازین خاصہ و عرض عام اگر ممتنع شود انفکاک او از ماہیت آنرا عرض لازم گویند چون کتابت بالقوت برائے انسان یا ممتنع نشود چون کتابت بالفعل ای انسان را آنرا عرض مفارق خوانند ۱۲ [4] قولہ حد بر دو نوع ست آہ بدانکہ چون موضوع منطق معلوم تصوری و معلوم تصدیقی ست بحیثیت ایصال بر دو جانب مطلوب تصوری و تصدیقی اول را معرف و ثانی را حجت میگویند معرف شئے آنست کہ گفتہ شود برائے افادہ تصور آن و آن عام بود ازین کہ حد باشد یا رسم شروع نہ کرد مصنف در تقسیم ہر دو بوجہ رعایت اختصار اکتفا بالشہرت بنا بر عادت خود درین کتاب تتبع بعض پرداخت پس می گویم کہ حد در لغت بمعنی منع ست و در اصطلاح قولی ست دال باشد بر ماہیت شئ و مرکب از جنس قریب و فصل قریب را حد ازین جہت مے گویند کہ او بوجہ بودن مشتمل بر ذاتیات منع می کند دخول غیر را دران و تمام ازان ست کہ ذاتیات بتمامہا دران مذکور آیدہ ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط

یا مقتصر باشد بر فصل قریب چنانچہ ناطق و رسم[1] بر دو نوع ست کامل و ناقص رسم کامل آنرا گویند کہ مرکب باشد از جنس و خاصہ چنانچہ گوئی در رسم انسان حیوان ضاحک و رسم ناقص آنرا گویند کہ مرکب باشد از جنس بعید و خاصہ چنانکہ گوئی در رسم انسان کہ جسم ضاحک یا مقتصر باشد بر خاصہ چنانچہ در رسم انسان ضاحک

فصل قضیہ[2] بر دو نوع ست یکی قضیہ حملیہ دوم قضیہ شرطیہ قضیہ حملیہ یکی را گویند کہ در وی حکم کنند بہ ثبوت جزو دوم جزو اول را یا نفی جزو دوم از جزو اول چنانچہ گوئی زید عالم ست یا عالم نیست جزو اول را موضوع[3] گویند و جزو دوم را محمول و قضیہ حملیہ بر انواع ست یکی شخصیہ یعنی قضیہ را گویند کہ موضوع او جزئی حقیقی باشد چون زید انسان و زید لیس بحمار دوم مہملہ یعنی قضیہ کہ موضوع او کلی[4] باشد مجرد از لفظ حاصر چون الانسان حیوان والانسان لیس بحجر سوم محصورہ یعنی قضیہ کہ لفظ حاصر در وے در آمدہ باشد و حاصر چہار لفظ[5] است چون کل و بعض ولا شئ و لیس بعض چون کل انسان حیوان و بعض الحیوان انسان ولا شئ من الانسان بحجر و بعض الحیوان لیس بانسان و لیس بعض الحیوان بانسان

فصل قضیہ حملیہ

---

[1] قولہ رسم بر دو نوع ست آہ پوشیدہ نماند کہ چون رسم اثر را می گویند و این تعریف بخاصہ لازم می شود و آن ہم اثری ست از آثار شئ پس گویا کہ تعریف بالاثر باشد و اما تام پس بنا بر مشابہت آن بحد تام در ترکیب جنس و ۱۲

[2] قولہ قضیہ آہ ہرگاہ تمام کرد بیان معرف کہ آنرا قول شارح نیز گویند آغاز کرد در حجت و چون دانستن آن موقوف بود بر دانستن قضیہ کہ عبارتست از قولے کہ قائل آنرا صادق و کاذب توان گفت شروع کرد در تقسیم آن و بدانکہ اطلاق قضیہ حقیقیہ بر معقولات و ملفوظات تسمیۃ الدال باسم المدلول قضیہ نامند و بعضے قضیہ را خبر ہم گویند ۱۲

[3] قولہ موضوع آہ زیرا کہ وضع کردہ شدہ تا کہ حکم کردہ شود بران از شئے و محمول ازان گویند کہ حمل کردہ میشود بر شئی نسبتی کہ رابطہ باشد محمول را بموضوع آنرا نسبت حکمیہ گویند و فرد دیگر بود ذکر آن ۱۲

[4] قولہ کلی باشد آہ ظاہر تعریف صادق است بر مہملہ متاخرین کہ لازم می شود جزئیہ را و بر مہملہ متقدمین و بر طبعیہ ہم توان گفت کہ تعریف مہملہ متاخرین ست بقرینہ لفظ حاصر ۱۲

[5] قولہ چہار لفظ است بدانکہ حصر نیست منحصر بچہار زیرا کہ لام استغراق در موجبہ جزئیہ ولا واحد و وقوع نکرہ تحت نفی در سالبہ کلیہ لیس کل و بعض لیس در سالبہ جزئیہ ہم سور ہاست بلکہ محصورہ البتہ منحصر در چہار ست موجبہ کلیہ موجبہ جزئیہ سالبہ کلیہ سالبہ جزئیہ و در علم حکمیہ ہمین محصورہا معتبر ست بنا بر عدم بحث از شخصیہ و بودن مہملہ در قوت جزئیہ ۱۲

که وروی در حمل را بیان کنند آن را موجهه[1] گویند و آن سیزده[2] نوعست بدین تفصیل ضروریه مطلقه مشروطه عامه مشروطه خاصه دائمه مطلقه عرفیه عامه عرفیه خاصه وقتیه منتشره وجودیه لاضروریه وجودیه لادائمه مطلقه عامه ممکنه خاصه ممکنه عامه ضروریه قضیه را گویند که محمول ضروری باشد بحسب ذات موضوع چون کل انسان حیوان بالضرورة مشروطه عامه قضیه را گویند که محمول مر موضوع را بحسب عنوانی[3] ضروری باشد بحسب ذات موضوع چون بالضرورة کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا لادائما دائمه مطلقه قضیه را گویند که محمول دائم باشد مر موضوع را بحسب ذات موضوع چون کل جسم مولف دائما عرفیه عامه[4] قضیه را گویند که محمول او دائم باشد مر موضوع را بحسب عنوانی موضوع آخر چون کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا عرفیه خاصه قضیه را گویند که محمول مر موضوع را دائم باشد بحسب وصف عنوانی موضوع نه دائما چون کل خمر مسکر لادائما بل مادام خمرا وقتیه[5] قضیه را گویند که محمول مر موضوع را ضروری باشد بحسب وقت معین نه دائما چون بالضرورة کل قمر منخسف لادائما بل وقت حیلولة[6] الارض بینه وبین الشمس

---

[1] قوله موجهه برای اشتمال آن بجهت که عبارت ست از انکه دال باشد بر کیفیات یعنی کیفیت نسبت محمول بموضوع فی نفس الامر پوشیده نیست که نسبت در واقع یا واجب خواهد شد یا ممتنع یا ممکن و موجهه را رباعیه نیز نامند برای شمول آن بجز دوال که آن جهت است ۱۲

[2] قوله سیزده آه ترک کرده از بسائط وقتیه مطلقه و منتشره مطلقه را و وجهی معتبر ظاهر نیست و قضیه وقتیه مطلقه قضیه را گویند که نسبت محمول بموضوع در آن ضروری باشد در وقت معین چون کل قمر منخسف بالضرورة وقت حیلولة الارض بینه وبین الشمس و منتشره مطلقه قضیه را گویند که حکم شود در آن بضروری بودن نسبت محمول بموضوع در وقت غیر معین چون کل انسان متنفس بالضرورة وقتا ما وجه تسمیه هر دو بوقتیه و منتشره ظاهر شده لیکن مطلقه پس جهت عدم تقیید به لادوام ذاتی ست ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط

[3] قوله بحسب عنوانی آه یعنی بحسب وصف تعبیری پس درین قضیه ثبوت محمول برای موضوع ضروری خواهد شد تا وقتیکه وصفی که تعبیر کرده شده است موضوع بآن ثابت باشد برای موضوع و از جهت او را مشروطه گویند و اما عامه پس جهت عام شدن از مشروطه خاصه

[4] قوله عرفیه عامه آه برای آنکه اهل عرف وقت ترک به جهت آن معنی می فهمند و عام ست از عرفیه خاصه ۱۲

[5] قوله وقتیه بدانکه وقتیه قضیه وقتیه مطلقه ست مقید به لادوام ذاتی و هم چنین منتشره و معنی لادوام ذاتی آن ست که نسبت در قضیه تا وقتیکه ذات موجود باشد دائمی نباشد ۱۲

[6] قوله حیلولة آه زیرا که ثابت شده در فن هیئت که نور قمر مستفاد ست از نور شمس پس ضروری ست که وقت حائل شدن ارض میان هر دو منظلم باشد ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط لمولوی محمد عبد الماجد سلمه الله تعالی

منتشره قضیه را گویند که محمول ومر موضوع را ضروری باشد نه دائما بل بحسب وقت لا معین چون بالضرورة کل انسان متنفس لا دائما بل بعض الاوقات وجودیه[1] لا ضروریه قضیه را گویند که محمول ومر موضوع را حاصل آید نه بطریق ضرورت چون کل انسان قائم بالفعل لا بالضرورة وجودیه لا دائمه قضیه را گویند که محمول او موضوع را حاصل باشد مطلقا چون کل انسان کاتب بالفعل لا دائما مطلقه عامه[2] قضیه را گویند که محمول وموضوع را حاصل باشد مطلقا بیان کیفیت حصول چون کل فرس صهال بالاطلاق العام ممکنه خاصه قضیه را گویند که هر طرف محمول وضروری نباشد موضوع را چون کل ذهب ذائب بالامکان الخاص یعنی ذوبان وعدم ذوبان هیچ یکی ضروری نیست مر ذهب را ممکنه عامه قضیه را گویند که طرف مخالف محمول او ضروری نباشد چون کل ذهب ذائب بالامکان العام یعنی عدم ذوبان ضروری نیست مر ذهب را قضیه شرطیه[3] بر دو نوع ست یکی شرطیه متصله دوم شرطیه منفصله شرطیه متصله قضیه را گویند که حکم درو معلق[4] باشد چنانچه گوئی ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود این قضیه را متصله

---

[1] قوله وجودیه لا ضروریه آه چون این قضیه مطلقه عامه است مقید بلا ضرورت ذاتیه ومطلقه عامه معنی آن فعلیت نسبت ست یعنی وجود آن بوقتی از اوقات پس وجودیه نام نهادند وچون مشتمل بود بر لا ضرورت ذاتیه نامیدند لا ضروریه ۱۲ اش
[2] قوله مطلقه عامه آه تسمیه آن بمطلقه ازین جهت است که وقت اطلاق قضیه همین معنی مقصود ست یا برای آن که مقید نیست بضرورت ودوام وغیر آن از جهات ولیکن عامه پس برای عام بودن آن از وجودیه لا دائمه ووجودیه لا ضروریه ۱۲
[3] قوله قضیه شرطیه آه هر گاه تمام ساخت بیان حملیه شروع کرد در قضیه شرطیه وآن قضیه است که در ان حکم بر ثبوت جزو دوم برای جزو اول نه کنند ۱۲
[4] قوله معلق باشد آه یعنی صدق تالی بر تقدیر صدق مقدم باشد وبدان که این صدق اگر بعلت باشد مثل علیه چون ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود که طلوع شمس علت برای وجود نهار است یا مثل معلولیه چون ان کان النهار موجودا کانت الشمس طالعة که وجود نهار معلول ست برای طلوع شمس یا مثل تضایف چون ان کان زید ابا عمرو فعمرو ابنه آنرا لزومیه گویند ورنه اتفاقیه چون ان کان الانسان ناطقا فالحمار ناهق زیرا که میان ناطقیت انسان وناهقیت حمار علاقه نیست ومراد از علاقه آن ست که بسبب آن مستلزم شود مقدم تالی را ۱۲ لتعلیق الابسط علی الاوسط ۱۲

موجبه خوانند و اگر گوئی لیس ان کانت الشمس طالعة فاللیل موجود این را متصله سالبه گویند و جزو اول را مقدم گویند و جزو دوم را تالی گویند و شرطیه منفصله قضیه را گویند که حکم کنی بعناد درمیان دو چیز چنانچه گوئی العدد اما زوج او فرد و این قضیه شرطیه منفصله بر سه نوع ست یکی مانعة[1] الجمع والخلو یعنی قضیه که حکم کنی درو بامتناع اجتماع و ارتفاع هر دو چنانچه نظیرش در عدد گفته شد دوم مانعة الجمع که حکم کنی درو بامتناع اجتماع نه امتناع ارتفاع چنانچه گوئی هذا اللون اما اسود و اما ابیض سوم مانعة الخلو یعنی قضیه که حکم کنی درو بامتناع ارتفاع نه امتناع اجتماع چنانچه گوئی هذا اما لاشجر واما لاحجر

فصل تناقض عبارت ست از اختلاف دو قضیه در سلب وایجاب چنانچه گوئی یکی صادقه باشد و دوم کاذب و شرط تناقض اتحاد[2] است در موضوع و محمول و زمان و مکان چه اگر گوئی زید عالم ست و دیگر زید عالم نیست و مراد از این زید شخص آخر ست تناقض نباشد و همچنین اگر یک جا علم فقه مراد باشد و جای دیگر علم منطق هم تناقض نباشد و دیگر شرط تناقض اختلاف[3] ست در جهت حکم یعنی در ضروریه اگر قضیه محصوره باشد

[1] قوله مانعة الجمع والخلو الخ و آنرا حقیقیه نیز گویند زیرا که دران انفصال حقیقی ست بنابر بودن تنافی میان هر دو جزو در صدق و کذب بحذف قسمین اخیرین ۱۲

[2] قوله اتحاد ست الخ بدان که هم چنین شرط است اتحاد در اضافت و قوت و فعل و کل و جزو و در شرطیه بجز هشت شرط که باختلاف یکی ازینها تناقض متحقق نشود چنان که شاعرے گفته قطعه در تناقض هشت وحدت شرط دان ٭ وحدت موضوع و محمول و مکان ٭ وحدت شرط و اضافت جزو و کل ٭ قوت و فعل است و آخر زمان ٭

[3] قوله اختلاف است در جهت الخ بدانکه شرط ست در تناقض که یک موجبه باشد و دیگر سالبه برای آنکه گاه باشد که دو موجبه و همچنین دو سالبه مجتمع می شوند در صدق و کذب مطالبهٔ اگر هر دو قضیه محصوره شوند و اختلاف در کم یعنی کلیت و جزئیت و اگر هر دو موجبه شوند در جهت هم اختلاف واجب ست زیرا که گاهی دو ضروریه کاذب میشوند مثلا و دو ممکنه صادق مے شوند مثلا ۱۲

تقابل عبارت ست از امتناع اجتماع میان دو چیز در یک محل و در یک زمان و در یک جهت و اقسام تقابل چهار ست یکی را تضایف[1] گویند چون صانع و مصنوع دوم را تضاد[2] گویند چون سواد و بیاض سوم را تناقض[3] گویند چون وجود و عدم چهارم را ملکه و عدم[4] گویند چون حرکت و سکون

فصل عکس عبارت است از انکه محکوم علیه را محکوم به کنند با ابقای سلب و ایجاب و صدق[5] و کذب[6] عکس موجبه کلیه و موجبه جزئیه موجبه جزئیه آید چنانکه اگر گوئی این قضیه را کل انسان حیوان و یا بعض العالم انسان در عکس چنین گوئی که بعض الحیوان انسان و بعض الانسان عالم زیراکه محمول قضیه احتمال[7] عموم دارد پس جزو ثانی متیقن باشد و عکس سالبه کلیه سالبه کلیه آید چنانچه این قضیه را گوئی لاشیٔ من الانسان بحجر ولاشیٔ من الحجر بانسان عکس باشد زیراچه هرگاه که چنانچه جزو انسان حجر نباشد بالقطع هیچ جزو از حجر نیز انسان نباشد اما سالبه جزئیه عکس[8] ندارد زیراچه این قضیه صادق ست که بعض الحیوان لیس بانسان و عکس او بعض الانسان لیس بحیوان صادق نیست پس معلوم شد که عکس سالبه جزئیه بیقین سالبه جزئیه نباشد **فصل** عکس[9]

---

۱ قوله تضایف و آن عبارت است از دو متقابلین که وجودی باشند و تعقل هر یک واحد از ان بقیاس آخر باشد ۱۲ ۲ قوله تضاد و آن عبارت است از دو متقابلین که وجودی باشند مگر تعقل هر یک واحد از ان بقیاس دیگر نباشد ۱۲ ۳ قوله تناقض و آنرا تقابل ایجاب سلب نیز گویند و آن عبارت است از دو متقابلین یک وجودی و دیگرے عدمی باشد و محل عدمی صلاحیت وجودی ندارد پوشیده نماند که هر دو لفظ عقلی اند داخل اند بر نسبت عقلیه و در خارج وجودے ازان نیست ۱۲ ۴ قوله ملکه و عدم و آن عبارت ست از دو متقابلین که یک عدمی و دیگرے وجودی باشد ولیکن محل عدمی قابل وجودی باشد ۱۲ ۵ قوله صدق یعنی اگر فرض کرده شود صدق اصل لازم آید صدق آن صدق عکس نه آنکه صدق هر دو در واقع باشد و بقای صدق ازینجهت ست که عکس لازم ست قضیه را و صدق ملزوم بدون صدق لازم محالست ۱۲ ۶ قوله کذب ظاهر آنست که از قلم ناسخ ست زیراکه جائز ستکه صادق لازم باشد کاذب را چون کل حیوان انسان کاذب است و عکس آن بعض الانسان حیوان صادق ست ورنه مناقضه صریح ست در کلام مصنف که در شرح ایساغوجی گفته واما اشتراط ابقاء الکذب فمما لم یقل به احد آه ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط ۱۲ ۷ قوله احتمال عموم دارد آه یعنی احتمال است که در قضیه محمول اعم باشد از موضوع چنان که کل انسان حیوان پس اگر عکس آن کلیه باشد چون کل حیوان انسان صدق اخص یعنی انسان بر جمیع افراد اعم یعنی حیوان خواهد شد و آن محال است ۱۲ ۸ قوله عکس ندارد ای لزوما زیراکه احیانا صادق میشود کون بعض الحجر لیس بانسان و عکس آن بعض الانسان لیس بحجر صادق ست ۱۲ ۹ قوله عکس نقیض آه بدان که این طریق متقدمین ست ولیکن نزد متاخرین عکس نقیض آن ست که نقیض جزو ثانی را اول کنی و عین اول را ثانی پس عکس بر طریق شان در قضیه کل انسان حیوان لاشیٔ مما لیس بحیوان بانسان خواهد شد ۱۲

نقیض عبارتست از آنچہ کہ مقابل محکوم علیہ را محکوم بہ نقیض کنی ومحکوم بہ را
نقیض محکوم علیہ کنی با بقای صدق وکذب[1] چنانچہ اگر خواہی این قضیہ را کہ
کل انسان حیوان باشد عکس نقیض کنی گوئی کل لاحیوان لاانسان **فصل** بدانکہ
در اصطلاح منطق اگر استدلال از عام بر خاص کنی آنرا قیاس[2] گویند چنانچہ گوئی
کل انسان حیوان وکل حیوان حساس نتیجہ آید کل انسان حساس واگر از خاص بر
عام استدلال کنند آنرا استقراء گویند چنانچہ ہر یک[3] حیوان را می بینیم کہ گاہ
مضغ فک اسفل می جنباند واگر از خاص بر خاص استدلال کنند آنرا تمثیل
گویند چنانچہ گوئی شجر حادث ست زیرا کہ جسم ست پس باید کہ فلک نیز حادث
باشد زیرا چہ او نیز جسم ست واستقراء وتمثیل علم[4] ظنی ست نہ قطعی **فصل** قیاس
بر دو نوع ست یکی اقترانی دوم استثنائی اقترانی آنرا گویند کہ نتیجہ آن قیاس
یا نقیض نتیجہ در مقدمات آن قیاس مذکور نباشد چنانکہ گوئی کل انسان حیوان
وکل حیوان حساس یعنی کل انسان حساس در مقدمات قیاس مذکور نیست و
استثنائی قیاسی را گویند کہ نتیجہ یا نقیض نتیجہ در مقدمات آن قیاس مذکور باشد
چنانچہ گوئی اگر این شخص انسان ست او حیوان باشد لیکن انسان ست پس او

[1] قولہ کذب این ہم شاید از قلم ناسخ بر آمدہ باشد وبدانکہ بقای کیف ہم ضروری است یعنی اگر اصل موجبہ است عکس نقیض ہم موجبہ خواہد شد واگر سالبہ است سالبہ خواہد شد ۱۲ [2] قولہ قیاس گویند پس قیاس عبارت شد قول مرکب از قضایا کہ لازم آید کہ از وی لذاتہ قول دیگر ۱۲ [3] قولہ ہر یک آہ یعنی استدلال کردم از انسان وبہائم وطیور کہ جزئیات اند بر حیوان کہ کلی ایشان ست ۱۲ [4] قولہ علم ظنی ست بنا بر آنکہ طریق ایصال ہر دو ظنی ست واگر چہ مرکب باشد از مقدمات قطعیہ پس معلوم شد کہ عمدہ در باب تحصیل تصدیقات قیاس است بنا بر بودن آن مفید جزم ویقین را ۱۲

حیوان باشد یا اینچنین گوئی لیکن حیوان نیست پس انسان نباشد اول مقدمہ قیاس را صغری گویند و مقدمہ دوم را کبری گویند و موضوع نتیجہ را اصغر[۱] و محمول نتیجہ را اکبر[۲] و آن لفظ کہ در ہر دو مقدمہ مکرر باشد آنرا حد اوسط گویند چنانچہ گوئی کل انسان حیوان و کل حیوان حساس فکل انسان حساس درین مثال انسان را اصغر گویند و حساس را اکبر گویند و حیوان را حد اوسط گویند و آن مقدمہ کہ دروی انسان ست آنرا صغری گویند و آنکہ دروی حساس ست آنرا کبری گویند قیاس اقترانی چہار شکل[۳] ست شکل اول[۴] آنکہ اوسط محمول باشد در صغری و موضوع باشد در کبری چون کل انسان حیوان و کل حیوان حساس فکل انسان حساس شکل دوم[۵] آنکہ اوسط محمول باشد در صغری و کبری ہر دو چون کل انسان حیوان ولاشی من الجماد بحیوان فلاشی من الانسان بجماد شکل سوم[۶] آنکہ اوسط موضوع باشد در صغری و کبری چون کل انسان حیوان و کل انسان ناطق فبعض الحیوان ناطق شکل چہارم[۷] آنکہ اوسط موضوع باشد در صغری و محمول باشد در کبری چون کل انسان حیوان و کل ناطق انسان فبعض الحیوان ناطق تمام شد رسالہ اوسط در منطق ۔

[۱] قولہ اصغر زیرا کہ آن غالباً اخص می باشد و ظاہر است کہ اخص اقل است از روئی افراد [۲] قولہ اکبر زیرا کہ آن غالباً اعم می باشد و ظاہر است کہ اعم اکثر است از روئی افراد ۱۲ [۳] قولہ شکل ست بدانکہ مراد از شکل درینجا این ست کہ حاصل شود از اقتران صغری بہ کبری ۱۲ [۴] قولہ شکل اول بدانکہ شرط انتاجش ایجاب صغریٰ و کلیت کبری و ضروب نتیجۂ آن چہار ست ۱۲ [۵] قولہ شکل دوم شرط انتاج آن اختلاف ہر دو مقدمہ است در ایجاب و سلب و کلیت کبرے و ضروب نتیجہ اش ہم چہار ست ۱۲ [۶] قولہ شکل سوم شرط انتاجش کلیت یکے از دو مقدمہ و ایجاب صغری و ضروب نتیجۂ آن شش ست ۱۲ [۷] قولہ شکل چہارم شرط انتاجش یا اختلاف ہر دو مقدمہ در ایجاب و سلب و کلیت یکے از ان یا ایجاب ہر دو مقدمہ و کلیت صغری و ضروب منتجۂ آن ہشت ست و پوشیدہ نماند کہ قسمت عقلی مقتضی ست کہ ہر شکل را شانزدہ ضروب باشد ۱۲ التعلیق الابسط علی الاوسط از مولانا عبد الماجد بھاگلپوری ۱۲

❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

بدانکہ آدمی را قوتی ست دراکہ کہ منتقش میگردد دروی صور اشیا چنانکہ در آئینہ لیکن در آئینہ حاصل نشود مگر صور محسوسات و در قوت مدرکہ انسانی حاصل شود صور محسوسات و معقولات و محسوس آنست کہ بیکی از حواس پنجگانہ کہ آن (ظاہری ۱۲ ش) باصرہ و سامعہ و شامہ و ذائقہ و لامسہ است مدرک شود و معقول آنست کہ (یعنی کو تیکہ منتشر ست در عصب مفروش بر جرم سانی ۱۲) بانیہا مدرک نشود و ہر صورتیکہ در قوت مدرکہ انسانی کہ آنرا ذہن خوانند حاصل شود یا تصور باشد یا تصدیق زیرا کہ آن صورت حاصلہ اگر صورت نسبت چیزی بچیزی بایجاب چنانکہ گوئی زید نویسندہ است یا بسلب چنانکہ (یعنی چون ادراک آن نسبت نویسندہ بزید واقع ست ۱۲ ش) گوئی زید نویسندہ نیست آن صورت را تصدیق خوانند و اگر آن صورت

جسمانیہ چرا کہ مدرک اشیا مطلقا نفس ناطقہ است پس اگر در صورتے کہ ادراک علم عبارت از دست در حواس حاصل شود لازم آید کہ امر یکہ ادراک علم بروقائم ست مدرک و عالم نباشد و امر یکہ ادراک و علم باو قائم نیست مدرک و عالم باشد و این ہر دو باطل ست و جمہور بران رفتہ اند کہ صور کلیات و جزئیات مجردہ در نفس ناطقہ حاصل است و صور جزئیات جسمانیہ در حواس کہ آلات نفس ناطقہ اند بمنزلہ الواح در کتاب الطفال ہذا اخلاصۃ ما فی الشرح ۱۲ ک مذہب جمہور شائین این ست کہ حصول صورت در آئینہ وہمی ست و اغلاط حس ست و بحقیقت مرئی صورت خارجیہ است کہ مقابل آئینہ است بواسطہ انعکاس خط شعاع بصری از سطح آئینہ بسوی او و صورت خارجی از ان حیثیت کہ مرئیست عکس ست و از ان حیثیت کہ صورت خارجیست صاحب عکس ۱۲ ش ہ یعنی فی الجملہ زیرا کہ غیر صورت مبصرات در آئینہ ممتنع الحصول ست لیکن چون حال آئینہ پیش مخاطب مبتدی ظاہر و مکشوف شود اعتماد بر فہم او کردہ تعبیر از مبصرات بمحسوسات کردن لازم نیامد اختلال سوق یا توہم سوء حصر در عقل و در معقول و مبصر و در دلیل ۱۲ ش ک پس اگر در اول مبصرات گفتہ سوق اقتضای آن میکرد کہ در دلیل نیز مبصرات گوید و توہم میباشد کہ صور حاصل در عقل منحصر باشد در معقول و مبصر ۱۲ ک یعنی قوتیکہ پراگندہ است و جمیع جلد بدن لیکن بتفاوت چرا کہ این قوت در جلد مرکب کف اقوی است خصوصا بر جلد اصابع بہ تخصیص بانملہ سبابہ ۱۲ ش ۸ یعنی بسبب استعانت بیکی ازین حواس پنجگانہ ظاہری ۱۲ ۹ یعنی از شان او نباشد کہ مدرک شود بتفصیلیکہ گذشت خواہ بنفس عقل مدرک شود یا بمداخلت یکی از حواس باطنی ۱۲ تلہ یعنی اگر تصور است تصدیق نیست و اگر تصدیق است تصور نیست و اگر تصور نیست تصدیق ست و اگر تصدیق نیست تصور ست چہ انفصال حقیقی را چار متصلہ لازم ست دو باعتبار منع جمع و دو باعتبار منع خلو ۱۲ ش ۱۱ یعنے باین طریق کہ آن صورت نسبت ایجاب یعنی ادراک وقوع بر وجہ اذعان و قبول ۱۲ ش ۱۲ یعنی باین طریق کہ آن صورت نسبت سلب باشد یعنی ادراک لا وقوع بر وجہ اذعان و قبول ۱۲ ش ۱۳ یعنی اگر نسبت حکمیہ در میان دو تصور یافتہ شود تصدیقش نامند زیرا کہ اثبات ایجاب یا سلب شی میکند ۱۲ ش ۱۴ کید صورت ست نسبت و مراد بتصور تصور ساذج ست چہ تصور مطلق عین مقسم ست و خلاصہ دلیل حصر آن کہ صورت حاصلہ در ذہن اگر صورت وقوع یا لا وقوع است بر وجہ اذعان و قبول آنرا التصدیق گویند اگر صورتی ست غیر صورت وقوع و لا وقوع بر وجہ اذعان و قبول آنرا ساذج خوانند خواہ صورت وقوع و لا وقوع نباشد خواہ صورت وقوع و لا وقوع بود بر وجہ اذعان و قبول چنانچہ در صورت شک و وہم ست ۱۲ ش عہ الحاق تا برای تانیث ست و آنچہ برای مطابقت موصوف گفتہ صحیح نیست زیرا کہ این قاعدہ مخصوص بعربیت عہ مراد با دراک ادراک بالذات اگر مقصود تعریف محسوس بالذات باشد چنانچہ ظاہر حالست ۱۲ سہ یعنی صورت نسبت بہ محکوم بہ محکوم علیہ و مراد از نسبت خبریہ است یعنی وقوع و لا وقوع ۱۲

لہ یعنی ہر آدمی را زیرا کہ صحت تعریف را استثنا در فصل آخر از فصول بیان ماحث و در قول او کہ پس بر ہر کس لازم ست کہ طریق نظر و صحت و فساد آن را بشناسد الخ موقوف بر حصول علم ست نسبت ہر آدمی و حصول علم نسبت ہر آدمی موقوف بر حصول قوت مدرکہ است نسبت ہر آدمی چنانکہ ظاہر ست و ازین جا ظاہر شد عدم صحت حمل یای تنکیر و ارادۂ فرد منتشر ۱۲ ۲ قوت بحسب لغت میتواند کہ مصدر باشد بمعنی توانا شدن مانیقوی بہ یا نامیدہ باشند و می تواند کہ مشتق باشد و اشتقاق او از برای تیقوی بہ باشد چرا کہ صیغہ لفظ مشترک ست میان ہر دو باما قوت در لغت چیز یست کہ بسبب تمکن و اقتدار شود بر کردن کاری ۱۲ ش ۳ بدانکہ در حصول صور اشیا در نفس ناطقہ محققان را اختلاف ست بعد از اتفاق بر آن کہ مدرک جمیع اشیا خواہ کلی یا جزئی خواہ مجرد خواہ مادی نفس ناطقہ است و نسبت ادراک بحواس از قبیل نسبت قطع بسکین ست بعضے بران رفتہ اند کہ صورت اشیا مطلقا در نفس ناطقہ حاصل ست بعضی بالذات چون حصول کلیات و جزئیات مجردہ و بعضی بواسطہ حواس چون صور جزئیات

حاصل غیر صورت نسبت مذکوره است آنرا تصور خوانند پس علم که عبارت از ادراک ست منحصر شد در تصور و تصدیق فصل بعد ازین معلوم شود که نسبت چیزی بچیزی خواه بایجاب خواه بسلب سه وجه است یکی حملی چنانکه معلوم شد دوم اتصالی چنانکه گوئی اگر آفتاب برآمده باشد روز باشد یا گوئی نیست چنین که اگر آفتاب برآمده باشد شب باشد سوم انفصالی چنانکه گوئی این عدد یا زوج باشد یا فرد یا گوئی نیست چنین که این شخص یا انسان باشد یا حیوان پس ادراک نسبت حملی و اتصالی و انفصالی بایجاب یا به سلب تصدیق باشد و آنرا حکم نیز خوانند و ادراک ما ورای اینها تصور باشد چون تصدیق ادراک نسبت چیزی ست بچیزی بایجاب یا به سلب ناچار ست او را از سه تصور یکی تصور منسوب الیه که آنرا محکوم علیه خوانند دوم تصور منسوب که آنرا محکوم به خوانند سوم تصور نسبت بین بین که آنرا نسبت حکمیه خوانند مثلا در تصدیق بآنکه زید قائم ست ناچار باشد از تصور زید که محکوم علیه است و از تصور قائم که محکوم به است و از تصور نسبت میان زید و قائم که نسبت حکمیه است تا بعد از آن ادراک آن نسبت بر وجه ایجاب یا به سلب حاصل شود پس هر تصدیق موقوف باشد بر تصور

لـه مگوئی که علم و ادراک اعم ست از صورت حاصله در قوت مدرکه انسانی نه محل آن و انحصار اخص در اقسام مستلزم انحصار اعم در آن اقسام نیست چرا که میگوئیم مراد بعلم و ادراک علم ادراک انسانی ست نه مطلق علم و ادراک چنانچه کلام سابق موید آنست ۱۲ ش ٢ـه قوله این عدد یعنی امریکه اشیاء باو شمرده شود و نصف مجموع حاشیتین قریبتین باشد و خواه حاشیتین بعیدتین و متساوین در تعدد و بعضی فرموده اند که عدد امر لیست منقسم بالذات که اشیا را باو شمرند و عدد و یکی از ین دو معنے متناول واحد نیست بخلاف عدد بمعنی ما بعد به که متناول واحد ست ۱۲ ش ٣ـه یعنی منقسم بالذات بدو قسم برابر اعم از آنکه هر یک از آن دو منقسم شود بدو قسم برابر و این را زوج الزوج گویند چون اربع یا منقسم نبود بدو قسم برابر و این قسم را زوج الفرد گویند چون شش ۱۲ ش ٤ـه یعنی منقسم بالذات بدو قسم غیر برابر نبود یعنی نسبت فردیت عدد واحد ست از نسبت زوجیت عدد در عالم تحقق و انتفاء ۱۲ ش ٥ـه یعنی حیوانیت این شخص جدا نیست از نسبت انسانیت او در عالم تحقق و انتفاء بلکه تحقق انسانیت او مستلزم تحقق نسبت حیوانیت و مستلزم انتفای نسبت انسانیت او ست و تحقق نماند که مقسم نسبت حملی و اتصالی و انفصالی اگر نسبت خبریه است کلام بر ظاهر خود محمول ست احتیاج بتقدیر مضاف نیست و اگر مقسم نسبت حکمیه است لابد ست از تقدیر مضاف یعنی ادراک متعلق حملی و اتصالی و انفصالی ۱۲ ش ٦ـه جمله معترضه باشد یا گفته شود که حکم مذکور متفرع بر مقدمه اولی ست و تعریفش لقولیست محتاج باین مقدمه که مراد ادراک نسبت چیزی بچیزی بایجاب یا بسلب را حکم نیز خوانند و تقدیر این مقدمه در عبارت معتبر است جدا زیرا که مقدمه نقلیه ست و ذهن باو اصلا منساق نمیشود و بعد از تقدیر این مقدمه تفریع حکم مذکور بدیهی ست زیرا که دلیل برین تقدیر شکل اول ست آن بین الانتاج ست ۱۲ ش ٧ـه در مطلق قضایا و در قضایای حملیه موضوع خوانند و مقدم خوانند در قضایای شرطیه اما منسوب الیه گفتن بنا بر آنکه نسبت داده شود بسوی او منسوب بر او اما محکوم علیه خواندن او بنا بر آن که حکم کرده شود بر وی محکوم به ۱۲ ش ٨ـه در مطلق قضایا او محمول خوانند در قضایای حملیه و تالی خوانند در قضایای شرطیه اما منسوب به گفتن بنا بر آنکه نسبت داده شد او را بسوی منسوب الیه یا آنکه نسبت را ذریعه گردانیده شده بسبب او ۱۲ ش ٩ـه نسبت بین بین گفتن یا بنا بر آنکه دائر ست میان منسوب الیه و منسوب به و خصوصیت بهیچ ندارد و یا بنا بر آنکه دائر ست میان وقوع و لا وقوع و متعلق بهر یک میتواند شد ۱۲ ش ١٠ـه و حکمیه خواندن بنا بر آنکه منسوب ست بحکم بمعنی ادراک وقوع یا لا وقوع و یا بمعنی وقوع یا لا وقوع از قبیل نسبت متعلق بفتح لام متعلق بکسر لام یا بنا بر آنکه منسوب ست بحکم بمعنی نسبت بین بین از قبیل نسبت فرد بطبیعت یا بنا بر آنکه منسوب ست بحکم بمعنی محمول از قبیل نسبت مقتضی به فتح بمقتضی بکسر چه محمول منشا نسبت است لیکن تسمیه بحکمیه برین تقدیر باعتبار قضیه حملیه است کالبسیط قضایا ست ۱۱ ـه خلاصه معنی عبارت آنست که در هر تصدیق ناچار ست از سه تصور بنا بر آنکه حقیقت تصدیق ادراک نسبت چیزی ست بچیزی بایجاب یا بالسلب بچنانکه در تصدیق خاص ناچار ست از سه تصور بنا بر همچنین علت که حقیقت تصدیق ادراک نسبت چیزیست بچیزی یا بایجاب یا به سلب ۱۲ ش

محکوم علیه و تصور محکوم به و تصور نسبت حکمیه لیکن هیچکدام ازین تصورات ثلثه نزد اهل تحقیق جزء تصدیق نیست فصل بدانکه تصور بر دو قسم ست یکی آنکه در حصول او احتیاج بنظر و فکری نباشد چون تصور حرارت و برودت و سیاهی و سفیدی و مانند آن و این قسم را تصور ضروری خوانند دوم آنکه در حصول او احتیاج باشد بنظر و فکری چون تصور روح و ملک و جن و مانند آن و این قسم را تصور نظری خوانند و برهمین قیاس تصدیق نیز بر دو قسم ست یکی تصدیق ضروری که محتاج نباشد بنظر و فکری چون تصدیق بآنکه آفتاب روشن ست و آتش گرم ست دوم تصدیق نظری که محتاج باشد بنظر و فکری چون تصدیق بآنکه صانع عالم موجود ست و عالم حادث ست و غیر آن فصل تصور نظری را از تصور ضروری و تصدیق نظری را از تصدیق ضروری حاصل میتوان کرد بطریق نظر و فکر و آن عبارت ست از ترتیب تصورات یا تصدیقات حاصله بر وجهیکه ادا کند بحصول تصوری یا تصدیقی که حاصل نبوده باشد چنانکه تصور حیوان را با تصور ناطق جمع کنی و گوئی حیوان ناطق ازینجا تصور انسان که حاصل نبوده باشد حاصل شود و چنانکه تصدیق بآنکه عالم متغیر ست

(زیر سطور: کمی هم که بقوت · شود ۱۲ · که بقوت باصره حاصل شود ۱۲ · و در بعض نسخ بدیهی ۱۲ · تا بر آنکه حصول او بیمیانه ... نظر ۱۲ ش · و در بعض نسخ با تصدیق بدیهی گویند ۱۲ · و تصدیق باین قضیه از قبیل مشاهدات ست بلکه بصیرانرا نیز بواسطه حس ظاهری ۱۲ · یعنی آفریننده · یعنی غیر این دو قضیه از قضایای نظری · غیر تصدیق باین دو قضیه از تصدیق بقبال نظریت ۱۲ ش · ضروریه یا منتهی بضروریه · تصورات و تصدیقات ضروریه ۱۲ ش · یعنی متصور و مصدق ۱۲ · در منطق ۱۲ · حرکت ۱۲ · ذاتی · انفعالی · کونی · محلی · ذهاتی · غیری)

ل۱ وقید نزد اهل تحقیق قید نفی ست نه قید منفی ست پس وارد نشود که از سیاق متوهم شود جزئیت تصورات ثلثه از تصدیق نزد اهل تحقیق و تعبیر از حکما باهل تحقیق اشارة ست بر رجحان مذهب حکما بر مذهب امام و مذهب مستحدث چنانکه فی الجملة اشارت باین در ماسبق واقع شده ۱۲ ش ل۲ مخفی نماند که عدم احتیاج بر صفت کمال ست هرچند صفت عدمیه ست احتیاج در صفت نقصان ست هرچند صفت وجودیه ست ایضا کاسب موضوع فن ست و مقصود بالذات در فن بیان احوال وست پس ازینجهت مقدم قدس سره قسم دوم را بتقدیم نموده فرمود ۱۲ ش ل۳ واظهر آنست که مراد بتصور آنها تصور اشخاص آنهاست که در ضمن باحساس بحس ظاهری حاصل شود ۱۲ ش ل۴ امام ضروری خواندن بنا بر آنکه ناچارست از دو اهل نظر از تحصیل نظریات بلکه ناچارست جمیع حیوانات را چه هیچ حیوان از دو خالی نتواند بود یا بدیهی خواندن بنا بر آنکه این قسم فی الجمله بدیهت که در لغت بمعنی اول توجه ست حاصل میشود ۱۲ ش ل۵ قوله ملک که حاصل ست از تعریف او جسم نورانی که متشکل میشود باشکال مختلفه بمذهب جمهور متکلمین و ملک نزد حکما از جمله عقول و نفوس مجرده است ۱۲ ش ل۶ قوله جن که حاصل ست از تعریف او جسم ناری که متشکل بود باشکال مختلفه بمذهب جمهور متکلمین ۱۲ ش ل۷ حادث ست بحدوث ذاتی یعنی محتاج ست در وجود بفاعل یا بحدوث زمانی یعنی مسبوق ست وجود او بعدم بر تقدیر اول قضیه کلیه ست و بر تقدیر ثانی جزئیه باصل حکم ۱۲ ش ف یعنی ممکن ست بامکان وقوعی و نفس امری اگر قضیه مذکوره جزئیه یا خبریه باشد یا بامکان ذاتی اگر قضیه مذکوره کلیه حقیقیه باشد و اول اولی ست زیرا که مقصود اثبات احتیاج ست بر منطق بالفعل اثبات امکان احتیاج چنانچه ظاهر ست ۱۲ ش بدان که تقسیم در لغت بمعنی تحلیل و تجزیه است و تقسیم کل باجزاء عبارت ازین معنی است از اصطلاح ضم قیود متباینه یا متغایره است بمفهوم کلی تا حاصل شود بر قیدی بآن مفهوم کلی قسمی و تقسیم کلی بجزئیات عبارت ازین معنی ست و ضم قیود متخالفه را تقسیم حقیقی گویند چنانکه گوئی حیوان یا حیوان ناطق ست یا غیر حیوان ناطق و ضم قیود متغایره را تقسیم اعتباری گویند چنانکه گوئی حیوان یا حیوان ضاحک ست یا حیوان کاتب تا چار ست در تقسیم اعتباری از اعتبار حیثیت در مفهومات اقسام ۱۲ ش ترتیب در لغت گردانیدن شی ست بحیثیتی که هر جزو از اجزائی آن واقعی کرالائق باوست واقع شود و اصطلاح گردانیدن اشیائی متعدده بر وجهیکه اطلاق تواند کرد بر وی اسم واحد و بعضی از اشیا را نسبتی باشد به بعضی دیگر بتقدیم و تاخیر و واجب ست که ترتیب درین تعام بر معنی لغوی اگر تقدیم اخص بر اعم در نظر تصوری و تقدیم کبری بر صغری مثلا در نظر تصدیقی جائز نباشد و مثل ناطق حیوان نظر تصوری باشد و مثل کل متغیر حادث و العالم متغیر نظر تصدیقی نباشد چنانچه مشهور ست و الا لازم آید عدم جامعیت تعریف و واجب ست که ترتیب بر معنی اصطلاح اگر تقدیم اخص بر اعم در نظر تصوری مثلا در نظر تصدیقی جائز باشد مثل ناطق حیوان نظر تصوری باشد و مثل کل متغیر حادث العالم متغیر نظر تصدیقی جائز باشد چنانچه شیخ ابوعلی رئیس ابن سینا در بعضی تصنیفات خود تصریح کرده ترتیب تحقیق ست الا لازم آید عدم جامعیت تعریف و اضافت ترتیب بتصورات و تصدیقات مبنی بر تجرید ست چنانچه ظاهر ست و مراد به تصورات تصدیقات ما فوق تصور و تصدیق واحد ست تا شامل شود تعریف بعض الحیوان ناطق و قیاس بسیط را و برین قیاس ست هر جمعی که در تعریفات مینطق واقع شود ۱۲ ل۹ یعنی بر ساند آن تصورات و تصدیقات مرتبه ماهیت بحیثیت دائما یکجا شخص و بحسب جمع ۱۲ ش ل۱۰ پس مرتب از وجهی که مطلوب ترتیب مذکور حصول ست و آن وجه حاصل نبوده باشد تا تحصیل حاصل لازم نیاید و حاصل بود و باشد شخص او از وجه طلب مجهول مطلق لازم نیاید ۱۲ ش ل۱۱ مخفی نماند که این کلام میتواند تمثیل نظر با ترتیب باشد و میتواند که تصویر ضروری مذکور یعنی قول او نظری را از تصور ضروری الخ ۱۲ ش ل۱۲ یعنی باین وجه نقل ...

باتصدیق بآنکه ہرچہ متغیرست حادث ست جمع کنی وچنین گوئی که عالم متغیرست و ہرچہ متغیرست حادث ست ازینجا تصدیق بآنکه عالم حادث ست حاصل شود فصل امتیاز آدمی ازدیگر حیوانات بآن ست کہ او مجهولات را از معلومات بطریق نظر حاصل میتواند کرد بخلاف سائر حیوانات پس بهمه کس لازم ست که طریق نظر و صحت وفساد آنرا بشناسند تا چون خواهند که هر مجهول تصوری یا تصدیقی را از معلومات تصوریه یا تصدیقیه بر وجه صواب حاصل کنند توانند کرد و کسانیکه من عند الله مؤید باشند بنفوس قدسیه ایشان در دانستن چیزها محتاج بنظر نباشند فصل بدانکه در عرف علمای این فن آن تصورات مرتبه را که موصل شوند بتصوری دیگر معرف و قول شارح خوانند و آن تصدیقات مرتبه را که موصل شوند بتصدیق دیگر حجت و دلیل خوانند پس مقصود درین فن دانستن معرف و حجت ست و شکی نیست که معرف و حجت فی الحقیقت معانی ست نه الفاظ مثلا معرف انسان معنی حیوان ناطق ست نه لفظ آن و حجت حدوث عالم معنی قضایای مذکوره است نه الفاظ آن پس صاحب این فن را بالذات احتیاج بالفاظ نیست لیکن چون تعلم و تعلیم معانی بالفاظ و عبارت ست ازین جهت واجب شد بروی که نظر کند در

بروجه صواب ۱۲ — یعنی ۱۲ — از خیر یعنی عادة ۱۲ — ۲، آنرا — عقلی — ۱۲ — الفاظ — ازمال

ملے بحدوث ذاتی و آن عبارت از احتیاج موجود ست در وجود یعنی برابرست که عدم بر وجود او سبقت کرده باشد یا نه مقابل اوست قدم ذاتی یا بحدوث زمانی و آن عبارت از سبقت عدم ست زمانا بر وجود در وجود و مقابل اوست قدم زمانی ۱۲ اش ملے کہ عبارت از نفوس ست طاهره و پاکیزه از کدورات جسمانیه که متصل اند بمبادی عالیه بعضی فرموده اند نفس قدسی نفسی ست که ترقی و عروج کرده باشد از مرتبه تعلم ذکر جمیع اشیاء و قدسی شده باشد ۱۲ اش ملے و امتیاز ایشان از سایر حیوانات بلکه از سایر افراد انسان بنفس قدسی باشد و ادراک اشیاء بطریق حدس و حدس سرعت انتقال ذهن ست از مبادی بمطالب بتحصیل مجهولات از معلومات بنظر و ایشان را بصلاح و فساد نظر کاری نباشد ۱۲ اش ملے

وجہ معرف خواندن آنست که معرف در لغت شناسا گرداننده است و تصورات مرتبه مذکوره شناسا میگردانند هر کسی را بر ماهیت معرف و سبب قول گفتن آنکه قول مرادف مرکب ست بحسب اصطلاح این فن و تصورات مرتبه مذکوره نیز مرکب اند ۱۲ اش ملے اما حجت خواندن بجهت آنکه حجت یا مصدرست بمعنی غلبه کردن یا فعله است که اشتقاق از برای ما یحتج به است یعنی چیزے که باو غلبه کرده شود بر خصم و کسیکه تمسک میکند بتصدیقات مرتبه مذکوره غلبه میکند بر خصم خود و علم او غلبه میکند بر جهل و بر تقدیر اول تسمیه از قبیل تسمیه مسبب ست باسم سبب بنا بر مبالغه سببیت کانه نفس سبب ست و اما دلیل خواندن بنا بر آنکه دلیل در لغت راه نماینده است و تصدیقات مرتبه مذکوره نیز راه نماینده است طالب را بمطلوب که نتیجه است ۱۲ اش ملے و تقریر دلیل آنکه مقصود بالمعرفة درین فن موصل بتصور و موصل بتصدیق ست و هر موصل بتصور معرف و هر موصل بتصدیق حجت ست نتیجه میدهد بشکل اول که مقصود بالمعرفة درین فن معرف و حجت ست ۱۲ اش ملے اگرچه ظاهر چنان شاید که الفاظ را در ایصال دخل است چرا که الفاظ الحاصل و تعقل معانی مجرد بی تخییل الفاظ عادة متعسر بلکه متعذر ست ۱۲ اش ملے و ازین سخن ظاهر میشود که قیاس مسموع بحقیقت قیاس نیست بلکه اطلاق قیاس بر سبیل مجاز ست از قبیل تسمیه دال باسم مدلول ۱۲ اش ملے یعنی هر آدمی و حمل آدمی بر هر آدمے بجهت آن ست که قول او در ما بعد که پس بر همه کس لازم ست آنچه برین مقدمه متفرع تواند شد که حاصل نموده باشد ملے نظریه را از معلومات ضروریه یا منتهی بضروریه ۱۲ اش ملے چون بیان حاجت متضمن بیان موضوع و تصدیق بموضوعیت موضوع نبود از برای بیان موضوع منطق فصل علیحده ایراد نموده فرموده ۱۲ اش ملے یعنی متصورات زیرا که معرف و حجت فی الحقیقة معانی ست نه علوم چنانکه عنقریب بیاید ش ملے یعنی مصدق بها امراد ما فوق واحد ست تا مشکل نشود و القیاس بسیط ۱۲ ش ملے معنی که لفظ ست حیوان ناطق و برین تقدیر مراد بحیوان ناطق لفظ حیوان ناطق ست ۱۲ ملے یعنی از آن حقیقت که صاحب این فن پیے متکفل بیان موصل تصوری و تصدیقی ست ۱۲ اش

حال الفاظ باعتبار دلالت و بر معنی **فصل** دلالت بودن شئ ست به حیثیتی که
از علم بوی لازم آید علم بشئ دیگر و آن شئ اول را دال گویند و ثانی را مدلول و
وضع تخصیص شئ ست بشئ دیگر بر وجهیکه از علم بشئ اول حاصل شود علم بشئ
ثانی پس وضع سببی ست از اسباب دلالت و اقسام دلالت بحکم استقرا بر سه قسم
اول دلالت وضعیه که وضع را در وی دخل ست و آن در الفاظ باشد چون دلالت
لفظ زید بر ذات وی و در غیر الفاظ باشد چون دلالت خطوط و عقود و اشارات
و نصب بر معانی که از ایشان مفهوم گردد دوم دلالت عقلیه که مقتضای عقل ست
و این نیز در الفاظ باشد چون دلالت لفظ دیز که مسموع باشد از ورای جدار
بر وجود لافظ و در غیر الفاظ باشد چون دلالت مصنوع بر صانع سوم دلالت
طبیعیه که بمقتضای طبع باشد و این در الفاظ یافته شود چون دلالت اُح اُح
بر درد سینه و در غیر الفاظ باشد چون دلالت حمرت بر خجل و صفرت بر وجل
فصل انچه از دلالت معتبر ست دلالت لفظیه وضعیه است زیرا که افاده و استفاده
معانی معتاد باین طریق ست و این دلالت منحصر ست در مطابقت و تضمن و
التزام و مطابقت دلالت لفظ ست بر تمام معنی موضوع له خود از انجهت که

---

۱ یا در افاده و استفاده عرف و حجت یا در استفاده مجهولات از معلومات مکتسب یا در افاده استفاده مطلق معانی تا طالب را تصوری عارض نشود که بسبب آن از فهم معنی باز ماند ۱۲ ۲ چنانکه حاصل میشود از علم مصنوعات علم بصانع حکیم یا لازم آید علم آن شئ بدیگر چنانکه حاصل میشود از علم بجود ابر ظن بجود باران ۱۲ محمد زکریا مرحوم ۳ مراد از تخصیص شئ بشئ تعیین شئ بمقابلہ شئ ست بحیثیتی که چون فهمیده شود اول فهمیده شود ثانی نه حصر که تبادر ست جانب فهم از لفظ تخصیص پس وارد نخواهد شد اشتراک بوضع مشترک در لفظ چنانکه پوشیده نیست ۱۲ محمد زکریا مرحوم ۴ گفته شود که حصر دلالت درین اقسام ثلثه غیر صحیح ست بجهت بودن دلالت اسباب عادیه بر مسببات آنها چون دلالت الرعد و السحاب بر کثرت باران خارج ازین اقسام برای اینکه خواهیم گفت که اسباب عادیه خالی نیستند از اینکه صادر شوند از صانعان شعور یا نه پس در صورت اول باشد دلالت وضعیه و در صورت دوم باشد طبعیه پس اگر گفته شود که خلاص گشتی از اشکالی که وارد میشود بر بودن دلالت منحصر در اقسام ثلثه باعتبار صادر بودن آن از ذوی شعور و غیر آن لکن چه خواهی گفت در اینکه متوجه میشود بر تو از اعتبار کردن تو این امر را اینکه باشد دلالت اُح اُح بر درد سینه دلالت وضعیه بجهت صدور آن از شاعر با آنکه تو قائل هستی ببودن آن دلالت طبعیه گوئیم که صدور آن از شاعر غیر مسلم بجهت جواز صدور آن از عدیم الشعور بر تقدیر تسلیم خواهیم گفت که صادر می‌شود از شاعر با عدم قصد وی مدلالت هکذا فی بعض الشرح لسلم العلوم ۱۲ ۵ اگر باشد بیان حال مدلول مطلقاً ذاتی و آن عبارت ست از دلالت بر شئی چون دلالت موثر بر اثر و دلالت یکی از اثرین بر دیگر ۱۲ محمد زکریا مرحوم ۶ واعتبار این قید برای این ست تا ظاهر شود دلالت لفظ دیز بر وجود لافظ بنا بر آنکه مسموع از شاهد دلالت میشود وجود لافظ آنکه بمشاهده بیدلالت لفظ باشد عقلاً ولکن مسموع از ورای جدار پس نمی دانیم وجود لافظ آن را اگر دلالت لفظ باشد عقلاً کذا فی حواشی علی شرح شمسیه ۷ که این دلالت اثر بر موثر ست و دلالت موثر بر اثر چون دلالت آتش بر دود و دلالت یکی از اثرین بر دیگر چون دلالت دود بر حرارت محمد زکریا مرحوم ۸ و آن بودن لفظ ست باین حیثیت که هرگاه اطلاق کرده شود یا محسوس گردد فهمیده می شود از آن لفظ معنی آن بنا بر علم بودن آن لفظ ۱۲ ۹ حصر عقلی برای اینکه دلالت لفظ بوضع یا اینکه باشد بر تمام معنی موضوع له یا بر جزو آن یا بر خارج آن ۱۲ ۱۰ بدانکه علمای میزان نام نهاده میشود دلالت بر تمام را مطابقه و تضمنیه برای اینکه واضع جز این نیست که وضع کرد لفظ را برای تمام معنی و نام نهاده میشود دلالت بر جزو خارج عقلیه بنا بر آنکه دلالت لفظ بر جزو یا خارج جز این نیست که آن دلالت از جهت حکم عقل است چه حصول کل ملزوم مستلزم حصول جزو و لازم آید بنا بر جرجانی مختصر المعانی ۱۲ ۱۱ بدان که نزد اطبا ثابت ست که خون در جسم مرکب شده ست پس هرگاه وقت خجالت بسبب اقتضای طبیعت روح قصد بر آمدن می کند بجانب علی می آید خون که مرکب روح ست هم جانب اعلی شده میکند پس چهره سرخ می شود و چون وقت ترسیدگی بسبب اقتضای طبیعت بادب میشود بجانب اسفل مرغ خون هم در آن جانب میرود پس چهره شان زرد میشود ۱۲ مولوی محمد عبد الماجد سهالکپوری ۱ درمیان هر دو نسبت عموم خاص مطلق ست ۱۲ ۲ که آن ماهیت انسانیه مع التشخص است ۱۲

تمام معنی موضوع له اوست چون دلالت لفظ انسان[۱] بر معنی حیوان ناطق و تضمن دلالت لفظ ست بر جزو معنی موضوع له خود از انجهت که جزو معنی موضوع له اوست چون دلالت لفظ انسان[۲] بر معنی حیوان تنها و یا بر معنی ناطق تنها و التزام[۳] دلالت لفظ ست بر معنی خارج لازم موضوع له خود از انجهت که آن خارج لازم موضوع له اوست چون دلالت لفظ انسان[۴] بر معنی قابل علم و صنعت کتابت

فصل پوشیده نیست که لفظ بر تمام موضوع له خود بمجرد وضع[۵] دلالت کند و بر جزء موضوع له بواسطه[۶] آنکه فهم کل فهم جزو ممکن نیست لیکن دلالت لفظ بر خارج معنی موضوع له خود محتاج ست[۷] بلزوم آن خارج معنی موضوع له خود را در ذهن بایمعنی که آن خارج بحیثیتی باشد (عقلا او عرفا ۱۲) که هرگاه موضوع له در ذهن حاصل شود و آن خارج[۸] نیز حاصل شود و اگر این چنین نباشد آن لفظ را بر وی دلالت کلی دائمی نباشد و پیش اصحاب این فن (ای منطقیین ۱۲) دلالت کلی دائمی معتبر ست و اما پیش علمای اصول و بیان دلالت فی الجمله کافی ست پس لزوم عقلی پیش ایشان شرط نباشد بلکه لزوم فی الجمله بسند ست (کافی ست ۱۲)

فصل هرگاه که موضوع[۹] له لفظ[۱۰] بسیط باشد و او را لازم ذهنی نباشد آنجا دلالت مطابقت باشد[عه] بی تضمن و التزام[۱۱] لیکن دلالت تضمن و التزام بی مطابقت[۱۲] صورت نبندد و اگر موضوع له بسیط باشد

---

[۱] برای اینکه انسان دلالت میکند بر حیوان ناطق مگر ازینجهت که آن موضوعست برای حیوان ناطق و این دلالت را مطابقت ازین جهت گویند که لفظ مطابق ست ای موافق ست برای تمام ما وضع له چنانکه میگویند طابق النعل بالنعل اذا توافقا ۱۲

[۲] پس دلالت انسان بر حیوان فقط یا بر ناطق فقط دلالت لفظ ست یا بر جزو معنی موضوع له که آن مجموع حیوان ناطق ست و تسمیه این دلالت بتضمن ازینجهت ست که جزو معنی موضوع له داخل ست در ضمن آن پس این دلالت تضمن دلالت ست بر آن چیز که در ضمن معنی موضوع له ست ۱۲

[۳] تسمیه این دلالت بالتزام ازینجهت است که لفظ دلالت نمیکند بر هر یک امر خارج از معنی موضوع له خود بلکه بر خارجی که لازم او ست ۱۲

[۴] برای اینکه دلالت انسان بر قابل علم و صنعت کتابت بواسطه این ست که انسان وضع کرده شده است برای حیوان ناطق و قابل علم و صنعت کتابت خارج ازوست و لازم برای اوست هذا ترجمه ما فی التعلیق ۱۲

[۵] ای محتاج بکدام شرط نیست زیرا که کفایت میکند در دلالت مطابقی علم بوضع چه سامع وقتیکه دانست که لفظ مسموع موضوعست برای معنی پس ضرورست که منتقل شود ذهن او از استماع لفظ جانب ملاحظه آن معنی و همین انتقال دلالت مطابقت ست اگر گفته شود که در دلالت مطابقی علم بوضع کفایت نمیکند بلکه ضرورست از شرط و آن نبودن لفظ موضوع برای معانی غیر متناهیه یا وضاع غیر متناهیه است گوئیم نیست ممکن اینکه وضع کرده شود لفظ واحد برای هر یک از معانی غیر متناهیه با وضاع غیر متناهیه تا لازم آید بودن آن دال بمطابقت بر ما لا یتناهی هذا خلاصة ما فی حواشی المعلم علی شرح الشمسیه ۱۲

[۶] پس دلالت تضمنی هم محتاج بشرطی نبود برای اینکه لفظ وقتیکه وضع کرده شود برای معنی مرکب باشد دال بر هر یک از اجزای آن مرکب بدلالت تضمنی زیرا که فهم جزو لازم است فهم کل را و نیست ممکن اینکه باشد وضع موضوع برای خصوصیت معنی مرکب از اجزای غیر متناهیه تا لازم آید دلالت لفظ واحد بر امور غیر متناهیه بدلالت تضمنی ۱۲

[۷] برای اینکه لفظ دلالت نمیکند بر هر یک امر خارج از موضوع له اگر دلالت کند لفظ موضوع بر هر یک امر خارج لازم آید اینکه باشد هر یک لفظ وضع کرده شده برای معنی دال بر معانی غیر متناهیه و آن ظاهر البطلان ست برای اینکه لازم می آید استحضار نفس بر امور غیر متناهیه و این محال ست پس ضرورست برای دلالت بر خارج از شرط و آن لزوم ذهنی ست هکذا فی حواشی المعلم علی شرح الشمسیه ۱۲

[۸] ای بودن امر خارج بدین نهج که نباشد تصور موضوع له بدون آن برابرست که این لزوم ذهنی عقلا باشد چون لزوم بصر عمی یا عرفا چون جود به نسبت حاتم ۱۲ ترجمه ما فی شرح التهذیب

[۹] ای لفظ موضوع باشد برای معنی بسیط که جزو نداشته باشد ۱۲

[۱۰] چنانکه لفظ الله زیرا که بوضع خود ثابت شده که او منزه است از ترکیب ذهنی و خارجی ۱۲

[۱۱] و التزام بجهت اینکه او را لازم ذهنی او را نیست ۱۲

[۱۲] برای اینکه تضمن و التزام مستلزم اند معنی را که مستلزم ست برای مطابقت پیش مستلزم خواهند بود مطابقت را یقینا هکذا فی حواشی المعلم علی شرح الشمسیه ۱۲

[۱۳] زیرا که دلالت بر جزو موضوع له و لازم موضوع له فرع دلالت بر موضوع له است پس اگر گوئی که هرگاه لفظ در جزو معنی یا لازم معنی مشتهر شده و معنی موضوع له آن ترک کرده شده پس یافته شده تضمن یا التزام بدون مطابقت خواهم گفت که دلالت بر موضوع له اگرچه در انجا بالفعل نیست اما واقع ست تقدیراً باین معنی برای این لفظ معنی ست که اگر قصد کرده شود باین لفظ هر آینه دلالت لفظ بدان مطابقی باشد ۱۲ مولوی محمد عبد الماجد کها گلپوری ۱۲

عه برای اینکه دلالت معتبر درین فن آن است که کلیه باشد ۱۲ عه بنا بر این که او را اجزائی نیست ۱۲

واو را لازم ذہنی بود آنجا دلالت التزام باشد بی تضمن و اگر موضوع لہ لفظ مرکب باشد و او را لازم ذہنی نباشد آنجا دلالت تضمن باشد بی التزام **فصل** لفظ را چون در موضوع لہ خود استعمال کنند آنرا حقیقت خوانند و چون در جزء موضوع لہ یا در خارج وی استعمال کنند مجاز خوانند و اینجا احتیاج بقرینہ باشد **فصل** لفظ را چون یک موضوع لہ باشد آنرا مفرد خوانند و اگر زیادہ باشد آنرا مشترک خوانند و در ہر معنی محتاج بقرینہ باشد چون لفظ عین و اگر دو لفظ از برای یک معنی موضوع باشد آنرا مترادفان خوانند چون انسان و بشر و اگر ہر یکی را موضوع لہ دیگر باشد آنرا متباینان خوانند چون انسان و فرس **فصل** لفظ دال بر معنی مطابقت بر دو قسم ست مفرد و مرکب مرکب آن باشد کہ جزء لفظ وی دلالت کند بر جزء معنی مقصود وی و دلالتش مقصود باشد چون رامی الحجارۃ و مفرد آنست کہ اینچنین نباشد و آن بر چہار قسم باشد یکی آنکہ جزء ندارد چون ہمزۂ استفہام دوم آنکہ جزء دارد ولیکن آن جزء دلالت بر جزء معنی ندارد اصلا چون زید سوم آنکہ جزء دارد و آن جزء دلالت دارد بر معنی لیکن بر جزء معنی مقصود دلالت ندارد چون عبداللہ در حالت علمیت چہارم آنکہ جزء دارد و آن جزء دلالت دارد و بر جزء

لہ لفظ اعم ست از انکہ اسم باشد یا فعل یا حرف زیرا کہ فعل گاہی حقیقت باشد چون قتل وقتیکہ استعمال کردہ شود در معنی خود گاہی مجاز بود مثل قتل بمعنی ضرب ضربًا شدیدًا و حرف گاہی حقیقت باشد چون فی وقتیکہ استعمال کردہ شود بمعنی ظرفیت و گاہی مجاز بود چون فی وقتیکہ استعمال کردہ شدہ بمعنی علی ۱۲ ۲ے موضوع لہ لفظ آنرا گویند کہ واضع لفظ را برای آن وضع کردہ باشد نہ آنکہ در عرف برے اطلاق کردہ باشد و این موضوع لہ گاہی واحد باشد و گاہی متعدد و گاہی ذات و گاہی عرض ۱۲ ۳ے چون اسد کہ وضع کردہ شدہ است اولا برای حیوان مفترس بعد آن نقل کردہ شد جانب مرد شجاع بجہت علاقہ متحققہ میان منقول عنہ و منقول الیہ پس استعمال اسد در اول بطریق حقیقت ست و در ثانی بطریق مجاز ۱۲ ۴ے حقیقت در اصل مصدر ست بمعنی فاعل از حق الشئ اذا اثبت یا بمعنی مفعول احققتہ اذا اثبتہ بعد آن نقل کردہ شد جانب کلمہ کہ ثابت باشد در مکان آن کہ اصلی ست و تاء درین از جہت نقل ست از وصفیت جانب اسمیت ۱۲ ۵ے مجاز ماخوذ ست از جاز الشئ یجوزہ اذا تعداہ وقتیکہ استعمال کردہ شد لفظ در معنی ثانی مجازی پس تجاوز کرد از مکان اول و از موضوع اصلی خود پس برین تقدیر باشد مجاز مصدر میمی استعمال کردہ شد بمعنی اسم فاعل بعد آن نقل کردہ شد طرف لفظ مذکورہ و گاہی توجیہ کردہ میشود برین نہج کہ متکلم تجاوز کرد و در ین لفظ از معنی اصلی آن بجانب معنی دیگر پس آن محل جواز است پس باشد لفظ مجاز ظرف مکان و گفت صاحب ایضاح کہ مجاز ماخوذ است از جاز المکان سلکہ بنا بر آنکہ مجاز طریق است جانب تصور معنی کذا فی شرح الشمسیۃ و حواشیہ ۱۲ ۶ے ای لفظ را چون چند معنی موضوع لہ بود بدین نہج کہ باشد آن لفظ چنانکہ موضوع برای یک معنی باشد موضوع ہم برای دیگر معانی از غیر نظر جانب بعضے اول دیگر ست و وضع از دو واضع یا از واضع واحد یا وضع ہا واحد یا در دو زمان باشد و برابر ست کہ در ان معنی مناسبت یافتہ شود یا نہ پس ہر تحمل و نقل در مشترک بود ۱۲ ۷ے نگفت منقسم جزء دال بر معنی تا کہ باشد صریح بدین تقسیم لفظ موضوع باعتبار دلالت بالمطابقت ست بخلاف دال بر معنی مطابقہ کہ آن شامل ست دال بر معنی تضمنی و التزامی را نیز ۱۲ ۸ے برای اینکہ رامی مقصود دلالۃ است بر ہی منسوب جانب ذاتی کہ قائم ست بدان رمی و حجارہ مقصود دلالت است بر جسم معین و مجموع معنیین معنی رامی الحجارۃ ست ۱۲ عہ جہت اشتراک آن معانی آن لفظ و اشتراک در لغت بمعنی شراکت ست ۱۲ عہ ماخوذ از ترادف کہ از کتب مشہورہ لغت معنی آن تتابع یافتہ می شود پس مترادفان متتابعان استعمال باشند ۱۲ عہ برای این کہ مباینت مفارقت است پس متفارقان در استعمال باشند ۱۲ للعہ زیرا کہ زاء و یا و دال اجزای لفظ زید اند لکن جزء لفظ دلالت نمی کند بر جزء معنی ۱۲ ے پس جزء اول ازین کہ آن عبد ست دال ہست بر عبودیت و جزء ثانی کہ آن اللہ است دال ست بر الوہیت لکن عبودیت و الوہیت نمیتوانند کہ دلالت کنند بر معنی مقصود کہ آن ذات معینہ است ۱۲ محمد زکریا مرحوم ۱ے کہ موضوعست برای چشم و ذات و زانو وغیرہ ۱۲ ۲ے این تقسیم لفظ ست بقیاس دیگر الفاظ ۱۲

معنی مقصود لیکن آن دلالت مقصود نباشد چون حیوان ناطق در حالتیکه علم شخص
انسان باشد **فصل** مفرد بر سه قسم ست اسم و کلمه و ادات زیرا که معنی لفظ مفرد
اگر نا تمام بود یعنی صلاحیت ندارد که محکوم علیه و محکوم به شود آنرا ادات
خوانند و در نحو حرف و اگر معنی وی تمام ست پس خالی از آن نیست که صلاحیت دارد
که محکوم علیه شود یا نه اگر ندارد آنرا کلمه گویند و در نحو فعل و اگر صلاحیت دارد آنرا اسم
خوانند **فصل** لفظ مرکب بر دو قسم ست تام و غیر تام تام آنست که سکوت
بر وی صحیح باشد یعنی چون متکلم بر آنجا سکوت کند مخاطب را انتظاری نباشد
ای آنچنان انتظاری که یا محکوم علیه باشدی یا محکوم به یا محکوم به باشدی
محکوم علیه و مرکب تام اگر فی نفسه محتمل صدق و کذب باشد آنرا خبر و قضیه خوانند
واین عمده است در باب تصدیقات و اگر محتمل نباشد آنرا انشا خوانند خواه
دلالت کند بالذات بر طلب چون امر و نهی و استفهام و خواه دلالت نکند بر طلب
چون تمنی و ترجی و تعجب و ندا و مانند آن واین قسم یعنی انشا معتبر نیست در محاورات
و غیر تام آن ست که بر وی سکوت صحیح نباشد واین قسم میشود بترکیب تقییدی
که در وی جزو دوم قید اول باشد خواه باضافت چون غلام زید و خواه

له پس ذات مشخصهٔ انسانیه مقصودست ازین و مفهوم حیوان و ناطق اگرچه جز آن ذات ست مگر دلالت مفهوم آن مقصود در حالت علمیت نیست بلی اینکه علم در حالت علمیت قصد کرده می شود بآن ذات مشخصه قطع نظر از حقیقت آن ۱۲ ؎ ای لفظ مفرد بنظر معنی که استعمال کرده شود در آن پس زاید شود قول که بعض الحروف فی والظرفیة المقصودة معنی فی برای اینکه مراد بکلمهٔ فی درین هر دو مثال نفس آن هر دو ست نه معنی آن برابر ست که آن حقیقی باشد یا مجازی تا که داخل شود در ادات لفظ مرو و زید هر گاه علم که آن ادات ست در قالب اسم مستقل ازان هکذا فی حواشی الفاضل اللاهوری علی شرح الشمسیة ؎ از جهت آنکه کلمه ماخوذ ست از کلم و آن جرح ست گویا که آن کلمه بر گاه دلالت کرد بر زمان و آن متجدد و مفهوم ست جرح شد خاطر بتغیر معنی هکذا فی قطبی ۱۲ ؎ از جهت اینکه اسم علی

مرتبه است از سایر الفاظ پس مشتمل بر معنی سمو و آن علو ست هکذا فی قطبی ؎ چنانکه گفته شود زید پس ماند مخاطب منتظر اینکه گفته شود قائم یا قاعد مثلا ۱۲ ؎ چنانکه گفته شود ضرب پس میماند مخاطب منتظر اینکه گفته شود زید یا عمرو مثلا ؎ چنانکه متبادر ست از غیر نظر جانب خصوصیت آمد بر بودن آن مرکب تام بل بنظر ماهیت کیه در آن بودن ثبوت شیء برای شیء یا انتفاء شیء از شیء است پس داخل خواهد شد جمیع اخبار صادقه و کاذبه که منشاء صدق یا کذب آن امر خارج از ماهیت باشد برابر ست که بود خصوصیت متکلم یا خصوصیت طرفین الی آخره هکذا فی حاشیة الفاضل اللاهوری علی شرح الشمسیة ؎ یعنی بصیغه خود ای بدلالت صیغه بر طلب فعل پس خارج شد مثل لیت زیدا یضرب و لعل الشمس تطلع بعد ذلک امرا برای اینکه اینها دلالت میکنند بر طلب فعل بواسطه تمنی و ترجی نه بالذات ای بصیغه خود ۱۲ و نیز خارج شد کتب علیک الصلوة واطلب منک الفعل و مثلیکه استعمال کرده شود در طلب فعل بطریق انشاء بسبیل مجاز پس باشد داخل در ادات ۱۲ از جهت اینکه الفاظ اینها در اصل اخبار ست اگرچه باشد معانی اینها در استعمال طلب ۱۲ ؎ قوله نهی و آن طلب کف از فعل استعلاءً و جماعتی از متکلمین برین طرف رفته اند که مطلوب یعنی عدم فعل نیست چنانکه آن متبادر ست جانب فهم از بودن کلمهٔ لا برای سلب بجهت اینکه عدم فعل مستمر ازلی ست پس نباشد مقدور بنده و نه حاصل شود بتحصیل آن بلکه مطلوب بنهی باز ایستادن نفس از فعل ست و جماعتی دیگر از متکلمین بدین طرف رفته اند که مطلوب نهی عدم فعل ست و آن مقدور بنده است باعتبار استمرار آن در مستقبل برای اینکه بنده را ست اینکه فعل را کند پس زائل شود استمرار

عدم فعل و اینکه نه کند فعل را پس مستمر ماند هکذا ملخصاً فی حواشی العلم حاشیة الفاضل اللاهوری علی شرح الشمسیة ؎ لفظ موضوع برای تمنی لیت ست و شرط کرده شده است امکان تمنی بخلاف ترجی گوئی لیت الشباب یعود و نه گوئی لعله یعود و لکن و تنیکه باشد متمنی ممکن واجب ست اینکه نباشد برای متمنی توقع و طماعیت در وقوع آن و الا برآئینه باشد ترجی هذا ترجمة ما فی شرح المختصر لتلخیص المفتاح ۱۲ ؎ وجه تسمیه ادات آنست که این آلهاست در ترکیب بعض الفاظ ببعض ۱۲ ؎ گاهی این طور گویند مرکب تام که محتمل صدق و کذب ست بحسب احتمال آن بر علم قضیه است بحسب استعمال صدق و کذب خبر و بحسب بودنش جزو دلیل مقدمه و بحسب آنکه طلب کرده شود از دلیل مطلوب و بحسب آنکه حاصل شد از دلیل نتیجه و بحیثیت آنکه واقع شود در علم و سوال کرده شود از وی مسئله پس ذات یک ست و اختلاف در ذات باختلاف ۱۲ ؎ که آن طلب فعل ازغیر باشد بر سبیل استعلاء

له بدانکه موصوف و صفت گاهی مساوی باشد چنانکه قول ما الجسم المتدی الجهات الثلث و از صفت کاشف می نامند و گاهی میان هردو عموم و خصوص مطلق باشد چون الحیوان الناطق پس حیوان که موصوف ست عام ست از ناطق که صفت ست و در قول ما خلق الله العلم موصوف اخص ست از صفت و گاهی میان موصوف و صفت عموم و خصوص من وجه میشود چنانکه قول ما الحیوان الابیض لوجود ... پس میان هما عموم و خصوص من وجه است هذا ما افلدوا الاستاذ المحقق و النحریر المدقق الحاج المولوی تراب علی طاب ثراه فی الشمس الضحی لازال الدحی ۱۲ که بدانکه اکابر در وضع الفاظ برای معانی خیما بین اختلاف داشتند پس مذهب شیخین و تابعین ایشان آنست که الفاظ برای صور ذهنیه موضوع اند جهت بودن موضوع آن شی که معلوم بالذات بود و معلوم بالذات صورت ذهنیه است نه خارجیه برای اینکه صورت خارجیه اگر باشد معلوم بالذات پس بانتفای آن علم باقی نماند زیرا چه علم صفت ذات اضافت است تعلق درمیان عالم و معلوم پس هرگاه موصوف باقی نباشد چگونه یافته شود صفت و حال این ست که علم باقی می ماند ببقای صورت ذهنیه مع انتفای صورت خارجیه پس ثابت شد اینکه صورت ذهنیه معلوم بود جهت بودن آن باقی پس وقت انتفای صورت خارجیه علم باقی باشد بسبب بقای صورت ذهنیه و ازهمین والله میشود ذاتیت معلومیت صورت ذهنیه نیز و بعض متاخرین قائل موضوع بودن الفاظ برای صورت خارجیه شده اند بنابر اینکه منفعت الیه بالذات بودن و مناط استعمال واقع شدن از شان موضوع له است و صورت خارجیه همچنین هستند پس الفاظ موضوع بمقابل آن باشد و جمهور متاخرین را اعتقاد این ست که الفاظ موضوع بذی معنی من حیث هی هی ست برای اینکه تعلیم و تعلم که انسان محتاج ست بران جانب تمدن جز این نیست که آن خالی ست مطلقا و خصوصیت فهو محض ست ۱۲ محمد زکریا سه از ین حیثیت که آن تصور ست و قید نفس تصور برای آن ست تا تعریف جزئی مانع باشد برای دخول کلیات فرضیه چون لا شئی و لا امکان و لا وجود که بالنظر الی الخارج ممتنع ست صادق آمدن آنها بکدام شئی مشخصا لکن بنظر مجرد تصور آنها ۱۲ که از ین حیثیت که تصور و قید نفس تصور برای این ست تا تعریف کلی جامع باشد آن کلیات را که منع میکند شرکت بالنظر خارج چون واجب شود که غیر کلیات پس ممتنع ست ... جانب مفهوم آن صدق آن بر کثیرین ممتنع نبود و چه مجرد تصور آن اگر مانع باشد از شرکت احتیاج ... باثبات وحدانیت احتمالی ... ۱۲ ه بدانکه تسمیه کلی بکلی جزئی بجزئی از ین جهت ست که کلی غالبا جزو برای جزئی می باشد چنانکه انسان کلی ست و جزو برای

بوصف چون حیوان ناطق و این عمده است درباب تصورات و ترکیب غیر تقییدی چون فی الدار و خمسة عشر **فصل** ادراک معانی الفاظ مفرده و ادراک معانی مرکبات غیر تامه و ادراک معانی مرکبات تامه انشائیه و ادراک معانی مرکبات موہومه و ادراک معانی مرکبات مشکوکه مجموع تصورات باشد و ادراک معنی خبر و قضیه تصدیق باشد این ست مباحث الفاظ چنانکه مناسب این مقام ست چون تصدیق موقوف بود بر تصور ازین جهت بیان احوال تصورات را مقدم داشتم بر بیان احوال تصدیقات **فصل** هرچه در ذهن متصور شود اگر نفس تصور وی مانع از وقوع شرکت بود بین کثیرین آنرا جزئی حقیقی خوانند چون زید و اگر نفس تصور وی مانع وقوع شرکت نباشد بین کثیرین آنرا کلی خوانند چون انسان و هریک از آن کثیرین را افراد آن کلی و جزئی اضافی وی خوانند و جزئی اضافی شاید که جزئی حقیقی باشد چون زید بقیاس انسان و شاید که کلی باشد فی نفسه لیکن جزئی اضافی کلی دیگر باشد چون انسان بقیاس حیوان **فصل** کلی را چون قیاس کنیم با حقیقت افراد خود یا تمام حقیقت افراد خود باشد یا جزو حقیقت افراد خود باشد یا خارج

زید ست زیرا که زید عبارت از انسان مع تشخص ست و همچنین حیوان که کلی ست جزو ست برای انسان که جزئی اضافی ست و همچنین جسم که کلی ست جزو ست برای حیوان که جزئی اضافیست پس جزئی کل و کلی جزو باشد برای آن کل و پوشیده نماند که کلیت شئی نمی باشد مگر بانسبت الی الجزئی و اکنون ظاهر شده که جزئی کل ست پس آن شئی منسوب بسوی کل ست و منسوب جانب کل کلی ست و همچنین جزئیت شئی نمی باشد مگر بانسبت الی الکلی و اکنون بوضوح پیوسته که کلی جزو ست پس آن شئی منسوب جانب جزو باشد و منسوب جانب جزو جزئی ست و هم پوشیده نماند که این علت وجه تسمیه کلی و جزئی اضافیست اما حقیقی را بسبب اطلاق اسم عام که جزئی اضافیست بر خاص که جزئی حقیقی ست میگویند ۱۲ مولانا محمد عبدالمجید ... و نسبت میان جزئی حقیقی و جزئی اضافی عموم و خصوص مطلق باشد برای اینکه هر جزئی حقیقی جزئی اضافی باشد و بعض جزئی اضافی جزئی حقیقی نباشد چه جائز ست که آن کلی بود ۱۲ محمد زکریا ... عفی عنه

از حقیقت افراد خود باشد آنکه تمام حقیقت افراد خود باشد نوع حقیقی خوانند
چون انسان که تمام ماہیت زید و عمرو و بکر و خالد ست و ایشانرا از یک دیگر
امتیازی نیست الا بعوارض[۱] مشخصہ معینہ که در حقیقت و ماہیت انسان مدخل
ندارد و چون نوع[۲] حقیقی تمام ماہیت افراد خود ست افراد وی متفقة الحقیقة باشند
پس ہرگاه که از فردی[۳] یا افراد وی[۴] بما ہو سوال کنند آن نوع در جواب مقول
شود پس[۵] نوع کلی باشد که مقول شود بر امور متفقة الحقیقة در جواب ما ہو مثلا
ہرگاه که گویند ما زید و عمرو و بکر جواب انسان باشد و آنکه جزو حقیقت افراد خود
باشد آنرا ذاتی[۶] گویند و آن منحصرست در جنس و فصل زیرا که آن جزو حقیقت افراد
خود اگر تمام مشترک باشد میان این حقیقت و حقیقت دیگر آنرا جنس خوانند و مراد
بتمام مشترک آن ست که میان آن دو حقیقت ہیچ جزو مشترک خارج از ان
نباشد چون حیوان که تمام مشترک ست میان حقیقت انسان و حقیقت
فرس زیرا[۷] که انسان و فرس با یکدیگر مشترک اند در ذاتیات بسیار چون جوہر و
قابل ابعاد ثلثه و نامی و حساس و متحرک بالاراده و حیوان عبارت ازین
مجموع ست و جنس چون تمام مشترک ست میان امور مختلفة الحقائق پس

[۱] یعنی افراد انسان شامل نیستند مگر بر انسانیت و عوارض مشخصہ موجب منع اند از قبول فرض اشتراک او و در ماہیت آن افراد عوارض معتبر نیستند بلکه در بودن آن افراد اشخاص معین ممتاز بعض آن از بعض پس انسانیت تمام ماہیت ہر یک فرد از ان افراد باشد ۱۲ [۲] این قید خارج میکند مطلق جنس را خواه قریب باشد خواه بعید و خارج میکند عرض عام را نیز خواه عرض عام نوع باشد خواه عرض عام جنس مفارق باشد یا لازم و ہم چنین خارج میکند فصول بعیده را چون حساس و نامی و قابل ابعاد و خارج می کند خواص اجناس را نیز چون ماشی که آن عرض عام ست بقیاس انسان و خاصه است بقیاس حیوان ۱۲ [۳] این قید خارج می کند مطلق را خواه قریب باشد خواه بعید جہت بودنش مقول در جواب ای شئ ہو فی ذاته و خارج میکند مطلق خواص را اعم ست از ینکه خواص انواع یا خواص اجناس باشد پس برای پریشان نشدن ذہن مبتدی بہتر این ست که فصول و خواص را از ہمین قید خارج کرده شود چه فصول بعیده و خواص اجناس از قید سابق خارج می شوند لکن اخراج عرض عام را پس بعض مستحق نہی اند از قید اول بعض استادان جانب فی جواب ما ہو نمایند جہت شریک بودنش با خاصه در قبول عرضیت ہذا خلاصة کلام المقر الفاضل الہروی علی شرح الشمسیہ ۱۲ [۴] بدانکه ذاتی بدین معنی صادق نمی آید بر نوع چرا که آن جزو حقیقت افراد خود نیست بلکه تمام حقیقت افراد خود ست حالانکه نزد مستخرجین ہر سه را ذاتیات می گویند پس حق آن ست که ذاتی آن را می گویند که خارج از ذات نباشد عام است که عین ذات باشد یا جزو ذات پس شامل خواہد شد نوع و جنس و فصل ۱۲ مولوی عبد الماجد سلمه [۵] بلکه بر جزو مشترک میان ہر دو یا این که باشد نفس آن جز یا جزو از ان جزو ۱۲ [۶] برای اینکه نیست کدام جزو مشترک میان انسان و فرس مگر آنکه نفس حیوان باشد یا جزو از ان چون جوہر و جسم نامی و حساس و متحرک بالاراده و ہر یک از ینہا اگرچه مشترک ست میان انسان و فرس اما نیست تمام مشترک میان آن بلکه بعض مشترک است و تمام مشترک حیوان ست که مشتمل ست بر کل ۱۲ [۷] برای اینکه نوعیت این نوع نسبت اضافت است میان نوع و افراد آن پس درین نوعیت اعتبار نکرده شد مگر حقیقت و افراد آن نوع و منشای آن اتحاد حقیقت آن نوع ست درین افراد ۱۲ [۸] سوال ما ہو باشد از ماہیت و آن اعم ست که موجود در خارج باشد یا نه ۱۲ [۹] یعنی طول و عرض و عمق ۱۲ [۱۰] مثلا زید طویل ست و بلیغ و گرو پست قد ست و سیاه فام و ہمچنین مثلا زید ما ہو ۱۲ [۱۱] مثلا زید و بکر و عمرو ما ہم ۱۲ [۱۲] پس کلی جنس ست ۱۲ [۱۳] ای انسان و فرس ۱۲

هرگاه که از امور مختلفة الحقائق بما هو[۱] سوال کنند جنس بجواب مقول شود مثلاً هرگاه که از انسان وفرس بما هما سوال کنند جواب حیوان باشد زیراکه سوال این هنگام از تمام حقیقت مشترک ست وآن حیوان ست واگر از انسان تنها بما هو سوال کنند سوال از تمام حقیقت مختصه[۲] او باشد وحیوان در جواب نشاید گفت بلکه در جواب حیوان ناطق باید گفت وازینجا معلوم شد که جنس کلی ست که مقول شود بر[۳] امور مختلفة الحقائق[۴] در جواب ما هو[۵] شاید که یک حقیقت را اجناس متعدده باشد بعضی فوق بعضی تحت چون حیوان[۶] که جنس انسان ست فوق او جسم نامی ست وفوق جسم نامی جسم مطلق ست وفوق جسم مطلق جوهر ست وآن جنس که در جواب از جمیع مشارکات دران جنس واقع شود آنرا جنس قریب خوانند چون حیوان که هرچه با انسان در حیوانیت شریک[۷] ست چون اورا با انسان در سوال جمع کنی جواب حیوان باشد وآن جنس که در جواب از جمیع مشارکات واقع نشود آنرا جنس بعید[۸] خوانند چون جسم نامی که مشترک ست میان انسان وحیوانات ونباتات لیکن در جواب سوال از انسان با نباتات مقول بشود ودر

چون ۱۲

[۱] اگر گوئی که ما هو سوال ست از حقیقت وحقیقت نیست اما برای موجودات خارجیه پس لازم شد تخصیص جواب ما هو بنوع خارجی خواهم گفت ما هو سوال از ماهیت است وماهیت عام است از انکه در خارج باشد یا نباشد وچگونه جائز خواهد شد تخصیص بنوع خارجی باوجود انحصار کلی در کلمات خمس ۱۲ مولوی عبد الماجد سلمہ الله

[۲] جزو تمام ماهیت مختصه نباشد برای اینکه جزو آن چیز ست که مرکب میشود شئی ازان واز غیر آن پس این جزو مقول نباشد در جواب ما هو مگر بحسب شرکت فقط ۱۲

[۳] از قید امور خارج شد جزئی برای اینکه او مقول بر واحد ست پس گفته میشود هذا زید واین بحسب ظاهر ست ودر بحسب حقیقت پس جزئی حقیقی مقول نباشد مقول ومحمول بر کدام شئی اصلاً بلکه موضوع مقول ومحمول شوند مفهومات کلیه پس جزئی حقیقی مقول علیه بود نه مقول به چرا که حمل جزئی حقیقی بر نفس خود متصور نبود چه ضرور ست در حمل آن که نسبت است از دو امر متغائر وحمل جزئی حقیقی بر غیر خود نیز جواباً ممتنع ست واما در هذا زید پس مقصود تاویل ست چه هذا اشاره است طرف شخص معین لیس اراده کرده شود بزید آن شخص والا من حیث المعنی حمل نبود حمل اراده کرده شود مفهوم مسمی بزید یا صاحب اسم زید واین مفهوم کلی است اگرچه فرض کرده شود انحصار آن در شخص واحد پس مقول علی غیره نبود مگر کلی هذا ما فی حواشی المصنف علی شرح الشمسیة ۱۲

[۴] از قید مختلفة الحقائق خارج شد مطلق نوع جهت آن که مقولیت او بر کثیرین بنا بر متفق بودن کثیرین است در حقیقت ونیز خارج شدند فصول انواع وخواص آنها چه مقولیت آنها مساوات انواع ست نه الاتفاق واختلاف ۱۲

[۵] واین قید خارج میکند فصول وخواص را مطلق برابر ست که برای انواع باشند یا برای اجناس ونیز عرض عام را ۱۲

[۶] چون تو سابق دانستی که جنس را واجب ست اینکه باشد تمام مشترک میان این حقیقت وحقیقت دیگر پس جنس یا اینکه باشد تمام مشترک بقیاس تمام آن چیز که شریک باشد ماهیت را دران یا نباشد پس اول ضرور ست اینکه باشد جواب ماهیت از جمیع مشارکات آن ماهیت بدان جنس واین جنس را قریب نامند جهت عدم توسط جنس آخر وثانی آنکه نباشد تمام مشترک مگر بقیاس بعض مشارکات ماهیت وآن جنس واقع شود جواب از ماهیت واز بعض مشارکات آن ماهیت در جنس سوای بعض دیگر پس باشد جواب از ماهیت وبعض جنس آن چیز که شریک است آن ماهیت را در جنس نیز جواب از ماهیت وبعض افراد واین را جنس بعید خوانند جهت توسط جنس دیگر هذا ما افاده المقصود فی الحاشیة علی شرح الشمسیة

[۷] ...

[۸] بعید خوانندش بسبب بعد ودوری او ست از انواع خود ۱۲ ... تام ست ۱۲ [۹] مثل فرس وبقر وغیره

ا؎ کہ یکی حیوان ست و آن تمام ماہیت مشترک است میان انسان و فرس و دیگر ہمین جسم نامی کہ این تمام جزو مشترک است میان انسان و فرس وغیر ۱۲ ۲؎ و نباتات کہ یکے حیوان ست و دیگر جسم نامی و سوم ہمین جسم مطلق کہ این تمام جزو مشترک است میان انسان و حجر ۱۲ ۳؎ چون جوہر کہ جواب بچہار مرتبہ است پس بعید بسہ مرتبہ بود ۱۲ ۴؎ برای انسان تمیز مے دہد انسان را از مشارکات او در جنس قریب کہ آن حیوان ست ۱۲ ۵؎ ای اگر باشد آن جزو بعض تمام مشترک مساوی تمام مشترک را بود فصل تمام مشترک را جہت اختصاص بعض با آن تمام مشترک و تمام مشترک جنس است پس باشد فصل جنس پس باشد فصل ماہیت بنا بر آن کہ ہرگاہ کہ تمیز داد جنس را از جمیع اغیار آن و جمیع اغیار جنس بعض اغیار ماہیت ست پس باشد ممیز ماہیت را از بعض اغیار آن و ممیز ماہیت فی الجملہ مراد داریم از فصل ہذا خلاصۃ ما فی القطبی ۱۲ ۶؎ قید ای شیئ ہو خارج مے کند نوع و جنس و عرض عام را برای این کہ نوع و جنس ہر دو محمول مے شوند در جواب ما ہو و نہ در جواب ای شیئ ہو و عرض عام نہ در جواب ما ہو و نہ در جواب ای شیئ ہو محمول مے شود بل بجواب کیف ہو محمول مے شود چنان کہ وقتیکہ گفتہ شود کیف زید جواب دادہ آید صحیح در یعنی ہذا الخلاصۃ ما فی شرح الشمسیہ و حاشیۃ للفاضل اللاہوری ۱۲ ۷؎ فی موضع الحال من ہو اما عن التاویل او بدونہ و معناہ ای شیئ ہو کائنا فی ذاتہ ای مع قطع النظر عن افرادہ ۸؎ برای انسان کہ تمیز دہد انسان از مشارکات آن در جنس بعید فقط کہ آن جسم نامی ست ۱۲ ۹؎ بدانکہ کلمہ ای موضوعست برای آن کہ طلب کردہ شود از آن چیزیکہ تمیز دہد از مشارکات جمیع مضاف الیہ این کلمہ مثلا از دور چیزی دیدی و یقین نمودی کہ حیوان ست لیکن تردد کردی کہ آیا انسان است یا بقر ست یا فرس گفتی

جواب سوال از انسان با حیوانات دیگر مقول نمیشود و ہر جنس کہ جواب از
چون فرس ۱۲ — لیکن در انجا ہیران مقول خواہد شد ۱۲
جمیع مشارکات در دوی دو مرتبہ باشد بعید بیک مرتبہ باشد چون
جسم نامی و اگر جواب در ان جنس سہ[۱] مرتبہ باشد بعید بدو مرتبہ باشد چون
مطلق ۱۲
جسم مطلق[۲] و علی ہذا القیاس و ابعد[۳] اجناس را جنس عالی خوانند چون جوہر
ہم جنس الاجناس ۱۲ — ۱۲ و مقدور تر
در مثال مذکور و اقرب اجناس را جنس سافل خوانند چون حیوان
نوع جنسہا ۱۲
درین مثال و انچہ میان جنس عالی و سافل باشد آنرا جنس متوسط خوانند
جنس توسط ۱۲
چون جسم نامی و جسم مطلق درین مثال این بیان آن جزو کہ تمام مشترک
ہست و اگر آن جزو حقیقت افراد تمام مشترک نباشد آنرا فصل خوانند
میان ماہیت و نوع دیگر ۱۲
زیرا کہ آن حقیقت افراد را تمیز کند از غیر تمیز جوہری خواہ آن جزو مشترک
ذاتی ۱۲
نباشد اصلا چون ناطق کہ مخصوص ست بحقیقت افراد انسان پس
میان ماہیت و نوع دیگر ۱۲
این حقیقت را از ہمہ ماہیات تمیز میکند و این را فصل قریب خوانند و خواہ
انسانی ۱۲
مشترک باشد اما تمام مشترک نباشد کہ بوی نیز تمیز حقیقت شود از
بعض ماہیات چون حساس و این را فصل بعید خوانند بالجملہ فصل ممیزی
است جوہری پس کلی باشد کہ در جواب ای شیئ ہو فی جوہرہ واقع شود
پس کلی جنس ست ۱۲

لہ حیوان ہذا پس جواب دادہ خواہد شد از ان شیئ کہ تمیز دہد او را از مشارکات او در حیوانیت ۱۲ مولوی عبد الماجد سلمہ
سہ و قید فی جوہرہ خارج میکند خاصہ را کہ او ممیز شیئ فی عرضہ است لا فی جوہرہ

فصل بدانکه نوع را معنی دیگر هست که آنرا نوع اضافی خوانند و او ماهیتی است
که جنس مقول شود بروی و بر ماهیت دیگر در جواب ما هو چون انسان
که مقول می شود بروی و بر فرس حیوان در جواب ما هو و نوع اضافی
شاید که نوع حقیقی باشد چنانکه گفتیم و شاید که نباشد چون حیوان که نوع
اضافی جسم نامی ست و جسم نامی که نوع اضافی جسم ست و جسم که نوع
اضافی جوهر است و اما آن کلی که از حقیقت افراد خارج ست اگر
مخصوص بیک حقیقت باشد آنرا خاصه خوانند و او حقیقت تمیز کند از
غیر تمیز عرضی پس او کلی باشد که مقول شود در جواب ای شیء هو فی عرضه
چون ضاحک نسبت بانسان و اگر مشترک باشد میان دو حقیقت یا بیشتر
آنرا عرض عام خوانند چون ماشی که مشترک ست میان انسان و حیوانات
پس کلیات منحصر شد در پنج نوع و جنس و فصل و خاصه و عرض عام فصل
معرف بر چهار قسم ست اول حد تام و آن مرکب باشد از جنس قریب و
فصل قریب چون حیوان ناطق در تعریف انسان دوم حد ناقص و
آن مرکب باشد از جنس بعید و فصل قریب چون جسم نامی ناطق یا جسم

ــه اگر گفته شود که این تعریف نوع اضافی مانع نیست از دخول اغیار چه بر شخص صدق کند که از افراد نوع اضافی نیستند صادق می آید بر شخص که آن نوع حقیقیه بشخص ست چنانچه زید مثلا صادق می آید که آن ماهیتی ست که جنس مقول شود بروی و بر ماهیت دیگر در جواب ما هو بدین نهج و تحقیقی گفتیم زید و فرس را ما هما پس جواب بحیوان داده خواهد شد که آن تمام مشترک است میان هر دو لکن بر ضعف که آن نوع حقیقیه بصفات عرضیه است چون ترک قصد می شد همین تعریف نوع اضافی صادق می آید بر صورت و تحقیقی گفتیم در روی و الفرس ما هما پس جواب بحیوان داده آید گوئیم که ماهیت چنانکه اطلاق کرده شود بر آن چیز که واقع میشود در جواب ما هو و تعریف مراد است همان ماهیت همین مثال است و شخص و صنف ماهیت بدان معنی نیستند چه در جواب ما هو واقع نمیشوند کذا فی بعض حاشیه شرح التهذیب الیزدی ۱۲ ــه که این ماده تفارق ست از طرف نوع حقیقیه و ماده تفارق از طرف نوع اضافی چون عقل و نفس که نوع حقیقی ست نوع اضافی نیست ۱۲ ــه خاصه منقسم بدو قسم است یکی خاصه که شامل باشد تمام آنچیز را که آن خاصه است شامل او چون کاتب بالقوه برای انسان دوم غیر شامل جمیع افراد آنرا که آن خاصه خاص ست آنرا چون کاتب بالفعل برای انسان کذا فی شرح التهذیب الیزدی ۱۲ ــه انحصار کلی بدین نهج ست که کلی اینکه تمام حقیقت افراد خود باشد یا جزو حقیقت افراد یا خارج از حقیقت افراد پس اگر باشد تمام حقیقت افراد آن نوع ست و اگر جزو حقیقت افراد خود باشد پس اگر باشد تمام مشترک میان ماهیت و نوع دیگر آن جنس ست و اگر نباشد آن فصل ست و اگر خارج از حقیقت باشد اگر مختص بود بحقیقت واحده پس آن خاصه است ۱۲ والا پس آن عرض عام ست ۱۲ ــه بدانکه تعریف بر دو قسم ست اول حقیقی و آن چیز است که در آن تحصیل صورت غیر حاصله باشد و دوم لفظی است و آن چیز ست که در آن تحصیل صورت نباشد بل التفات بجانب صورت حاصله در ذهن ثانیا بود چنانکه تعریف غضنفر باسد یعنی که صورت اسد اول بود و برای ما گرد تنبیه کرده شد آن تعریف غضنفر التفت شد بجانب او ثانیا و حقیقی بر دو قسم ست یکی تعریف بحسب حقیقت اگر باشد تحصیل صورت غیر حاصله در شئ که دانسته شود وجود آن در خارج چون حیوان ناطق در تعریف انسان و آن گاهی بالکنه باشد گاهی بالوجه و نهم اسم اگر باشد تحصیل صورت غیر حاصله که دانسته نشود وجود آن در خارج برابر ست که نه خارج یا نه شود یا چون تعریف عنقا بطائر مخصوص که مفهوم وجود مای غیر معلوم بنیاد

علیه الصلوة والسلام نام شامل ست ما لکنه یا بالوجه پس هر یک ازین هر دو منقسم بدو قسم باشد تام و ناقص بود پس اقسام تعریف تام حقیقی بحسب حقیقت آن حد دوم ست تام باشد یا ناقص و چهار برای تعریف بحسب اسم و آن حد و رسم ست تام باشد یا ناقص پس قسم نهم لفظی ست کذا فی الشروح ــه و آن مرحله کنه محدود می باشد بنابر آنکه حقیقت محدود نسبت مگر جاییکه مناط حد حیث مشتمل بودن بر جنس قریب ست پس از معرف هر چیز که باشد مشتمل بر جنس قریب تام بود برابر است که حد بود یا رسم کذا فی مراة الشروح ۱۲ ــه قید ای شیء هو خارج میکند نوع و جنس و عرض عام را چنان که بالا گذشت ۱۲

ناطق یا جوہر ناطق در تعریف انسان سوم رسم تام و آن مرکب باشد از
جنس قریب و خاصہ چون حیوان ضاحک در تعریف انسان چہارم
رسم ناقص و آن مرکب باشد از جنس بعید و خاصہ[1] چون جسم نامی ضاحک
یا جسم ضاحک یا جوہر ضاحک در تعریف انسان و شاید کہ رسم ناقص
مرکب باشد از عرض عام و خاصہ چون موجود ضاحک در تعریف انسان
و شاید کہ مرکب باشد از عرضیات فقط کہ مختص باشد جملہ عرضیات بہ حقیقت
واحد چون ماشی علی قدمیہ عریض الاظفار بادی البشرۃ مستقیم القامۃ
ضحاک بالطبع در تعریف انسان و بیش اہل اصول و عربیت معرف را با
جمیع اقسامش حد خوانند فصل در تعریفات استعمال الفاظ مجازیہ
و مشترکہ جائز نباشد مگر وقتیکہ قرینہ واضحہ بودہ باشد فصل بدانکہ
دانستن حقائق موجودات چون انسان و فرس و مانند آن و تمیز کردن
میان اجناس و فصول آن حقائق و میان اعراض عامہ و خواص اینہا
در غایت اشکال است واما دانستن مفہومات اصطلاحیہ و تمیز کردن میان
اجناس و اعراض عامہ و میان فصول و خواص اینہا آسان است چون

ـــــــــــــــــــــــــــــ

۱؎ برابر است کہ مختص باشد کدام تمے از ہر یک از عرضیات یا واحد مختص بود ۱۲ ۲؎ یخرج بہ منتہی القامۃ و کل من الاوصاف الاربعۃ توجد فی غیر الانسان فلما قال ضحاک بالطبع خرج غیرہ ولا یرد ما قیل من ان فی بعضہا غنیۃ عن بعض فان ذلک غیر لازم در آخر شرح تمثیل ۱۲ یکروزی ۳؎ بدان کہ استعمال الفاظ مجازیہ وقت نبودن قرینہ بسیار مذموم است جہت سبقت کردن ذہن از انہا جانب خلاف معانی مقصودہ و در الفاظ مشترکہ وقت فقدان قرینہ اشتباہ واقع میشود میان مقصود و آن چیزیکہ مقصود نباشد چرا کہ محتمل است این کہ حمل کردہ شود لفظ بر غیر مقصود پس واجب است استعمال الفاظ غریبہ کہ مدان مطلق شئ بر فہم می رسد پس خلل در آن از احتیاج استفسار است چہ طول مسافت لازم نمی آید ہکذا فی حواشی المصنف للشرح الشمسیۃ ۱۲ ۴؎ بنا بر این کہ لفظ وقتیکہ وضع کردہ شود در لغت و اصطلاح برای مفہوم مرکب پس آنچہ داخل باشد دران بود ذاتی آن و آنچہ خارج باشد ازان بود عرضی آن ۱۲ اھ و این اقوی باشد از خاصہ تنہا ۱۲ عہ یخرج بہ الماشی علی الاقدام الاربعۃ ۱۲ سہ یخرج بہ طویل الاظفار کالطیور ۱۲ للعہ یخرج بہ المستورۃ البشرہ بالشعر ۱۲ ۵؎ یعنی اہل نحو و معانی و بیان ۱۲ ۶؎ بالتخصیص بہ مقام ناقص وغیرہما ۱۲ معہ تا دلالت کنند مجاز بران کہ موضوع لہ مراد نیست چون گوئی زید شیر است معلوم شد کہ حیوان درندہ مراد نیست و در مشترک متعین کند یکی را از مجموع او چون گوئی دوش آدم معلوم شد کہ درگذشتہ مراد است نہ عضو معروف

۱؎ جمع تصدیق ست وآن اطلاق کرده میشود در لغت بر سه معنی اول ماخوذ است از تصدیق بمعنی وصف قضیه ای تصدیق باینکه معنی قضیه مطابق ست واقع را تعبیر کرده میشود ازان در فارسی براست داشتن وصادق دانستن ودوم ماخوذ ست در لغت از معنی اول وآن عبارت ست از اذعان بمعنی قضیه ای تصدیق باینکه محمول ثابت ست موضوع را در واقع مثلا وتعبیر کرده میشود ازان در فارسی بگرویدن وباور کردن وتصدیق منطقی در مبحوث عنه از منطق همین معنی ست دوم ماخوذ است از صدق بمعنی وصف قائل بمتکلم وآن اذعان باخبار وانتساب ست واین رجوع میکند باذعان اینکه متکلم خبر میدهد از کلامیکه مطابق ست واقع را وانتساب حکم واقع شد ازان بران چیز که آن انتساب بر آنست وتعبیر کرده میشود ازین معنی در فارسی براست گو داشتن وحق گو دانستن هکذا فی مرآة الشروح ۱۲ ۲؎ اطلاق قول درین فن بر مرکب می آید وآن اعم ست اینکه معقول باشد یا ملفوظ پس این جنس ست که شامل ست اقوال تامه وناقصه را ۱۲ ۳؎ این فصل ست که خارج می کند اقوال ناقصه وانشاءات را از امر ونهی واستفهام وغیر آن ۱۲ ۴؎ این نزدیک متاخرین منطقیین است که قائل تربیع اجزای قضیه اند اما قدما قضیه را سه جزء میگویند موضوع ومحمول ونسبت تامه خبریه حاکیه از واقع است وبحسب آن احتمال دارد صدق وکذب را ونسبت تقییدیه را دخل درین نگرا دعلی ضرورت که مفهوم از زید قائم آن نسبت واحده است که بفارسی تعبیر کرده میشود به هست ونیست هکذا فی مرآة الشروح ۱۲ ۵؎ که آن از اقسام تصور ست وعبارت ست از تساوی طرفین بدون ترجیح یک طرف بر دیگر ۱۲ ۶؎ ای نسبت تقییدیه که پیدا شد بسبب آن یک دو طرف قید دیگر را از غیر حکم بران وهمین نسبت تقییدیه مورد حکم است که آن وقوع ولا وقوع ست ۱۲ ۷؎ بمعنی وقوع ولا وقوع ای نسبت تامه ایجابیه وسلبیه وغیر تصدیق متعلق بدین حکم نباشد پس شک تصدیق متعلق باشد بقضیه ومتعلق این هر دو هر دو ست

مفهوم کلمه واسم وفعل وحرف ومعرب ومنصرف ومانند آن[عه]

فصل چون فارغ شدیم از مباحث تصورات شروع کردیم در تصدیقات[۱] چنانکه در تحصیل تصورات نظریه محتاج بودیم بدو چیز یکی بیان موصل بتصور دیگر که آن قول شارح ست باقسام خود که آن معرفات اربعه است و دیگر بیان کلیات خمس که قول شارح ازان مرکب شود همچنان در تحصیل تصدیقات نظریه محتاج ایم بدو چیز یکی بیان موصل بتصدیق دیگر که آن حجت ست باقسام خود و دیگری بیان قضایا که حجت ازان مرکب شود ناچارست که بیان مباحث قضایا مقدم باشد بر مباحث حجت پس میگویم که قضیه قولی[۲] ست که صحیح باشد تصدیق وتکذیب قائل وی[۳] وقضیه بحسب معنی مرکب باشد از چهار چیز[۴] محکوم علیه ومحکوم به ونسبت حکمیه وحکم بایجاب یا بسلب[۵] فرق میان نسبت حکمیه وحکم در صورت شک ظاهر می شود که در انجا نسبت[۶] حکمیه هست وحکم نیست زیرا که شک دروی ست وحکم نیست وقضیه برسه قسم ست حملیه وشرطیه متصله وشرطیه منفصله زیرا که محکوم علیه ومحکوم به در قضیه اگر مفرد باشد یا در حکم مفرد باشد آن قضیه را حملیه

ای مفرد بالفعل

که متغایر باشد پس در قضیه مفرد ست از دو نسبت که متعلق شود یکی شک وبدیگری تصدیق پس اجزای قضیه چهار باشد چون متاخرین منطقیین اهم کردند که تصور وتصدیق هر دو متغایر باشد باعتبار متعلق ونسبت بدین صورت که متعلق نشود تصدیق بنسبتی که متعلق شده است بدان شک پس برای تعلق تصدیق نسبت دیگر باشد که آن وقوع ولا وقوع ست قائل شدند بتربیع اجزای قضیه وقدما قائل از متغایر تصور وتصدیق بحسب ذات فقط نه بحسب متعلق شک تصدیق نزدشان واحد خواهد بود هکذا فی مرآة الشروح ۱۲ عه که در کتب نحو وغیره والمنتهی ۱۲ عه وآن قیاس واستقراء وتمثیل ست ۱۲ عه چه حجت ترکیب شود ازان ۱۲ ۱۲عه ای نسبت تقییدیه که آن را نسبت بین بین گویند ۱۲ عه ای نسبت تامه ایجابیه یا سلبیه ۱۲ عه ای مفرد بالقوة ممکن باشد تعبیر آن بلفظ مفرد چون زید عالم لیبادره زید ابن عالم ۱۲ عه بنابر اشتمالش

خوانند خواه موجبه باشد چون زید قائم ست وخواه سالبه چون زید قائم نیست
واگر محکوم علیه ومحکوم به مفرد یا در حکم مفرد نباشد آن قضیه را شرطیه
خوانند پس اگر حکم باتصال ست شرطیه متصله خوانند خواه موجبه چنانکه گوئی
اگر آفتاب برآمده باشد روز موجود ست خواه سالبه چنانکه گوئی نیست
اگر آفتاب برآمده باشد شب موجود باشد واگر حکم بانفصال ست[2] آن
قضیه را شرطیه منفصله خوانند خواه موجبه چنانکه گوئی که این عدد زوج
باشد یا فرد و خواه سالبه چنانکه گوئی نیست چنانکه این عدد زوج باشد
یا منقسم بمتساویین[3] اطلاق حملیه ومتصله ومنفصله بر موجبات ظاهر ست
وبر سوالب[4] بواسطه آنکه مناسبت باموجبات در اطراف

فصل

محکوم علیه را در قضیه حملیه موضوع خوانند ومحکوم به را محمول وآن لفظ
که دلالت کند بر نسبت حکمیه وحکم معاً آنرا رابطه خوانند چون لفظ هو در
زید هو قائم ولفظ ست که در زید قائم ست وحرکت کسره که در زید
دبیر بالجمله هرچه دلالت کند بر رابطه میان موضوع ومحمول آن را
رابطه گویند ودر قضیه شرطیه محکوم علیه را مقدم[5] ومحکوم به را تالی

---

[1] بدانکه مذهب منطقیین آن ست که حکم در شرطیه متصله میان مقدم وتالی باتصال ست ومذهب اهل عربیت آن ست که حکم در خبر ست که آن را منطقیین تالی گویند وشرط که آن مقدم ست نیز آن چیز باشد که اسناد کرده شده است در اجزا واین قید بمنزله حال یا ظرف بود لیس درین قول که اگر آفتاب برآمده باشد روز موجود ست بمذهب منطقیین تحقق حکم میان آفتاب برآمده باشد و روز موجود ست ملازمت ست وبمذهب اهل عربیت معنی این ست که روز موجود ست حال طلوع آفتاب یا وقت طلوع آن ہکذا فی مرآة الشروح ۱۲

[2] ای بتنافی هر دو نسبت که در قضیه شرطیه موجود ست در صدق و کذب که نه هر دو صادق آیند ونه هر دو کاذب ۱۲

[3] یعنی منقسم شدن این عدد بمتساویین جدا نیست از نسبت زوجیت باو در عالم تحقق انتفاء بلکه تحقق نسبت زوجیت باو مستلزم ست تحقق نسبت انقسام بمتساویین باو وانتفای نسبت انقسام بمتساویین باو مستلزم انتفای نسبت زوجیت باو ست ۱۲ محمد زکریا رحمه

[4] تحقیق آنکه هر یک از حمل واتصال وانفصال نسبت حکمیه جزو ست در قضیه معقوله موجبه وسالبه فاتحش در موجبه حکم بوقوع اینهاست ودر سالبه حکم بلاوقوع است دو در نسبت کل بجزء دانعفاء نیست پس متوجه نشود که سوالب را حملی واتصالی وانفصالی گفتن ظاهر نیست چه سوالب مشتمل بر انواع حمل واتصال وانفصال است واحتیاج نشود بآن که مصنف قدس سره گفته که اطلاق حملیه ومتصله ومنفصله بر سوالب بواسطه مشابهت آنها است باموجبات در اطراف ۱۲ ش

[5] تقدمه فی الذکر فی الملفوظه والرتبة فی المعقوله ۱۲ مرآة الشروح

[6] بکسر را مهمله وهم چنین سکون حرف آخر کلمه رابطه قضیه در فارسی می باشد چون خوش ونیک یعنی خوش است ونیک است ۱۲ برهان ۱۲

خوانند فصل موضوع اگر در قضیه حملیه جزئی حقیقی باشد آن قضیه را شخصیه خوانند چون زید نویسنده است و زید نویسنده نیست و اگر کلی باشد پس اگر بیان کمیت افراد نکرده اند آن قضیه را مهمله خوانند چون انسان نویسنده است و انسان نویسنده نیست و اگر بیان کمیت افراد کرده اند آنرا قضیه محصوره خوانند و این چهار قسم ست موجبه کلیه سالبه کلیه موجبه جزئیه سالبه جزئیه **فصل** قضایای شخصیه در علوم معتبر نیست و قضیه مهمله در قوت محصوره جزئیه است پس قضایای معتبره در علوم حکمیه محصورات اربعه است **فصل** حرف سلب چون جزو محمول شود آن قضیه را معدوله خوانند چون زید نانویسنده است و اگر جزو نشود آنرا محصله خوانند چون زید نیست نویسنده **فصل** نسبت محمول با موضوع خواه بایجاب خواه بسلب شاید که ضروری باشد یعنی مستحیل الانفکاک باشد آن را قضیه ضروریه مطلقه خوانند چون کل انسان حیوان بالضرورة ولا شیء من الانسان بحجر بالضرورة و شاید که سلب ضرورت از هر دو طرف باشد آن را ممکنه خاصه خوانند

ل بدانکه چون شیخ ابوعلی حسین بن عبداللہ ابن سینا در شفا تقسیم قضیه حملیه باعتبار موضوع بر مثلث نموده است و مقدمین هم در تبعیت او اعتبار نموده سه قسم بیان کرده و آنچه متاخرین بر شیخ جرح عدم انحصار قسمت جهت خارج شدن قضیه طبیعیه که در آن حکم کرده میشود بر شرط وحدت ذهنی ای بلحاظ آن مطلق بی آنکه گردانیده شود وحدت ذهنی و اطلاق قید آن بدین نهج که اعتبار کرده شود در مفهوم و عنوان در معنون مینمایند جوابش آنست که کلام در قضیه معتبره علوم ست و طبیعیات را در علوم اعتبار نیست چه حکم در قضایا بر افراد ست که آن با صدق علیه موضوع باشد و طبیعیت از افراد نیست پس خروجش از تقسیم مخل انحصار نبود ۲ باید دانست که این مهمله متاخرین ست و فرق میان مهمله متقدمین و متاخرین این ست که مهمله متاخرین لازم میشود جزئیه را بخلاف مهمله متقدمین زیرا که حکم بر طبیعت صادق ست وقت صدق حکم بر طبیعت بشرط وحدت ذهنیه چنانکه در طبیعیه پس مهمله متقدمین صادق شد بنابر صدق قضیه طبیعیه و مهمله متاخرین صادق نشد اما فرق در میان قضیه طبیعیه و مهمله قدما آنست که در قضیه طبیعیه بلحاظ اطلاق است بخلاف مهمله قدما که موضوعش نفس طبیعت ست بغیر اعتبار امر زائد حتی که اطلاق را هم لحاظ نکنند پس ضرور شد که در موضوع طبیعیه صرف احکام عموم جاری شود و در مهمله قدما احکام عموم و خصوص هر دو فافهم فانه دقیق و بالتامل حقیق مولانا عبدالماجد سلمه اللہ ۳ سور و نیز نامند جهت استعمال آن بهر دو بیت کمیت افراد چیزی که کمیت بیان کرده شود آنرا سور خوانند ماخوذ از سور بلد ست ای شهر پناه که محیط باشد بشهر ۱۲ ۴ یعنی هر دو متلازم اند ای هرگاه مهمله صادق آید جزئیه صادق آید چه حکم در مهمله بر افراد موضوع است و هرگاه که صادق حکم بر افراد موضوع باشد صادق آید این حکم بر جمیع افراد یا بر بعض آن و بهر دو تقدیر صادق آید حکم باشد بر بعض افراد آن و آن مهمله است هکذا فی القطبی ۱۲ ۵ و همچنین اگر جزو موضوع شود آنرا معدولة الموضوع گویند چون اللاحی جماد و اگر جزو هر دو در موضوع و محمول واقع شود آنرا معدولة الطرفین نامند چون اللاحی لا عالم ۱۲ ۶ برای تحصیل هر دو طرف اگرچه مفهوم هر دو یکی از آن عدلی باشد اگر گوئی که با وجود عدم جزو حرف سلب در قضیه زید اعمی در را قضیه معدوله گویند خواهم گفت که این قضیه معدوله معقولة است و محصلة الملفوظ و از تنجا معلوم شد تقسیم معدوله باین نهج که اگر معنی سلب جز باشد پس معدوله است و الا محصله و مثال معدولة معقولة و محصلة الملفوظ سابق گذشت زیرا که اعمی معنی آن عدم تقید بالبصر ست و در لفظ حرف سلب جزو نیست و مثال معدولة الملفوظ و محصلة المعقول اللاحی عالم ست وقتیکه لاحی اسم شخصی باشد مولوی عبدالمجید سلمه اللہ ۷ در این فصل مع قدس سره بیان قضایای موجهه می نماید و هر قضیه که مشتمل باشد بر جهت آنرا موجهه خوانند جهت اشتمال آن بر جهت در باره گویند جهت استعمال آن بچهار جزو که جزو چهارم آن جهت است و ملفوظ نامند جهت اشتمال بر نوع چه جهت نوعی از کیفیت است ۱۲ ۸ یعنی این لازم ست که مر آنرا حکم کرده شود قضیه بعدم استحاله طرفین ای نسبت ایجابیه و سلبیه باین طور که حکم کرده شود در ان که آن هر دو محال نیستند ۱۲ ۹ نگفت هم علم باشد تا شامل شود انا متکلم و هذا عالم ۱۲ ع جهت حصر افراد موضوع مبین کمیت آن ع ای محال باشد اینکه نباشد این نسبت میان موضوع و محمول برابر است که ایجابی بود یا سلبی ۱۲ لله لتخصیصها من العامة ۱۲

چون کل انسان کاتب بالامکان الخاص ولاشئ من الانسان بکاتب بالامکان الخاص موجبه وسالبه[ای بالفعل ۱۲] را معنی یکی ست یعنی ثبوت کتابت و سلب کتابت هیچ کدام انسان را ضروری[ه] نیست[ع] یا از یک طرف باشد که مخالف حکم اوست آنرا ممکنه[عو] عامه[له] خوانند چون کل انسان کاتب بالامکان العام[جهت عام بودنش از ممکنهٔ خاصه ۱۲] یعنی سلب کتابت از انسان ضروری نیست وچون لاشئ من الانسان بکاتب بالامکان العام یعنی ثبوت کتابت انسان را ضروری[ه] نیست وشاید که بدوام[ه] باشد یعنی همیشگی بی اختیار ضرورت آنرا دائمه مطلقه خوانند چون کل فلک متحرک دائما[ه] وشاید که بالفعل باشد یعنی فی الجمله[ی] آنرا مطلقه[له] عامه خوانند چون کل انسان متنفس بالفعل فصل عکس قضیه حملیه آن باشد که محمول را موضوع کنند وموضوع را محمول[ع] بر وجهی که ایجاب[ه] وسلب[ه] وصدق اصلی محفوظ باشد پس موجبه کلیه[ه] بموجبه جزئیه منعکس شود مثلا هرگاه که کل انسان حیوان صادق شود بعض الحیوان انسان نیز صادق شود وهمچنین موجبه جزئیه بموجبه جزئیه منعکس شود مثلا بعض الحیوان

له صاحب مرآة الشروح بلفظ لیس بممکنه قضیه است که مشتمل ست بر وقوع ولاوقوع برای اینکه وقوع عبارت نیست از فعلیت بلکه مفهوم آن ثبوت حکایتی ست اعم از آنکه باشد بر نهج فعلیت یا امکانیت انتهی شارح مطالع وفاضل لاهوری که گفته اند ممکنه قضیه لیست خطا کرده اند کذا مولانا محمد برکت الله لکهنوی فرنگی محلی ۱۲ ؎۲ فرق در ضرورت ودوام آنست که انفکاک ضرورت محال ست وانفکاک ممکن ست وغیر واقع ۱۲ ؎۳ جهت بودنش علم از وجود لادائمه که مرکب ست از دو مطلقهٔ عامه یکی موجبه ودیگر سالبه واز وجودیه ضروریه هنگام بودنش موجبه مرکب ست از موجبه مطلقه عامه وسالبه ممکنهٔ عامه وهنگام بودنش سالبه مرکب ست از سالبهٔ مطلقهٔ عامه موجبهٔ ممکنه عامه واز ضرورت مطلقه ودائمه مطلقه ومشروطه عامه عرفیه عامه که در ثالث حکم بضرورت نیست ست مادامیکه وصف عنوانی ثابت ست برای ذات موضوع وکل کاتب متحرک الاصابع بالضرورة مادام کاتبا ودر رابع حکم بعدم انفکاک نسبت ست از ذات موضوع مادامیکه وصف عنوانی ثابت ست برای ذات موضوع ۱۲ ؎۴ ونیست مراد گردانیدن محمول موضوع اینکه محمول مع تعلق محمولیت موضوع عکس باشد تا لازم آید بودن علی السریر زید عکس برای زید علی السریر بل مراد این ست که گردانیده شود محمول موضوع باین حیثیت که جاری شود بران احکام موضوع پس عکس برای زید علی السریر ثابت علی السریر زید باشد ۱۲ مرآة الشروح ؎۵ باینطور که اگر اصل موجب باشد عکس هم موجب باشد وگر سالب باشد عکس نیز سالب باشد برای اینکه عکس لازمی است از لوازم اصل وموجبه گاهی متحقق از سالبه باشد وهمچنین عکس آن پس یکی از آن لازم برای دیگری نبود پس عکس نباشد ۱۲ مرآة الشروح ؎۶ بدانکه در اصل عکس تبدیل در صدق نباشد باین معنی که اگر فرض کرده شود صدق اصل لازم آید از آن صدق عکس آن لذاته قطع نظر از خصوصیت مواد نیست معنی آنکه اصل وعکس در واقع واجب ست که صادق باشند پس داخل شد عکس قضایای کاذبه در دین وخارج شد از تبدیل دو طرف قضیه باین حیثیت که اصل شود از ان قضیه لازمه الصدق یا اصل بخصوصیت مواد پس کل انسان ناطق که بعد تبدیل از ان کل ناطق انسان حاصل میشود پس آنکه نیست عکس آن این دعوی مراد صادق نمی آید چون کل انسان حیوان وکل حیوان انسان پس لزوم کلیات بسبب خصوصیت لزوم باشد پس عکس کلیه کلیه نباشد بجهت تخلف آن در بعض مواد وضرورت در عکس از عدم تخلف در جمیع مواد هذا ترجمة ما فی الشرح ۱۲ ؎۷ چه ایجاب اجتماع ست میان موضوع ومحمول پس افرادی که مجتمع شدند در ان موضوع ومحمول باشد مشترک میان هردو پس هرگاه حیوان برای تمام افراد انسان بعضی آن ثابت شده پس انسان هم برای بعض افراد حیوان ثابت خواهد شد بجهت اشتراک آن هردو در ان پس جزئیه حاصل شد کذا فی ۴ مرآة الشروح ۱۲

ع‍ه برابرست که موجبه باشد یا سالبه ۱۲ ؏ه جهت محتوی بودنش بر امکان ۱۲ سه فرق است باعتبار لفظ نه باعتبار معنی ۱۲ ملله ای نسبت محمول با موضوع ۱۲ صه ای نسبت محمول با موضوع ۱۲ سه فعلیت بمقابله قوت ست ۱۲

نسان صادق شود بعض[1] الانسان حیوان نیز صادق شود زیراکہ موضوع و محمول باہم متلاقی شدہ اندر ذات موضوع و شاید کہ محمول اعم باشد پس در عکس کلیہ صادق[1] نباشد و سالبہ کلیہ کنفسہا منعکس شود چون ضروریہ باشد مثلا ہرگاہ کہ لاشئ من الانسان بحجر بالضرورۃ صادق باشد لاشئ من الحجر بانسان بالضرورۃ صادق باشد و سالبہ جزئیہ عکس[2] ندارد زیراکہ لیس بعض الحیوان بانسان صادق ست و در عکس وی لیس بعض الانسان بحیوان صادق نیست فصل نقیض[3] قضیہ قضیہ دیگر باشد کہ با وی در سلب[4] و ایجاب و در کلیت و جزئیت و جہت مخالف[5] باشد بحیثیتی کہ صدق ہر یک لذاتہ مستلزم کذب دیگری باشد و کذب ہر یک لذاتہ مستلزم صدق دیگر باشد پس نقیض موجبہ کلیہ سالبہ جزئیہ باشد و نقیض سالبہ جزئیہ موجبہ کلیہ باشد فصل قضیہ شرطیہ متصلہ لزومیہ باشد اگر اتصال یا سلب اتصال ضروری باشد چنانکہ گذشت و اتفاقیہ باشد اگر اتصال یا سلب وی ضروری نباشد چنانکہ اگر

لے چہ اگر عکس کلی باشد اخص صادق آید بر جمیع افراد اعم یا بر جمیع تقادیر آن و این لازم نیست و در بعض مواد چون کل انسان ناطق و بالعکس صدق کلیہ جہت خصوصیت مادہ است و در عکس معتبر صدق است از لزوم و عدم تخلف از اصل در جمیع مواد کذا فی مرآۃ الشرح ۱۲ ۲ے جہت جواز عموم موضوع در سالبہ جزئیہ چنانکہ مثالش در متن مذکور ست و عموم مقدم در شرطیہ چون قد لایکون اذا کان الشئ حیوانا کان انسانا پس اگر سالبہ جزئیہ منعکس شود پس نیست خالی از اینکہ عکس آن یا سالبہ جزئیہ بود یا سالبہ کلیہ و بر اول سلب اعم از بعض اخص یا بر بعض تقادیر آن لازم آید و این جائز نیست کما لا یخفی و بر ثانی عکس صادق نباشد چراکہ وقتیکہ جزئیہ صادق نیاید کلیہ صادق نخواہد چنانکہ ظاہر ست پس اصلا سالبہ جزئیہ منعکس نشود ہذا خلاصۃ ما فی مرآۃ الشرح ۱۲ ۳ے درین فصل مصنف قدس سرہ بہ بیان تناقض کہ از احکام قضایا ست می پردازد آن عبارت ست از دو امر اعم ست از اینکہ مفرد باشد یا قضیہ کہ یکی از آن دو امر رفع امر دیگر باشد پس آن ہر دو امر نقیض باشد برین نہج کہ ہر یک از آن دو نقیض دیگر بود چہ مرفوع نقیض رفع ست و رفع نقیض مرفوع ۱۲ ۴ے ای حصول مخالفت با ایجاب و سلب برین نہج باشد کہ یکی از دو نقیض موجب بود و دیگر سالب مراد از سلب سالب بل وقتیکہ سلب رفع عین ایجاب باشد ای سلب بر عین آن ایجاب وارد شود نہ بر امر دیگر سوای آن پس مطلق اختلاف با ایجاب و سلب موجب تناقض نیست تا وقتیکہ وارد نشود سلب بر آن چیز کہ وارد شدہ ست بر آن ایجاب ہذا خلاصۃ ما فی مرآۃ الشرح ۱۲ ۵ے برای اینکہ اگر آن ہر دو قضیہ کلیہ باشند یا جزئیہ تناقض واقع نخواہد شد جہت مجاز کذب دو کلیہ و صدق دو جزئیہ در مادہ کہ موضوع در آن اعم از محمول باشد چون کل حیوان انسان و لاشئ من الحیوان بانسان کہ این ہر دو کاذب اند و چون بعض الحیوان انسان و بعض الحیوان لیس بانسان کہ این ہر دو صادق اند ہذا ترجمۃ ما فی القطبی ۱۲ ۶ے ہرگاہ دو قضیہ موجہ باشد اختلاف جہت ضرورست چہ اگر نقیضین متحد در جہت باشد متناقض نخواہد بود نیز کذب ضروریہ موجبہ و ضروریہ سالبہ در مادہ امکان خاص چون کل انسان کاتب بالضرورۃ و لیس کل انسان کاتب بالضرورۃ کہ این ہر دو کاذب اند زیراکہ ایجاب کتابت برای فردی از افراد انسان ضروری نیست و سلب کتابت از آن افراد و صدق ممکنتین عامتین موجبہ و ممکنہ عامہ سالبہ در آن چہ امکان سلب و رفع ممکنا ایجاب باشد نحو کل انسان کاتب بالامکان و لیس کل انسان کاتب بالامکان پس ظاہر شد کہ [illegible] جہت در موجہات ضرورست ہذا ملخص [illegible] فی القطبی ۱۲ ۷ے و در ما سوای این امور ثلاثہ مذکورہ اتفاق و حکم جہت اتحاد قضیتین در تناقض ضرور است و بین متاخرین تشخیص کردہ [illegible] منطقی نقل کردہ است کہ در تناقض ہشت وحدت شرط دانند وحدت موضوع و محمول و مکان و وحدت شرط و اضافت و جزء و کل و قوت و فعل ست و زمان [illegible] دو قضیہ مخصوصات [illegible] بودن آنہا در قوت جزئیات در حقیقت از محصولات ۱۲ [illegible] این فصل در اقسام شرطیہ و آن ست کہ ثبوت و سلب حکم در [illegible] حکم [illegible] ۱۲

ہر منفصلہ حقیقیہ سوم چار منفصلات ست ... از این بدین نہج کہ مقدم آن منفصلہ مین یک جز منفصلہ و ثانی آن نقیض دیگر بود ... که انسان ...

ان نقیض یکے و جز و ثانی آن عین دیگر باشد پس چنین مثال کہ این عدد یا زوج یا فرد یا زوج چار منفصل بدین طریق باشد اول آنکہ ... باشد این عدد فرد نباشد ... عدم آن ...

کہ ہر گاہ باشد عدد زوج نباشد فرد سوم آنکہ ہر گاہ نباشد عدد زوج باشد فرد چہارم آنکہ ہر گاہ نباشد عدد فرد باشد زوج ۱۲ ... گاہی اعتبار کردہ میشود مانعۃ الجمع

الخلو تنافی میان نسبتین در صدق و در کذب مطلق ... قید فقط ... یعنی اعتبار کردہ می شود در مانعۃ الجمع تنافی مطلق در صدق میان نسبتین ... در صدق ... کذب

انسان ناطق ست حمار ناہق ست قضیہ منفصلہ یا حقیقیہ باشد اگر
انفصال در وجود و عدم باشد چون این عدد یا زوج باشد یا فرد یعنی
ہر دو مجتمع نشوند و مرتفع نشوند یا مانعۃ الجمع باشد اگر انفصال
در وجود باشد چنانکہ گوئی این چیز یا شجر باشد یا حجر یعنی ہر دو مجتمع نشو
لیکن ارتفاع شاید و یا مانعۃ الخلو باشد اگر انفصال در عدم باشد
چنانکہ گوئی زید یا در دریا ست یا غرق نشود یعنی ہر دو مرتفع نشو
لیکن اجتماع شاید فصل تناقض و عکس در شرطیات بر قیاس
حملیات معلوم شود فصل حجت بر ۳ قسم ست یکی قیاس کہ
آن استدلال ست بحال کلی بر حال جزئی چنانکہ گوئی کل انسان
حیوان و کل حیوان جسم فکل انسان جسم پس استدلال کردی بحال
حیوان کہ کلی ست بر حال جزئی وی کہ انسان ست دوم استقرا
کہ آن استدلال ست بحال جزئیات بحال کلی چنانکہ گوئی ہر یک
از انسان و طیور و بہائم فک اسفل را می جنبانند در حال مضغ پس جمیع
حیوان چنین باشند پس استدلال کردی بحال جزئیات حیوان

نمی شوند برابر ست کہ تنافی در کذب ہم باشد یا نہ خود کہ آن ہر دو
... نشوند در کذب یا نہ و ہم چنین اعتبار کردہ میشود در مانعۃ
... تنافی در کذب یعنی اینکہ آن ہر دو مجتمع نمیشوند در
کذب برابر ست کہ باشد تنافی در صدق بدین نہج کہ آن
ہر دو جمع نشوند در صدق نیز یا نہ و این محتمل دو وجہ
است یکی آنکہ باشد حکم در مانعۃ الجمع بہ تنافی در صدق
و نہ حکم کردہ شود در آن بہ تنافی در کذب برابر ست کہ
حکم کردہ شود بعدم تنافی در کذب یا نہ حکم کردہ شود بچیزی
از تنافی و عدم آن دوم اینکہ باشد حکم در مانعۃ الخلو بہ تنافی
در کذب و حکم کردہ شود بہ تنافی در صدق برابر ست کہ حکم
کردہ شود بعدم تنافی یا نہ حکم کردہ شود بچیزی از تنافی
و عدم آن دوم آنکہ حکم کردہ مے شود در مانعۃ الجمع
بہ تنافی در صدق برابر ست کہ حکم کردہ شود بہ تنافی در کذب
یا بعدم تنافی یا نہ حکم کردہ شود بچیزی از آن ہر دو در
مانعۃ الخلو تنافی در کذب برابر ست کہ حکم کردہ شود بہ تنافی
در صدق یا بعدم آن یا نہ حکم کردہ شود بچیزی از آن
ہر دو کذا فی مرآۃ الشرح ۱۱ ... بدان کہ در تناقض قضایا
ی شرطیہ نقیض صریح بعد اختلاف ایجاب و سلب و کلیت
و جزئیت واجب ست ای اتحاد در نوع ای در لزوم و
عناد و اتفاق در جنس ای در اتصال و انفصال پس
نقیض شرطیہ موجبہ کلیہ متصلہ لزومیہ سالبہ جزئیہ متصلہ
لزومیہ بود و نقیض شرطیہ موجبہ کلیہ منفصلہ عنادیہ سالبہ
جزئیہ منفصلہ عنادیہ بود ۱۲ مرآۃ الشرح ۱۲ ...
بدان کہ شرطیہ متصلہ موجبہ خواہ کلیہ باشد خواہ جزئیہ عکس
موجبہ جزئیہ آید و سالبہ کلیہ اتفاقیہ اگر خاصہ باشد
عکس فائدہ ... اگر عامہ بود منعکس نشود و در منفصلات
عکس متصور نشود فاحفظ ۱۲ مولوی محمد زکریا ...

... شه جمع بہیمہ چارپایہ کہ چہ بحری باشد یا ذی حیات کہ تمیز و عقل نداشتہ باشد ۱۲ ع جت انفصال حقیقی در این تعریف ... منفصلہ حقیقیہ
عت کہ انسان بود ۱۲ ... زید در خشکی بود و غرق شود ... للعلم ... جت ... موصل الی التصدیق برابر ست ظنی بود یا قطعی ۱۲

کہ انسان و بہائم و طیور اند بر حال حیوان کہ کلی ایشان ست سوم
تمثیل کہ آن استدلال ست بحال جزئی بر حال جزئی دیگر چنانکہ گوئی
نبیذ حرام ست بنا بر آنکہ خمر حرام ست زیرا کہ ہر دو جزئی مسکر اند فصل
استقراء و تمثیل مفید ظن باشند و قیاس مفید یقین باشد
پس عمدہ در باب تحصیل تصدیقات قیاس ست و آن عبارت ست
از قول مؤلف از قضایا کہ لازم آید از وی لذاتہ قول دیگر چنانکہ گوئی
عالم متغیر ست و ہر چہ متغیر ست حادث ست پس لازم آمد کہ عالم حادث
باشد و قیاس بر دو قسم ست یکی اقترانی کہ در وی نتیجہ یا نقیض نتیجہ
بالفعل مذکور نباشد چنانکہ مذکور شد دوم استثنائی کہ در وی نتیجہ
یا نقیض نتیجہ بالفعل مذکور باشد چنانکہ گوئی اگر این آدمی باشد
حیوان باشد لیکن آدمی ست پس حیوان باشد یا این حیوان نیست
پس آدمی نیست فصل قیاس اقترانی یا حملی باشد یعنی مرکب از حملیات
یا غیر حملی باشد قسم اول اظہر ست پس بر وی اقتصار کنیم و آن بر
چہار نوع ست زیرا کہ نسبت میان موضوع و محمول چون محمول باشد

---

۱ جہت امر مشترک میان ہر دو جزئی یعنی استدلال کردہ شود در بدین نہج کہ حکم برای امری ثابت است بجزئی و منتقل میشود جانب امر آخر بنا بر یافتہ شدن آن علت در جزئی برای آن حکم ہمان دفقہا تمثیل را قیاس و متغیر علیہ را اصل و مقیس را فرع و امر مشترک باشد میان ہر دو علت جامعہ گویند متکلمین تمثیل را استدلال شاہد بر غائب می گویند پس فرع غائب ست و اصل شاہد ہذا خلاصۃ ما فی مرآۃ الشروح ۱۲ ۲ یعنی شراب خرما و جو و آبی کہ از حبوب و جز آن گیرند ۱۲ ۳ شراب انگوری یا مطلق شراب مست کنندہ و اول مختار حنفیہ است و ثانی مختار شافعیہ و صاحب قاموس گوید اصح آن ست کہ مطلق باشد چہ زمانی کہ آیت تحریم خمر در مدینہ نازل شد شراب انگوری در مدینہ نبود بلکہ شراب خرما بود کذا فی مرآۃ الشروح ۱۲ ۴ کلا او دون تمثیل مفید ظن از جہت این کہ خصوصیت اصل شرط علیت باشد و خصوصیت فرع مانع بود ۱۲ ۵ از قید لزوم خارج شد استقراء و تمثیل زیرا کہ مقدمات ہر دو اگرچہ مادی اند لکن لازم نمی آید از انہا مطلوب و جزم از علم حدوث عالم مطلوب نمی شود بنا بر بودن جواز در میان جمیع افراد تتبع ناقص در میان حکم کلی چنان کہ در استقراء تخلف ست برای امکان تخلف در بعضی و جزم علاقہ نیست میان تحقق حکم جزئی و تحقق آن در جزئی آخر چنان کہ در تمثیل ست برای احتمال آن کہ خصوصیت اصل را دخلی باشد یا جزئی کہ از آن ست در ... حکم تحقق شود ۱۲ ... در قیاس برابر است کہ ... باشد چنانکہ در ملفوظ یا تقدیر چنان کہ در قیاس منقول ۱۲ ۶ آن را قیاس شرطی خوانند اعم است از این کہ از شرطیات صرف مرکب شود چون کلما کانت الشمس طالعۃ فالنہار موجود و کلما کان النہار موجودا فالعالم مضیئ و کلما کانت الشمس طالعۃ فالعالم مضیئ یا از حملیہ و شرطیہ ترکیب یابد کلما کان ہذا الشی انسانا کان حیوانا و کل حیوان جسم فکلما کان ہذا الشی انسانا کان جسما ... آن بر شرطیہ ... برزگ

بری دو جزو ست ہذا خلاصۃ ما فی شرح التہذیب لیزدی و مرآۃ الشروح تہذیب شد نحو العالم متغیر و کل متغیر حادث فالعالم حادث کہ این قیاس حملی ست ... کوتاہ کردن ۱۲ ... ۱۲

احتیاج افتد بمتوسطی کہ او را با ہر دو طرف نسبت باشد تا بواسطۂ وے نسبت میان موضوع مطلوب و محمول آن معلوم شود آنرا حد اوسط خوانند چنانکہ موضوع مطلوب را اصغر خوانند و محمول وی را اکبر و حد اوسط اگر محمول شود اصغر را و موضوع شود اکبر را شکل اول خوانند و اگر عکس این باشد آنرا شکل رابع خوانند و اگر محمول شود ہر دو را آنرا شکل ثانی خوانند و اگر موضوع باشد ہر دو را آنرا شکل ثالث خوانند فصل شکل اول را شرط انتاج آن ست کہ صغرائے وی یعنی قضیۂ کہ مشتمل بر اصغر ست موجبہ باشد تا افراد اصغر در اوسط مندرج شود و کبرائے وی یعنی قضیہ کہ مشتمل بر اکبر ست کلیہ باشد تا حکم از اوسط متعدی با صغر شود بہ یقین پس صغری شکل اول ہمیشہ موجبہ باشد و کبرائے وی کلیہ و ضروب منتجہ وی چہار ست اول موجبتین کلیتین نتیجہ موجبۂ کلیہ باشد دوم موجبہ جزئیہ صغری یا موجبۂ کلیہ کبری نتیجہ موجبہ جزئیہ باشد سوم موجبۂ کلیہ صغری یا سالبۂ کلیہ کبری نتیجہ سالبۂ کلیہ باشد چہارم موجبہ جزئیہ صغری یا سالبہ کلیہ کبری نتیجہ

لـه جہت بودنش مخالف برای شکل اول در ہر دو مقدمہ ای صغرے و کبری چہ مقدمہ در اصطلاح منطقیان آن قضیہ را گویند کہ جزو قیاس گردانیدہ شود حسب تقدم این بر مطلوب پس بعد از اول بہ نسبت اشکال ثلثہ بود پس ازین جہت نہادہ شدہ در مرتبہ رابع و ضروب آن ہشت ست ہذا ترجمہ ما فی مرآۃ الشروح ۱۲ ﺳﮧ و این شکل از شکل اول قریب تر ست در بودن آن طبیعی بسبب اشتمال اشرف مقدمہ و اشرف دو طرف مطلوب آن موضوع ست پس گویا کہ این در درجہ قریب ست از اول و از ہمین جہت در مرتبہ ثانیہ واقع شد چہ این موافق ست برای اول در اشرف دو مقدمہ کہ آن صغری است و مشتمل بر اشرف دو طرف مطلوب و آن موضوع است تا اینکہ دعوی کردہ اند بعضے از منطقیان کہ شکل ثانی بین الانتاج و مشابہ شکل اول ست در انتاج کلی و آن اشرف ست از جزئی و آں شکل ثالث منتج ایجاب است و آن اشرف ست از سلب پس چرا در مرتبہ ثانیہ نہادہ نشدہ جواب شکل ثالث منتج ایجاب جزئی ست در سہ ضرب و کلی اگرچہ سلب بود اشرف ست از جزئی اگرچہ موجب بود بنا برا نکہ در علوم انفع و اضبط ست دیگر آن کہ شرف ایجاب از یک جہت است و در شرف کلیت از چند جہت برای اینکہ شکل ثانی محتمل ضروب اربعہ اگرچہ بحسب مطالب اربعہ نباشد فافہم ہکذا فی مرآۃ الشروح ۱۲ ﺳﮧ چہ صغرے اگر سالبہ بود صغر تحت اوسط مندرج نخواہد بود پس حصول انتاج صورت نہ بندد بنا بر آن کہ کبری دلالت می کند بر آن چیز کہ برای آن اوسط ثابت ست کہ آن محکوم علیہ با کبر ست اصغرے بتقدیر بودنش سالبہ حاکم ست کہ وسط مسلوب اصغر است پس اصغر دران چیزے کہ ثابت ست برای آن اوسط داخل نباشد پس حکم بران چیز کہ ثابت است برای آن اوسط متعدی جانب اصغر نشود پس نتیجہ لازم نیاید ہذا ترجمہ ما فی القطبی ۱۲ ﺳﮧ چہ اگر جزئیہ بود اصغر تحت اوسط مندرج نشود برای این کہ این وقت کہ حکم بر بعض افراد اوسط باشد و جائز ست این کہ آن بعض غیر بعض اصغر باشد پس لازم نیاید از حکم بران بعض بچیزے حکم بر اصغر بدان چیز چنانکہ کل انسان حیوان و بعض الحیوان فرس صادق نیست ہذا خلاصۃ ما فی مرآۃ الشروح ۱۲ عـه کہ موافق ست با اول در ایجاب کبرے و جہت انتاج آن برائے جزئے پس اول بہ نسبت ثانی ابعد باشد پس نہادہ شود در مرتبۂ ثالث و ضروب آن شش ست ہکذا فی مرآۃ الشروح ۱۲ عـه درین فصل شرائط مصنف رحمہ بیان انتاج شکل اول و دوم و سوم کہ چنانچہ در ضروب و نتیجہ درین ہر سہ ضروب را اہم ذکری الاستاذ محمد زکریا ۱۲

ست و این دور ست و آن محال بود و چیزی که مستلزم محال بود باطل باشد و ظاهر الانتاج نبود پس چگونه بدیهی الانتاج باشد و تعیینکه شکل اول باطل باشد منطق بتمامه باطل گردید و حاصل
...ل شک بدین صورت در ذهن باید آورد که دور لازم نمی آید برای اینکه موقوف غیر موقوف علیه است چه در کلیت کبری حکم اجمالی بر جمیع آن چیز ست که مندرج تحت اوسط است ازین حیثیت
اوسط است نه ازین حیثیت که اوسط اصغر است و از حملیه اوسط ست پس بر آنهم حکم باشد و در نتیجه حکم تفصیلا بر اصغر ست پس حکم نتیجه که آن حکم باکبر بر ذات اصغر باشد موقوف
حکم اجمالی ست که در کلیت کبری یافته میشود و آن موقوف نیست بر علم این تفصیل بلکه در نفس الامر صدق آن موقوف بر صدق نتیجه است پس موقوف علیه اجمالی بود و موقوف تفصیلی باشد پس

سالبه جزئیه باشد پس شکل اول منتج محصورات اربعه است و شرط
شکل ثانی آن ست که مقدمتین وی مختلفتین باشد در ایجاب و سلب
یعنی یکی موجبه باشد و دیگری سالبه و کبری وی کلیه باشد و ضروب
منتجه وی نیز چهار ست اول موجبه کلیه صغری و سالبه کلیه کبری چنانکه
همه ج ب ست و هیچ از آ ب نیست پس هیچ از ج آ نیست دوم
عکس این چنانکه هیچ از ج ب نیست و همه آ ب ست پس هیچ از ج
آ نیست سوم موجبه جزئیه صغری و سالبه کلیه کبری چنانکه بعض ج
ب ست و هیچ از آ ب نیست پس بعض ج آ نیست چهارم سالبه جزئیه
صغری و موجبه کلیه کبری چنانکه بعض ج ب نیست و همه آ ب پس
بعض ج آ نیست پس نتیجه شکل نیست الا سالبه اما کلیه و اما جزئیه و
شرط شکل ثالث آن ست که صغرای وی موجبه باشد و یکی از مقدمتین
وی کلیه باشد و ضروب وی شش ست سه نتیج ایجاب جزئی و سه نتیج سلب

در نتیجه دو حکم اند حکمی باکبر بر ذات اصغر باعتبار بودن آن ذات
از افراد اکبر و حکمی بر ذات اصغر باعتبار بودن آن ذات از افراد
اوسط پس اول مطلوب مجهول مفصل موقوف ست بر ثانی و آن
معلوم مجمل ست بدین اجمال پس موقوف علیه غیر موقوف باشد بدین
اعتبار و درین هیچ استحاله نیست البته مستحیل توقف شی بر نفس
خود از جهت واحد ست ناند فع الاشکال هذا خلاصة ما فی مراة الشرح
۱۲ ؎۲ زیراکه اگر این شکل مرکب باشد از دو موجبه محاله اختلاف
حاصل خواهد شد باینطور که گاهی نتیجه موجبه خواهد شد و گاهی سالبه
و قیاس بنا بر بودن هر دو مقدمه موجبه مقتضی آن ست که نتیجه ش
گر موجبه و هم چنین اگر مرکب شود از سالبتین هر دو اختلاف رو خواهد
داد ۱۲ مولوی عبدالماجد سلمه ؎۳ زیراکه اگر جزئیه شود اختلاف
بود چنانکه گوئیم کل انسان ناطق و بعض الحیوان لیس بناطق نتیجه
و بد بعض الانسان حیوان و هرگاه مبدل کردم کبری را و گفتم بعض
الصاهل لیس بناطق نتیجه دهد بعض الانسان لیس بصاهل و پوشیده
نماند که در نقل ثانی باکلیت کبری دو از صغری انکه بودن کبری
از ان تفصیلا که منعکس نشود سوالب آنها هم شرط ست ممکنه اگر صغری
باشد ضرور ست که کبری یکی باشد از طیه عامه یا خاصه و اگر کبری
بود صغری عرف ضروریه بود و الا لازم آید اختلاف نتیجه ۱۲ مولوی
عبدالماجد سلمه ؎۴ زیراکه او شرط اول یعنی اختلاف در ایجاب
و سلب حاصل شد هشت ضرب بنا بر اتحاد قضیتین و از قید ثانی
یعنی کلیت کبرے خارج شد چهار بجهت عدم کلیت کبری پس
باقی ماند چهار ۱۲ مولوی عبدالماجد سلمه ؎۵ چون این شکل
بین الانتاج واقع نشده و بیان انتاج آن محتاج بدلیل
ست پس اثبات این نتیجه بخلف که در جمیع ضروب متمسک
بآن توانند شد کرده می آید و آن ضم نقیض نتیجه جهت ایجاب
آن بجانب کبری گردانید نه نقیض صغری پس شکل اول هویدا شود
پس نقیض صغری را نتیج گردد مثلا دقتی که لا شی من الانسان

...ما بعد تمهید بدون حاجت استدلال و از خواص یا علی کل ... نتیج بودن شکل برای محصورات اربع چنانکه نتیج بودن شکل موجبه ... را چه دیگر اشکال نتیج ایجاب کلی نیست و در شکل ... شکل ست مشهور بتقریر ما بدین نهج ست که تقیید در شکل ... توقف بر کلیت کبرے است یعنی کبری که کلی خواهد	بود نتیج خواهد شد و الا لا و کلیت کبری موقوف بر نتیجه است بنا بر آنکه اصغر ای عالم از جمله اوسط است که آن متغیر ست پس ثبوت اکبر ای حادث برای تمام افراد اوسط موقوف بر ثبوت اوسط برای [illegible] همین نتیجه است پس هر یک ازین هر دو موقوف بر دیگر شد و آن مقتضی توقف شی بر نفس خود

در قول کل انسان حیوان و لا شی من الحجر بحیوان صادق نباید نقیض آن بعض الانسان حجر صادق آید و باکبرای این را ضم کنیم بدین صورت که گفتیم بعض الانسان حجر و لا شی من
بحیوان پس شکل اول باشد و نتیج بعض الانسان لیس بحیوان بود و آن نقیض صغری ست که آن کل انسان حیوان باشد پس آن خلف ست و از ان نمی آید از صورت قیاس چه آن بدیهیة
ست ورنه از کبری جهت بود نش مفروضة الصدق پس از صغری باشد و آن نقیض نتیجه است و آن چیز که لازم آید الانتاج سه خلف ست باطل بود پس نقیض نتیجه باطل باشد

بجز حق بود و مطلب من ست و مثال باقی ضروب بر همین قیاس باید ... ۱۲ عـه اعم ست از اینکه موجبه بود یا سالبه ۱۲ عـه لیخ

نباید گر از کبری و آن نقیض نتیجه است پس باطل شد پس نتیجه حق باشد چون کل انسان حیوان و کل انسان ناطق که بعض الحیوان ناطق صادق ست و اگر این صادق نباید نقیض آنکه لاشیٔ من الحیوان بناطق ست صادق آید و قتیکه ضم کرده شود با صغری یا بطور یکه گفته شود کل انسان حیوان ولاشیٔ من الحیوان بناطق نتیجه دهد لاشیٔ من الانسان بناطق و آن منافی ست کل انسان ناطق را و آن صادق ست پس آن چیز که منافی او باشد کاذب بود پس نقیض باطل شد و نتیجه حق گردید و قس علی ہذا باقی الضروب ہذا خلاصة ما فی مرآة الشرح ۱۲ [۲] در شفا مرقوم است که شکل ثانی و شکل ثالث اگرچه بعکس کبری یا صغری راجع جانب شکل اول میشود اما وقتیکه موضوع خاص بموضوعیت و محمول خاص بمحمولیت باشد راجع نخواهد شد مثل الانسان کاتب ولاشیٔ من الناس بحجر و الا بودن تالیف بر غیر نظم طبعی لازم آید ۱۲

[۳] تا این که شیخ ابونصر فاریابی و شیخ ابوعلی بن سینا این شکل را از اعتبار کردن در علوم و حجت ساقط کرده اند و از جهت عدم اندراج مبین گشت این شکل در طبع اند و در انتاج استقم پس بما ظاهر این لبعضی از تقسیم ہم این را خارج کرده اند ہذا خلاصة ما فی مرآة الشرح [۴] و اما افادة للمتعلم علی سبیل الایجاز و الاختصار بذکرش می پردازیم بدانکه شرط شکل رابع بحسب کم و کیف با یجاب مقدمتین ست با کلیت صغرے یعنے وقتیکہ مقدمتین موجب باشد صغری کلیه بود و کبری اعم ست از ینکه کلی بود یا جزئی یا اختلاف مقدمتین ست با کلیت احدی المقدمتین ای وقتیکه مقدمتان مختلف با یجاب و سلب باشد ضرور ست که صغری یا کبری کلی باشد پس باین اشتراط ہشت ضرب از شانزده ضرب محتمل عقلی افتاد و آن موجبه جزئیه صغری با موجبه کلیه کبری و سالبه جزئیه صغری با سالبه کلیه کبری و سالبه جزئیه کبری و موجبه جزئیه صغری با سالبه جزئیه کبری و سالبه جزئیه صغری با موجبه جزئیه کبری است و ہشت ضرب باقیمانده و از ان یعنی اول و دوم نتیج ایجاب جزئی ست و سوم نتیج سلب کلی و باقی پنج ضرب نتیج سلب جزئی ست و تفصیل ضروب ہشتگانه نتیجه برین نہج باید دانست که اول موجبه کلیه صغری و موجبه کلیه کبری چون کل انسان حیوان و کل ناطق انسان و دوم موجبه کلیه صغری و موجبه جزئیه کبری چون کل انسان ناطق و بعض الحیوان انسان و سوم سالبه کلیه صغری و موجبه کلیه کبری چون لاشیٔ من الناطق بحجر و کل انسان ناطق چهارم موجبه کلیه صغری و سالبه کلیه کبری چون کل انسان حیوان ولاشیٔ من الحجر بانسان پنجم موجبه جزئیه صغری و سالبه کلیه کبری چون بعض الحیوان کاتب ولاشیٔ من الحیوان

جزئی و آن سه که نتیج ایجاب جزئی ست اول موجبتین کلیتین چنانکه ہمه ب ج است و ہمه ب آ است دوم صغری موجبه جزئیه و کبری موجبه کلیه چنانکه بعض ب ج است و ہمه ب آ است سوم صغری موجبه کلیه و کبری موجبه جزئیه چنانکه ہمه ب ج است و بعض ب آ است پس نتیجه این ہر سه ضرب بعض ج آ است و آن سه که نتیج سلب جزئی ست اول موجبه کلیه صغری و سالبه کلیه کبری چنانکه ہمه ب ج است و ہیچ از ب آ نیست دوم موجبه جزئیه صغری و سالبه کلیه کبری چنانکه بعض ب ج است و ہیچ از ب آ نیست سوم موجبه کلیه صغری و سالبه جزئیه کبری چنانکه ہمه ب ج است و بعض ب آ نیست و نتیجه ہر سه ضرب این ست که بعض ج آ نیست فـ و شکل رابع بعید است از طبع پس او را نیاوردیم اما قیاس استثنائی بر دو قسم ست یکی اتصالی دوم انفصالی اتصالی آنست که مرکب باشد از متصله لزومیه

[۱] بدان ملک الله تعالی ہمانا لعا که چون این شکل ہمه ظریبین الانتاج دانسته و بیان انتاج آن محتاج بدلیل ست اثبات پس نتیجه بخلف که در جمیع ضروب استقم بدان تواند شد کرده محال آید و آن درین مقام عبارت ست از ینکه گرفته شود نقیض نتیجه و گردانیده شود کبری جهت کلیت آن و صغری قیاس جهت ایجاب آن صغری پس شکل اول گردد پس منافی کبری قیاس مفروضة الصدق نتیج شود و آن محال ست و این محال لازم جهت نتیج بودنش و مازصغری بنابر آنکه او صادق ست پس لا...

بجر ششم سالبه جزئیه صغری و موجبه کلیه کبری چون بعض الانسان لیس بکاتب و کل ناطق انسان ہفتم موجبه کلیه صغری و سالبه جزئیه کبری چون کل ضاحک حیوان و بعض الحیوان لیس بضاحک ہشتم سالبه کلیه صغری و موجبه جزئیه کبری چون لاشیٔ من الفرس بجماد و بعض الحیوان فرس و انتاج این ضروب بخلف ثابت ست و آن عین مقام ما ست از ینکه فہم کرده شود نقیض نتیجه جانب یکی با دو مقدمه قیاس یا نتیج شود نتیجه که منعکس شود جانب آن چیز که منافی ست مقدمه دیگر را که مفروضة الصدق در قیاس ... ست پس باشد محال و این محال پیدا شده است نقیض نتیجه و آن باطل ست و کل من اشاکرین ۱۲ محمد زکریا [۲] بعض حیوان انسان ست در ضرب اول و بعض ضاحک ... ست در ضرب دوم و بعض حیوان کاتب ست در ضرب سوم ۱۲ محمد زکریا [۳] یعنی بعض حیوان حجر نیست در ضرب اول و بعض ناطق جماد نیست در ضرب دوم و بعض حیوان ضاحک

باوضع مقدم وآنرا نتیجه وضع تالی باشد چنانکه گوئی که اگر این جسم انسان
باشد حیوان باشد لیکن انسان ست پس حیوان باشد یا مرکب از متصله
لزومیه با رفع تالی وآنرا نتیجه رفع مقدم ست چنانکه گوئی در مثال مذکور
لیکن حیوان نیست پس انسان نباشد واما انفصالی آنست که مرکب
باشد از منفصله حقیقیه با وضع احد الجزئین این را نتیجه رفع جزو دیگر
باشد وبا رفع احد الجزئین این را نتیجه وضع جزو دیگر باشد پس او را چهار
نتیجه باشد چنانکه گوئی این عدد یا زوج ست یا فرد لیکن زوج ست پس
فرد نیست لیکن فرد ست پس زوج نیست لیکن زوج نیست پس فرد باشد
لیکن فرد نیست پس زوج باشد یا مرکب باشد از منفصله مانعة الجمع با
وضع احد الجزئین او را نتیجه رفع جزو دیگر باشد پس او را دو نتیجه باشد
چنانکه گوئی این جسم یا شجر ست یا حجر لیکن شجر ست پس حجر نیست لیکن
حجر ست پس شجر نیست یا مرکب باشد از منفصله مانعة الخلو با رفع احد الجزئین او را نتیجه
وضع جزو دیگر باشد پس نتیجه او را دو است چنانکه گوئی این جسم یا لا حجر ست
یا لا شجر لیکن حجر ست پس لا شجر باشد لکن شجر ست پس لا حجر باشد تمام شد

ﻟﻪ ای قیاس شرطی استثنائی اند در مقدمه مرکب میشود یکے شرطیه خواه متصله باشد خواه منفصله و دیگر وضعیه یکے اند دو جزو شرطیه دال باشد بر وضع و آن
اثبات است پس در وضعیه اثبات یکی از دو طرف شرطیه کرده باشد چون قول کلما کان زید انسانا کان حیوانا لکنه انسان دائما اما ان یکون هذا الشئی شجرا او حجرا لکنه شجر یا رفعیه ای یکی
اند دو جزو شرطیه اول باشد بر رفع
پس در رفعیه رفع یکے طرف شرطیه
کرده چون کلما کان زید حمارا کان ناطقا
لکنه لیس بناهق دائما اما ان یکون الشئی
شجرا او حجرا لکنه لیس بشجر هذا ترجمة
ما فی مرآة الشروح ۱۲ ف ای
رفع تالی در متصله منتج رفع مقدم
باشد بنا بر آنکه انتفای لازم که
آن تالی ست مستلزم انتفای
ملزوم ست ای لازم ست او را
انتفای ملزوم یعنی وقتیکه لازم
منتفی شد ملزوم منتفی شد پس
رفع تالی مستلزم رفع مقدم ست
هذا خلاصة ما فی مرآة الشروح ۱۲
ف عنادیه چه منفصله اتفاقیه
منتج نیست برای اینکه صدق و رفع
یک طرف آن یا کذب آن پیش از
استثنائی معلوم نیست پس مستفاد
نخواهد شد از آن هذا ترجمة ما فی مرآة
الشروح ۱۲ ف بدانکه در قیاس
شرطی استثنائی ضرور ست از کلیت
شرطیت ای کلیت وضع یا رفع اگر مراد
امر محقق شود محقق ست اینکه لزوم
باعتبار در بعض اوضاع باشد که منافی
دیگر پس تحقق ثبات یکی دو جزو شرطیه
یا نفی او ثبوت دیگر یا نفی آن لازم نیاید
باعتبار وقتیکه باشد وقت اتصال یا
انفصال وضع آن بر دو بعینه وقت استثنائی رفع آن پس این منتج قیاس ست بالبداهه چون ان قدم زید فی وقت الظهر ... لکنه قدم عمرو فی ذلک الوقت فا رسته
نیست مراد بکلیت استثناء تحقیق استثناء در جمیع از منه فقط بل با جمیع اوضاعی که ممکن فی مقدم نباشد فافهم هذا خلاصة ما فی شرح الشمسیة ۱۲

مرآۃ المنطق۔ بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ حامداً ومصلیاً چون در زمان سابق سنیک ہزار دو صد و چہل و چار ہجری حسب درخواست شائقان شرحی عربی بر متن متین ایساغوجی می بمنزہ نوشتہ شد اکنون بر طبق ایمای جناب میر حسن صاحب مدظلہ لتسہیل آن بعبارت فارسی سلیس نمودہ مرآۃ المنطق نام گذاشتہ شد تا تعلیم مبتدیان بوجہ احسن مدد آید و باللہ التوفیق سلہ قولہ نحمد اللہ آہ حمد در لغت ستودن و در اصطلاح ثنائیکہ بزبان گفتہ شود بقصد تعظیم واین تعریف اولی ست اما نکہ در حاشیہ تہذیب نوشتہ کہ الحمد ہو الوصف بالجمیل علی جہۃ التعظیم پس بخزیہ وغیرہ داخل می ماند و التوجیہ تکلف الوجہ ابو الفتح الشیرازی ۱۲ سلہ قولہ توفیقہ آہ توفیق در منتخب بمعنی دست دادن و مدد کردن کسی را بکاری

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط

قال الشیخ الامام العلامۃ افضل العلماء المتاخرین قدوۃ الحکماء الراسخین اثیر الدین الابہری طیّب اللہ ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ نحمد اللہ[۱] علی توفیقہ[۲] ونسألہ ہدایۃ[۳] طریقہ والہام الحق بتحقیقہ[۴] ونصلی[۵] علی محمد وآلہ وعترتہ امابعد[۶] فہذہ رسالۃ[۷] فی المنطق اوردنا فیہا ما یجب استحضارہ لمن یبتدئ شیئاً من العلوم مستعیناً باللہ انہ مفیض الخیر والجود ایساغوجی[۸] اللفظ[۹] الدال بالوضع علی

و در اصطلاح حکما متوجہ گردانیدن تمام اسباب در باب مسبب بانطور کہ عقل وغیرہ بسوئے معرفت او زبان بحمد و شکر و دیگر اعضا بعبادت و نزد متکلمین پس معنی آن خواندن بطاعت یا دادن طاقت بران لہٰذا در شرح شریف مستعمل نیست ۱۲ سلہ قولہ ہدایۃ طریقہ آہ ہدایت لفظ مشترک ست مثل عین در دو معنی یکی راہ نمودن دوم رسانیدن بمطلوب ہکذا قال سعد الملۃ والدین التفتازانی در حاشیہ کشاف و مختار معتزلہ معنی دوم ست و مختار اشعریہ معنی اول و در تجرید معنی آخر نوشتہ و آن عدم اہلاک عند اضلال بقرینہ مقابلہ در قولہ تعالیٰ یہدی من یشاء ویضل من یشاء اضلال بمعنی ہلاک ست ۱۲ سلہ قولہ بتحقیقہ آہ ضمیر راجع بسوئے لفظ اللہ ست نہ بجانب حق و الہام در کشف بیضے در دل افگندن و فہمانیدن و آنچہ در دل افگند خدائے تعالیٰ و در منتخب آنچہ در دل افگند خواہ خیر باشد یا شر اما اکثر استعمال او در خیر باشد ۱۲ سلہ قولہ ونصلی آہ مراد از صلوٰۃ این جا طلب رحمت ست چہ نسبت آن بعباد ست و از آل اتباع بدلیل قولہ علیہ السلام من سلک علی طریقتی فہو آلی و عترت اہل و خویشان و نزدیکان و فرزندان کذا فی المنتخب ۱۲ سلہ قولہ اما بعد آہ بعد از ظروف زمانیہ مقطوع الاضافت است و مضاف الیہ مقدر و مراد ست نہ نسیاً منسیاً لہٰذا مبنی علی الضم ست ۱۲ سلہ قولہ فہذہ رسالۃ آہ ہذہ و ہذا و غیرہا موضوع اند برائے مشار الیہ حسی و این جا اشارہ بسوی ترتیب حاضر در ذہن ست از الفاظ و معنی نہ موجود خارجی چہ بحسب عادت محسوس نمی باشد مگر یک صفحہ یا دو صفحہ پس خواہ دیباچہ قبل تصنیف گفتہ باشد یا بعد تصنیف اشارہ بسوی حاضر ذہنی ست مجازاً تنزیلاً للمعقول منزلۃ المحسوس ہکذا قال ابو الفتح الشیرازی در حاشیہ ملا جلال گویم چرا جائز نباشد کہ اشارہ بجانب موجود خارجی باشد و صفات محسوسہ من قبیل اطلاق اہل و جزء و ارادۃ الکل فافہم واللہ اعلم ۱۲ سلہ قولہ ایساغوجی ای ہذا بحث ایساغوجی وہو لفظ یونانی قد اختلف فی معناہ بعضہم قالوا ہو الورد الذی لہ خمسۃ اوراق و البعض علی انہ لفظ مرکب من ثلثۃ الفاظ ایساغوجی بمعنی انت انا ہو واللہ اعلم بالصواب ہذا ما سمعتہ عن الاساتذۃ من غیر ملاحظۃ فی کتب الفن وکان ہذا اللفظ منقولاً و آن کہ در قال اقول نوشتہ سماہ ایساغوجی جید نیست بلکہ اطلاق این لفظ بر کلیات خمسہ در شفا و اشارات وغیرہ آمدہ فافہم ۱۲ سلہ قولہ اللفظ الدال آہ الدلالۃ ما یلزم من الادراک بہ الادراک بمعنی آخر والوضع تخصیص شیء بشیء متی اطلق الاول اطلاقاً صحیحاً فہم منہ الثانی سلہ در شمردن علم منطق از حکمت اختلاف است و ادلہ مثبتین و نافین در میبذی مذکور و حکما دو قسم بودند یکی اشراقیین کہ بروشنی دل مانند صوفیہ علم تلامذہ بودند دوم مشائین ہمچو متکلمین و افلاطون اشراقی م

م ست و ارسطو مشائی و معلم اول و ابی نصر فارابی معلم ثانی قولہ المنطق آہ المنطق یا مصدر میمی ست و یا ظرف و مراد این جا علمی ست کہ آن آلہ ایست قانونیہ کہ رعایتش ذہن را از خطا در فکر باز دارد و نام این علم علم میزان و علم صناعت ہم ست ۱۲ وا شر اعلم موضوع علم منطق در مذہبی معقولات اولیٰ است کہ مقابل آن امری در خارج نبود چنانچہ کلیت و جزئیت و در مذہبی معقولات ثانیہ کہ محاذیش در خارج نیز بود مثل حیوان و انسان و غرض ازان حفظ ذہن از خطاست

۱۲ - ۱۲ - ۱۲ - ۱۲ - ۱۲

اللہم اغفر لکاتبہا ولمن سعی فیہ ولوالدیہم اجمعین ﴿

مرآۃ المنطق ۱ قولہ علی تمام ما وضع لہ کفایت نکرد تا نقول فھو ما وضع لہ و ذکر لفظ تمام را بنابر تاکید و رعایت خوبی مقابلہ قولہ فوقع علی جزئہ ۱۲ ۲ قولہ علی ما یلازمہ کما عبد اللہ بہاری فی سلم آوردہ کہ لفظ دلالت نمیکند از امر خارج بلکہ خارجی کہ لازم بود را لازمست خارجیہ شرط نیست ولا تعریف دلالت التزامی بعض ای شکند کہ دلالت علی البصر التزام تا انکہ در خارج بیان بعرد عمی منافات ست و منافات ایں میں منافات نیست در وجود است پس آن تعمی نیابد ۱۲ ۳ قولہ ثم اللفظ المفرد آہ مفرد در عرف بمقابلہ مرکب ست و گاہی بمقابلہ مضاف اطلاق کردہ شود پس گفتہ شود کہ این مفرد ست مضاف نیست و گاہی بمقابلہ جملہ و بمقابلہ تثنیہ و جمع ہم چنانکہ میر سید شریف در حاشیہ قطبی نوشتہ اند افراد و ترکیب در حقیقت صفت لفظ ست نہ معنے و متصف می شود معانی بآن بواسطہ الفاظ و مفرد مقدم است بر مرکب بالطبع و موافقت ذکر و طبع لازم ست نزد محصلین ۱۲ ۴ قولہ لا یراد بالجزء آہ داخل میشود در آن مثل عبد اللہ در حالیکہ علم بود و کذا حیوان ناطق در حالت علمیت بہ دلالت اجزاء او بنا مقصود نبود خلاف آنکہ دلالت تابع ارادہ است کما قال الشیخ فی الشفاء ۱۲ ۵ قولہ فالمفرد او کان الانسب ان یقول فالمعنی المفرد لان الکلیۃ والجزئیۃ حقیقۃ ہما لذات صفۃ المعانی ۱۲ ۶ قولہ لا کلی منسوب بکل و آن جزئی نبود جزئی منسوب بجزء کہ آنرا کلی گویند چہ کلی جزء افراد خود ہاست و کلی یا با افراد در خارج ممتنع بود کشریک الباری عز اسمہ و یا ممکن پس ممکن یا افراد نشود چون عنقا یا فرد شود چند شمردہ مثل سبعہ سیارہ یا غیر متناہیہ چو نفس ناطقہ یا منحصر بود در فرد واحد با امتناع غیر کالواجب تعالیٰ یا امکان آن چون آفتاب و کلی اگر گرفتہ شود من حیث پس آنرا طبعی نامند یا من حیث الکلیۃ پس منطقی بود و عدم عارض ست و اول معروض و مجموع بود کلی عقلی ست و در وجود کلی طبعی اختلاف فاحش ست ۱۲ ۸ قولہ و ہو الذی اگر از جزئیات در قولہ او تحت حقیقۃ جزئیاتہ جزئیات اضافیہ مراد باشد پس مثال صحیح ست بی تکلف و اگر مراد جزئیات حقیقی باشد چنانکہ از کلام بعض شارحین مفہوم میگردد پس معنی این ست کہ جزئیات حیوان زید و عمرو و بکر و خالد و غیر ہم اند از افراد انسان و فرس و غنم حقیقت این ہمہ کلیات اند و حیوانی ہر ایں داخل ست کہ حقیقت زید حیوان ناطق ست مثلا و بکذا لیکن در صورت اولی نوع خارج میشود از تعریف ذاتی و بر تقدیر دوم جنس پس صواب آنست کہ عام بر دو مراد گیرند فافہم و اولی در تعریف ذاتی آنست کہ گویند الذاتی ما لیس بخارج او ما کان جزء ما لا اسباب و ذکر کردہ این یعنی ما لیس شیخ در اشارات و در مباحث حیات فوجی فی کلیات تبعہ شیخ گفتہ الذاتی ما لیس یعنی ۱۲ ۹ واللہ بالمفہوم لانہ اعتبر فی الکلیۃ والجزئیۃ دون المطلق والا فالمصداق الواجب جزئی

تمام ما وضع له بالمطابقة وعلى جزئه بالتضمن
ان كان له جزء وعلى ما تلازمه في الذهن بالالتزام
كالانسان فانه يدل على الحيوان الناطق بالمطابقة
وعلى احدهما بالتضمن وقابل العلم وصنعة الكتابة
بالالتزام ثم اللفظ اما مفرد وهو الذي لا يراد بالجزء
دلالۃ تضمن و التزام بدون مطابقت لازم ست و عکس در میان تضمن و التزام اصلا تلازم نیست ۱۲
منه دلالة على جزء معناه كالانسان واما مؤلف وهو
الذي لا يكون كذلك كقولك رامي الحجارة فالمفرد
اما كلي وهو الذي لا يمنع نفس تصور مفهومه عن وقوع
الشركة فيه كالانسان واما جزئي وهو الذي يمنع
نفس تصور مفهومه عن وقوع الشركة فيه كزيد والكلي
اما ذاتي وهو الذي يدخل تحت حقيقة جزئياته
كالحيوان بالنسبة الى الانسان والفرس واما عرضي
وهو الذي بخلافه كالضاحك بالنسبة الى الانسان
ای بخلاف الذاتی ۱۲
والذاتي اما مقول في جواب ما هو بحسب الشركة المحضة

من کلیات یمتنع افرادہ کالعرضیۃ فلو لم یقید لم یکن التعریف جامعا ۱۲ ۱۰ قولہ ہو لیس بکاسب و لا مکتسب فی المنطق فالمستقل بالجزئیات العلامۃ اما ذکرہ تصور المعنیم الجزئی ایضا فالمفہوم کلی فان الشئ یعرف بالضد ۱۲ ۱۱ قولہ زیرا کہ جزئیات آن زید و عمرو و بکر ست مثلا کہ حقیقت ہمہ انسان ست و ضاحک ازان داخل نیست بلکہ لازم ماہیت انسانی ست ۱۲ ۱۲ قولہ فی جواب ما ہو آہ باقی کلیات از تعریف جنس برآمد میباشد ایں قید پس تعریف جامع و مانع گردید ۱۲ ۔ جنس بر دو قسم بود یکی قریب کہ جواب نیک ماہیت و بعض مشارکات او و تمامہ باشد ہم جواب ماہیت و کل مشارکات اند چنانچہ حیوان جنس قریب انسان و فرس و غنم ست مثلا اگر سائلی از ہر دو یا بعض مشارکات سوال کردہ شود بیان شد کہ پرسد حقیقت انسان و فرس چیست جواب دادہ شود حیوان ہمچنین اگر یکی یا کل مشارکات پرسد مثلا گوید انسان و فرس و غنم و شتر و فیل ہکذا ما ہیت ایشان چیست جواب ہمان حیوان باشد و دوم بعید کہ آن جواب ماہیت بالبعض مشارکات باشد یعنی بعض دیگر بعید حقیقت انسان و شجر چیست گوئیم جسم نامی و چون ایں گفتہ آید بر تحت آن داخل اند پس جنس بعید

کالحیوان بالنسبة الی الانسان والفرس وهو الجنس

ویرسم بانه کلی مقول علی کثیرین مختلفین بالحقائق فی

جواب ما هو واما مقول فی جواب ما هو بحسب الشرکة و

الخصوصیة معا کالانسان بالنسبة الی زید وعمرو وغیرهما

وهو النوع ویرسم بانه کلی مقول علی کثیرین مختلفین

بالعدد دون الحقیقة فی جواب ما هو واما غیر مقول فی

جواب ما هو بل مقول فی جواب ای شئ هو فی ذاته وهو الذی

یمیز الشئ عما یشارکه فی الجنس کالناطق بالنسبة الی الانسان

وهو الفصل ویرسم بانه کلی یقال علی الشئ فی جواب ای شئ

هو فی ذاته واما العرضی فهو اما ان یمتنع انفکاکه عن الماهیة

وهو العرض اللازم او لا یمتنع وهو العرض المفارق وکل واحد

منهما اما ان یختص بحقیقة واحدة وهو الخاصة کالضاحک

بالقوة او بالفعل للانسان ویرسم بانها کلیة یقال علی ما

تحت حقیقة واحدة فقط قولا عرضیا واما ان یعم حقائق

۱؎ قوله بالنسبة الی زید وعمرو که هرگاه سوال کنی از زید فقط مثلاً بمعنی سائل از تمام ماهیت که مختص بزید ست هم چنین اگر استفسار حقیقت زید و دیگر غیر هم سازی یعنی پرسنده از تمام حقیقت انها که مشترک ست در میان آنها جواب یکی خواهد بود یعنی انسان و از قول علامه چنانچه مستفاد میشود که پرسنده از ماهیت زید و عمرو و غیرهما پرسد از ماهیت ایشان که مشترک ست در میان ایشان و نیز خاص بود بهر یکی از انها پس در جوابش گفته شود انسان هم تمام ماهیت ایشان است که مشترک است میان همه و مختص بهر واحد ست کان الانسب للمصنف ان یذکر تعریف النوع علی وجه یشتمل النوع متعدد الاشخاص لیکون جامعا ۱۲ شرح عربی ۲؎ قوله هو فی ذاته حال ست از هو یعنی واقع در جواب این سوال که کدام شئ است این چیز در حالیکه بذات خود است قطع نظر از عوارض و ظاهر آن است که متعلق ای شئ باشد فافهم ۱۲ ف

فصل را هرگاه نسبت کنی بنوع درین حال فصل را مقوم بضم میم و فتح قاف و تشدید واو و کسر واو بمعنی راست کننده تمام بنده و قتی که منسوب سازی آن را بسوی جنس محصل بضم میم و فتح حاد و کسر و تشدید صاد بمعنی گرداننده گویند و وجه تسمیه آنکه اگر فصل نباشد ماهیت نوع راست نیاید و کذا حقیقت جنس حاصل نگردد پس یک فصل دو نوع را مقوم نباشد و نه دو جنس را فصل ۱۲ ۳؎ قوله وهو العرض اللازم آه بدانکه عرض لازم بر دو قسم است یکی لازم وجود چنانچه سیاهی رنگ اهل زنگ را یا لازم ماهیت مانند فرد بودن یک عدد و زوج بودن دو و چهار عدد و لازم ماهیت را دو تفریق یکے بین بمعنی ظاهر که بمجرد تصور لازم و ملزوم تعین بلزوم حاصل آید چنانچه مفهوم زوجیت و معنی اربعه را در ذهن متحقق کنی باور گردد که در میان این هر دو لزوم ست دوم غیر بین اگر چنان نبود بلکه در اثبات لزوم احتیاج واسطه مانند برابر بودن هر سه گوشه دو قائمه هر مثلث را بهذا صورته △ و واسطه بودن هر سه گوشه نصف مربع در بودن تیره ای مثلث نصف مربع تا ملی نیست بهذا مربع ◪ مثلث مثلثه ۱۲ ۴؎ قوله وهو العرض المفارق آه مفارق یعنی جدا شونده و این عرض هم بر چند قسم بود یا زائل گردد بزودی مانند سرخی رخسار شرمنده و زردی رنگ روی ترسنده و یا بدیر رود مثل عشق و یا آن که همیشه ماند مانند حرکت چرخ اگر چه ممکن ست انفکاک آن ۱۲ ف قول جمهور آن ست که عرض و عرضی متغایر اند چه طبیعت عرض اگر لابشرط شئ گرفته شود پس آن را عرضی نامند و اگر بشرط لا شئ گیرند عرض باشد که مقابل جوهر بود و بشرط شئ محمل بود ۱۲ ار ع؎ مثلاً هرگاه پرسیده شود از ماهیت انسانی و انواع دیگر جواب داده شود که حیوان است و اگر فقط از حقیقت یک نوع سوال کنند حیوان جواب نباشد ۱۲ ع؎ جنس ست که مشتمل کلیات ست تنها بخلاف جزئیات ۱۲ س؎ فقط مستدرک لا وهو تحته وانما اورده لان اخذ العام فی تعریف الخاص ضروری ۱۲ الع؎ مطلقا خواه موجود در خارج باشد یا نباشد ۱۲ ص؎ خارج شد زین قید خواص و فصول معا ۱۲ س؎ القریب والبعید والاول کالقریب والثانی البعید ۱۲ مع؎ شاملا کانت بجمیع الافراد او غیر شاملة ۱۲ ش ل؎ نوع از تعریف خاصه برآمد بدین قید ۱۲ لع؎ شاملة کان افلا ۱۲

[illegible]

فوق واحدة وهو العرض العام كالمتنفس بالقوة او بالفعل للانسان وغيره من الحيوانات ويرسم بانه كلي يقال على ما تحت حقائق مختلفة قولا عرضيا القول الشارح الحد قول دال على ماهية الشئ وهو الذي يتركب عن جنس الشئ وفصله القريبين كالحيوان الناطق بالنسبة الى الانسان وهو الحد التام والحد الناقص وهو الذي يتركب من جنس البعيد وفصله القريب كالجسم الناطق بالنسبة الى الانسان والرسم التام وهو الذي يتركب عن الجنس القريب للشئ وخاصته اللازمة كالحيوان الضاحك في تعريف الانسان والرسم الناقص ما يتركب عن عرضيات تختص جملتها بحقيقة واحدة كقولنا في تعريف الانسان انه ماش على قدميه عريض الاظفار بادي البشرة مستقيم القامة ضاحك بالطبع القضايا القضية هي قول يصح ان يقال لقائله انه صادق فيه او كاذب وهي اما حملية كقولنا

[illegible]

سلہ قولہ احدہا اماان یکون آہ اگر قضیہ ہنگام تحلیل اجزا بسوی دو مفرد منحل نگردد یعنی ہرگاہ ترکیبۂ آنرا دور کنند دو مفرد نباشند بلکہ دو جملہ برآیند شرطیہ است والا حملیہ و در موجبۂ حملیہ وجود موضوع شرط است بخلاف سالبہ و شرطیہ متصلہ بود اگر درہر دو جزآن نسبت اتصال بود و اگر نسبت منافات باشد منفصلہ نامند وجہ تسمیہ ظاہر است و قضیہ حملیہ مشتمل بر نسبت بود نزد ابصار ابتدای کررابطہ درقضیہ مذکور بود آن ثلاثیہ است بجہت اشتمال بر سہ جزو نحو زید ہو کاتب و ثنائیہ بعد رابطہ دو قسم بود زمانی و غیر زمانی اول از مشتقات افعال ناقصہ برای دو ذم لفظ ہو مقرر کردہ اند چرا کہ در فارسی ست و در یونانی استین رابطہ است و عربی لفظے بمقابلہ آن موضوع نشدہ ۱۲ سلہ دحکوم علیہ زیرا چہ وضع کردہ شدہ است برای آنکہ حکم کردہ شود بر آن بچیزی ۱۲ سلہ اگر باشد موضوع آن قضیہ کلی پس حکم کردہ شود در آن بر نفس طبیعت موضوع پس قضیہ طبیعیہ بود نحو الحیوان جنس ۱۲ سلہ اگر حکم در قضیہ بر افراد موضوع بود پس اگر بیان کمیت افراد باشد از کل و بعض آنرا محصورہ و مسورہ نامند و محصورہ از حصر ست ۱۲ سلہ قولہ واما مہملۃ آہ بدانکہ مصنف رح قضیہ را منقسم بسہ قسم گردانید مخصوصہ و مسورہ و مہملہ و طبعیہ را ذکر نکرد چنانکہ دیگران آوردہ اند مثلاً ملا سعد الدین تفتازانی و صاحب شمسیہ محب اللہ بہاری در سلم و سوای این جماعت دیگر علمای فن نیز فرمودہ اند کہ قضیہ منحصر در اقسام اربعہ است چنانکہ میر سید شریف رح در حاشیہ تحریر القواعد فرماید کہ فالحق انحصار القضیۃ فی الاقسام الاربعۃ و آنکہ بعضے شراح کہ در بحر توجیہ دست و پا زدہ اند بساحل مقصود نرسیدہ اند و غایت کلام ایشان کہ طبعیہ خارج از اعتبار است و کلام در قضایای معتبرہ است ترجیح ست بلا مرجح چہ شخصیہ و مہملہ معتبر نیست و آنکہ عبداللہ یزدی نوشتہ کہ طبائع کلیہ در خارج وجود نیست پس در معرفت احوال آن کمالی نشود مناقض کلام اوست در وجہ عدم اعتبار قضیہ شخصیہ کہ در معرفت احوال جزئیات کمالی نیست مؤلف گوید اگر در جزئیات کہ موجودات خارجیہ اند کمال نفس نباشد و نہ در کلیات موجودہ فی الذہن پس بکدام شئی کمال حاصل خواہد شد مگر کہ گفتہ شود مراد از احوال در ہر دو مقام الات مخصوصہ ہر واحد من حیث ہو قطع نظر از دیگری و قول سید شریف رح در حاشیہ قطبی کہ موجودات خارجیہ افراد اند در طبیعت در ضمن آنہا یافتہ میشود و نیز وجہ عدم اعتبار طبعیہ نمی تواند شد زیرا کہ حکم در محصورہ بر نفس حقیقت حاصلہ در ذہن نہ بر جزئیات کہ معلوم بالعرض اند پس صلاحیت محکوم علیہا شدن ندارند لکنا قال صاحب السلم و ذہب الیہ المحقق الدوانی والمعلم للحکمۃ المتعالی وہر حکم کہ برای افراد ثابت بود ثابت است بر طبیعت واقعاً علاوہ آن کہ حکم در شخصیہ بعینہ ذی معین ست نہ بر سد جنس دیگر

زیدا کاتب واما شرطیۃ متصلۃ کقولنا ان کانت الشمس طالعۃ فالنہار موجود واما شرطیۃ منفصلۃ کقولنا العدد اما ان یکون زوجا او فردا فالجزء الاول من الحملیۃ یسمی موضوعا والثانی محمولا والجزء الاول من الشرطیۃ یسمی مقدما والثانی تالیا والقضیۃ اما موجبۃ کقولنا زید کاتب واما سالبۃ کقولنا زید لیس بکاتب وکل واحد منہما اما مخصوصۃ کما ذکرنا واما کلیۃ مسورۃ کقولنا کل انسان کاتب ولا شئ من الانسان بکاتب واما جزئیۃ مسورۃ کقولنا بعض الانسان کاتب واما مہملۃ کقولنا الانسان کاتب والمتصلۃ اما لزومیۃ کقولنا ان کانت الشمس طالعۃ فالنہار موجود واما اتفاقیۃ کقولنا ان کان الانسان ناطقا فالحمار ناہق والمنفصلۃ اما حقیقیۃ کقولنا العدد اما زوج او فرد وہو مانعۃ الجمع والخلو معا واما مانعۃ الجمع فقط کقولنا اما ان یکون ہذا الشئ حجرا او شجرا واما مانعۃ الخلو فقط کقولنا اما ان یکون

مراد موضوع مطلق معلوم تصور بوجہ ما ست نہ مطلق و وجہ عدم اعتبار مہملہ ہم از بیان صدر ہویداست فالعبرۃ للمحصورات فاحفظ واللہ اعلم بالصواب ۱۲ سلہ قولہ مانعۃ الجمع والخلو معا آہ بدانکہ قضیہ منفصلہ بر سہ قسم بود اول آنکہ در وی حکم منافات در ہر دو جزء باشد ہم در صدق و ہم در کذب چنانچہ منافات مابین زوج و فرد راست عدد یکہ زوج باشد فرد نخواہد بود و عدد یکہ فرد باشد زوج نخواہد بود یقیناً و این را مانعۃ الجمع والخلو نامند چنانکہ جمع ہر دو جزء را منع میکند ہمچنین رفع ہر دو ہم ۱۲ سلہ اگر گذاشتہ شود امان بیان چندگی افراد موضوع و جملہ صیغہ معقول انسان بالکسر بمعنی گذاشتن ۱۲ سلہ اگر حکم کردہ شود در آن بصدق یک قضیہ بر تقدیر قضیہ

زید فی البحر[1] واما ان لا یغرق وقد یکون المنفصلات[2] ذات[3] اجزاء کقولنا هذا العدد[4] اما زائد او ناقص او مساو. التناقض[5] وهو اختلاف القضیتین بالایجاب والسلب[6] بحیث یقتضی لذاته ان یکون احدهما صادقة والاخری کاذبة کقولنا زید کاتب وزید لیس بکاتب ولا یتحقق[7] ذلک الاختلاف فی المخصوصتین الا بعد اتفاقهما فی الموضوع والمحمول والزمان والمکان والاضافة والقوة والفعل والجزء والکل والشرط فنقیض[8] الموجبة الکلیة انما هی السالبة الجزئیة کقولنا[9] کل انسان حیوان وبعض الانسان لیس بحیوان ونقیض[10] السالبة الکلیة انما هی الموجبة الجزئیة کقولنا[11] لا شیء من الانسان بحیوان وبعض الانسان حیوان والمحصورتان لا یتحقق التناقض بینهما الا بعد اختلافهما فی الکلیة والجزئیة لان الکلیتین قد تکذبان کقولنا کل انسان کاتب ولا شیء من الانسان بکاتب والجزئیتین[12] قد تصدقان

مرآۃ المنطق لہ این قضیه منع میکند خلو زید را ازین که در آب باشد و غرق نشود ۱۲ ۲ مراد از منفصلات این جا منفصلات مانعة الجمع است از عناد ازین صاحب حیرا ابوالعلا زاید از دو جزو ۱۲ ۳ قوله ذات اجزاء لم کاهی طلب میشود از منفصله مطلقا از زاید از دو تنها بر که جزئیه الیست از قضیه غیر از دو که چنانکه و صاحب شمسیه در جامع الحقائق تصریح کرده و دران کلام ست چه انفصال نسبت واحد است واکثر از دو شیء غیر متصور حق بمیس ست والله اعلم ۱۲ ۴ قوله العدد اما زائد او ناقص آه عدد زائد آنست که زائد میشود بر اجزای آن مجموع اجزای آن خود اشاعشر که نصفش ششش و ثلث چهار و ربع سه و سدس دو است مجموع کنی پانزده گردد و عدد ناقص هشت ست که نصف آن چهار و ربع دو و ثمن یکی ست جمع هفت میشود و عدد مساوی شش که نصفش سه و ثلث دو و سدس یک بعد جمع هم باز شش گردید و مراد از اجزاء اجزای صحیحه اند که در آن کسر نیفتد و آن کسور نه گانه بود که نصف و ثلث و ربع و خمس و سدس و سبع و ثمن و تسع باشند ۱۲ ۵ هرگاه فارغ شد مصنف از بیان اقسام قضیه شروع کرد در احکام آن و ابتدا از تناقض کرد که معرفت موقوف بیان عکس و دیگر احکام بود ۱۲ ۶ قید ایجاب و سلب بنا بر آنست که اختلاف دو قضیه در غیر سلب و ایجاب را تناقض کلام نخواهند چنانچه که زید بالطبع و دیگر حلیه ۱۲ ۷ اشاره ذلک کاتب اختلاف ست که گاهی کاتب نیگردد این اختلاف صفت مذکوره در دو قضیه که موضوع آنها شخص معین بود مگر بعد اتفاق آن هر دو در وحدات ثمانیه مذکوره ۱۲ ۸ حرف فا برای افاده معنی تفریع بالوجود ست بر قانون تناقض ۱۲ ۹ قوله کقولنا کل انسان آه مثال موجبه کلیه ست و قوله بعض الانسان آه مثال نقیض او ست و نقیض موجبه کلیه سالبه جزئیه از برای آن آمده که اختلاف بکلیت و جزئیت باشد در ایجاب و سلب شرط است در تناقض ۱۲ اف مصنف ثمانی یعنی فا برای بیان وحدات مذکوره شروط تناقض یکی وحدت نسبت ساخته و آن وحدت نسبت یکی باشد چه هرگاه که نسبت واحد بود اتحاد در همه است دیگر زیرا که باز اختلاف یکی ازین امور اختلاف نسبت حاصل آید و اختلاف در وحدات ثمانیه برین روش ست علی الترتیب زید قاعد و عمرو لیس بقاعد زید قائم زید لیس بکاتب زید قائم لیلا و لیس بقائم نهارا زید ضارب عمرو فی السوق و لیس بضارب ایاه فی الدار زید ابو عمرو و لیس بابی حیض زید کاتب بالقوة و لیس بکاتب بالفعل متاخرین این چنین وحدات در وحدت محمول مندرج ساخته اند چرا که بوحدت محمول این جمله یکی شود و باختلافش مختلف مثال وحدت هفتم و هشتم کل الزنجی اسود و بعضه لیس باسود و الجسم مفرق البصر بشرط کونه ابیض و لیس بمفرق البصر بشرط کونه اسود و این هر دو را در وحدت موضوع داخل نموده اند که اضافات اینها مختلف گردند و اتحاد ش عند لیس نزد ایشان همگی در دو وحدت شرط در تناقض باشد یکی وحدت موضوع و دوم وحدت محمول فتدبر ۱۲ ف تناقض میان دو قضیه موجبه متحقق نمی شود مگر بعد اختلاف در جهت زیرا که دو قضیه مفرد به گاهی کاذب باشد هرگاه باشد آن بر در دو مکان نحو کل انسان کاتب بالفعل و لا شیء من الانسان بکاتب بالفعل و گاهی هر دو صادق میباشد مثل کل انسان کاتب بالامکان و لا شیء من الانسان کاتب بالامکان باید دانست که نقیض شرطیه کلیه شرطیه جزئیه است مخالف در کیفیت و موافق در نسبت بالعکس هرگاه که یکی از آن دو رفع دیگری باشد لیکن آن هر دو نقیض یکدیگر اضطراب مصنف در مثال آن ست که صاحب گفته نقیض کل شیء رفعه ۱۲ ۱۰ کلام بر جای خود نیست چه موقع آن بعد ذکر محصورات بود ۱۲ ۱۱ زیرا که اختلاف با ایجاب و سلب شرط است در تناقض چه هر دو موجبه هر دو سالبه گاه صادق باشند و گاه کاذب ۱۲ ۱۲ در سوره که موضوع عام بود در کلیات داخل در محصورات اند لا جرم ذکر نکردیم مهمله در قوت جزئیه می باشد ۱۳ در ورا که خیری دیگر باشد ۱۲

كقولنا بعض الانسان كاتب وبعض الانسان ليس بكاتب
العكس[1] هو تصيير الموضوع محمولا والمحمول موضوعا
مع بقاء الايجاب[2] والسلب والصدق والكذب بحاله[3] و
الموجبة الكلية لا تنعكس كلية[4] اذ يصدق قولنا كل انسان
حيوان ولا يصدق كل حيوان انسان بل[5] تنعكس جزئية لانا
اذا قلنا كل انسان حيوان يصدق قولنا بعض الحيوان
انسان فانا نجد الموضوع موصوفا بالانسان والحيوان
فيكون بعض الحيوان انسان والموجبة الجزئية تنعكس
جزئية بهذه الحجة[6] ايضا والسالبة الكلية تنعكس كلية و
ذلك بيّن بنفسه فانه اذا صدق لا شيء من الانسان
بحجر يصدق لا شيء من الحجر بانسان والسالبة الجزئية
لا تنعكس لزوما[8] لانه يصدق بعض الحيوان ليس بانسان
ولا يصدق عكسه[9] القياس[10] قول مؤلف من اقوال متى
سلمت لزم عنها بالذات قول آخر وهو اما اقتراني كقولنا

مرآة المنطق ۱؎ قوله العكس چنان که بمعنی مصدری گرفته مشهور بمعنی لازم آن تعبیر عکوس آمده کما ۱۲ ۱؎ مراد عکس این جا عکس مستوی ست اصلا بذا بحث العکس باضافت را زخود گرده مضاف بجا ایش قائم کرده اند و بعد الیش داده اند لیعود تنوین ہم حذف شود ۱۲ ۲؎ قوله مع بقاء الایجاب آه اعتبار ابقای ایجاب و سلب در عکس بنا بر آنست که نیافته اند قضیه را که عکس آن صادق آید بدون موافقت در کیف ۱۲ ۳؎ این تعریف عکوس شرطیات را شامل نیست پس اولی دران که گفته میشود جعل الجزء الاول ثانیا والثانی اولا او تبدیل طرفی القضیة الی آخره ۱۲ ۴؎ عکس موجبه کلیه موجبه جزئیه آید نه موجبه کلیه چرا که صدق عکس بر تقدیر صدق اصل لازم و در موجبه کلیه چون محمول و تالی عام بود عکس آن کلیه کاذب مجز کما یظهر من الامثلة ۱۲ ۵؎ قوله بل تنعکس جزئیة آه بدانکه عکس را صدق ضروری ست زیرا که عکس لازم بود هر قضیه را واز صدق ملزوم صدق لازم لازم آید واز کذب ملزوم کذب لازم نه چنانچه قول ما ہر حیوان انسان ست کاذب بود و عکسش بعض انسان حیوان ست صادق و ازین او بعضی گفته اند در تعریف عکس مع بقاء صدق کالام والفظ کذب را زیاده نه باینمعنی که ہر دو صادق میباشند ورد نمی دقضایای منفصله والفاقیات خاصه عکس نافع نیست لاتفاقیات عامه پس عکس آنها در حقیقت زیاده چه رواست ترکیب آنها از مقدم محال و تالی صادق پس بنگام عکس قضیه کاذب گردد و برای ادلیں عکس ست لیکن مفید ترود تفصیل در مطولات ست ۱۲ ۶؎ زیرا که اگر این صادق نباید نقیض آن صادق خواهد بود برای امتناع ارتفاع النقیضین این وهو لا شیء من الحیوان بانسان وعکسش لیس بعض الانسان بحیوان نیز صادق باشد هذا خلف طریق دیگر رفت صادق عکس باین ست که نقیض اصل را با اصل او ضم کنی پس نتیجه محال آید در سلب شیء از ذات خود لازم آید ۱۲ ۷؎ قوله بهذه الحجة آه باید دانست که اسکان صدق عکس چند دلائل مقرر ست اول خلف و آن ضم نقیض عکس با اصل تا نتیجه دہد محال را دوم عکس و آن عکس کردن نقیض اصل تا منافی اصل گردد سوم افتراض و آن فرض ذات موضوع چیزی معین عمل کرده شود بران وصف موضوع و محمول ہر دو را حاصل آید مفهوم عکس و این دلیل آخر موجبات را ست و دلیل خلف عام ست فافهم ۱۲ ۸؎ قوله لزوما آه اشاره بدان ست که سالبه جزئیه در بعض مواضع منعکس گردد چنانچه لیس بعض الانسان بحجر عکس آن لیس بعض الحجر بانسان و ہر دو صادق اند ۱۲ ف از بعض احکام قضایا عکس نقیض ست و آن گردانیدن نقیض جزو اول را ثانی و نقیض دوم را اول با بقاء صدق و کیف واین نزد قدماست اما نزد متاخرین پس گردانیدن نقیض ثانی را بجای اول و عین اول را ثانی با مخالفت در دو در کیف و موافقت در صدق با اصل پس کل انسان حیوان عکسش لا شیء من لیس حیوانا بانسان در معتبر اول ست نحو بعض لیس بحیوان لیس بانسان بر عکس کل انسان حیوان حکم موجبات در عکس نقیض حکم سوالب ست در عکس مستقیم و بالعکس چنانچه موجبه کلیه بنفسها منعکس گردد و جزئیه اصلا منعکس نشود و عکس سالبه کلیه باشد یا جزئیه جزئیه آید والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب ۹؎ چون فراغت یافت مصنف از تمهید مقدمات مشروع نمود در بحث و آن مدعا چند نوع باشد و عمده دلائل قیاس ست ۱۲ ۵؎ وصف الموضوع علاقته کما کان فی الاصل ۱۲ ۵؎ و آن لبعض الانسان لیس بحیوان ۱۲ ۵؎ قول بمعنی مرکب ست لفظا باشد یا معقول پس لفظ مؤلف تکرار ست از مرکب کما سبق ۱۲

کل جسم مرکب و کل مرکب محدث فکل جسم محدث واما الاستثنائی کقولنا ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود لکن النهار لیس بموجود فالشمس لیست بطالعة والمکرر بین مقدمتی القیاس فصاعدا یسمی حدا اوسط وموضوع المطلوب یسمی حدا اصغر ومحموله یسمی حدا اکبر والمقدمة التی فیها الاصغر یسمی بالصغری والتی فیها الاکبر یسمی الکبری وهیأة التالیف من الصغری والکبری یسمی شکلا والاشکال اربعة لان الحد الاوسط ان کان محمولا فی الصغری وموضوعا فی الکبری فهو الشکل الاول وان کان محمولا فیهما فهو الشکل الثانی وان کان موضوعا فیهما فهو الشکل الثالث وان کان موضوعا فی الصغری ومحمولا فی الکبری فهو الشکل الرابع والثانی یرتد الی الاول بعکس الکبری والثالث یرتد الیه بعکس الصغری والرابع یرتد الیه بعکس الترتیب او بعکس المقدمتین

مرآة المنطق سله قوله واما الاستثنائی اه وجہ تسمیہ این قسم قیاس باستثنائی آن است کہ شامل بود بر لکن کہ حرف استثنا است نزد منطقیین سوال منطقیان اعتبار کردہ اند تغایر نتیجہ برای دو امر از مقدمات قیاس و در استثنائی نتیجہ بعینہا مذکور میباشد پس تغایر کجا ماند جواب مراد بذکر نتیجہ بعینہا این نیست کہ جزو یکی ہر دو مقدمہ باشد یا عین کل والا علم بہ نتیجہ پیشتر باشد از علم بقیاس یک مرتبہ اگر جزو ثانی باشد و بدو مرتبہ اگر جزو مقدم بود بلکہ مراد این است کہ نتیجہ مذکور باشد بر ترکیبی باشد نتیجہ بر آن بود بر آمدن از قیاس تنبیہ قضیہ کہ گردانیدہ شود و جزو قیاس آنرا مقدمہ نامند و ہر دو طرف آنرا حدود ۱۲ سله اشارت است بآنکہ اوفی مرتبہ ترکیب دو مقدمہ است وگاہی زائد از دو مقدمہ ہم باشند ۱۲ سله از برای آنکہ فاصل ست درمیان اصغر واکبر پس گویا منع اختلاط دو ہر یکے و واسطہ و الفصال حکم است از اکبر با اصغر ۱۲ سله چرا کہ خاص تر شد اکثر از اکبر لیس اہم اوشن بکم بود ۱۲ سله صاحب اکبر زیرچہ مشتمل ست بر اکبر ومقارنت صغری وکبری بالقرینہ ومضرب نامند ۱۲ سله فہو الشکل الاول اہ نظم لیس شکل ست از موضوع نتیجہ بجانب حد اوسط و از حد اوسط لسوی محمول لیس متعدی میشود حکم از موضوع بمحمول بواسطہ حد اوسط فی الحکمت دین معنی حاصل ست بشکل اول ولہذا نہادہ شد در مرتبہ اول و نام شکل اول گردید و این نظم و ترتیب بر شکلی کہ قریب تر بود آن مرتبہ دوم و سوم نہادہ شد تا آنکہ شکلی دور تر بود از آن موسوم برابع گردید ۱۲ ف چیز یکہ رسانندہ باشد بسوی تصدیق امری نام نہادہ شود حجت و دلیل چنانکہ رسانندہ بجانب تصور چیزی موسوم بمعرف و قول شارح ست و عمرو است فیما بین دلیل و مدلول مناسبت لیس اگر این مناسبت شامل بودن مدلول ست بر دلیل لیس آن استقرا بود یا اشتمال امر دیگر ست بر ہر دو آن تمثیل ست یا دلیل خود شامل ست مدلول را خواہ ... باشد یا شکن قیاس ست قیاس قولیست مرکب از اقوال کہ ہرگاہ تسلیم کردہ شود آن اقوال لازم آید قول دیگر برآید بعینہ نتیجہ نامند و مرکب زید از اقوال اینجا مافوق الواحد ست پس داخل قیاس کہ مؤلف از دو قضیہ نزد خارج شد قضیہ واحدہ کہ تام قول آخر باشد مانند عکس مستوی و عکس نقیض و قید ہرگاہ تسلیم کردہ شود برای اندراج قیاس کاذب ست نحو کل انسان حجر و کل حجر جماد و از قول آخر اشارت بجانب تغایر نتیجہ است بہر واحد از اقوال فافہم واللہ اعلم بالصواب سله بہ نزدیک تر ست بالذات بجہت شریک بودن در شریف ترین مقدمات وآن صغری ست ۱۲ سله زیرا کہ ہر چند قریب تر ست بہ نسبت رابع لیکن چون کہ بر ترین مقدمات بود آن کبری ست در درجہ ثالث باشد نحو کل انسان کاتب و کل انسان ضاحک ۱۲ سله عکس اول ست پس نہایت بعید بود از ان تا آنکہ مسلم ثانی تر از اعتبار ساقط گردانیدہ ۱۲ سله قولہ والرابع ای الشکل الرابع یرتد الیہ ای الی الاول ۱۲ سله ای شکل چہارم باز میگردد بسوی شکل اول اول بطور کہ موضوع را محمول سازند و بالعکس چہ رابع در ترتیب مخالف اول بود پس بعکس ترتیب باول گردد ۱۲ سله قولہ بعکس المقدمتین اہ مراد مقدمتین صغری وکبری ست مثلا کل کاتب انسان ولا شئ من الحجر بکاتب شکل رابع است این را مانند کردیم بسوی اول یعنی خواستیم کہ شکل اول گردد پس ترتیب ہر دو مقدمہ عکس کردیم ہکذا کل انسان کاتب ولا شئ من الکاتب بحجر یا بالعکس ہر دو مقدمہ نحو بعض الانسان کاتب ولا شئ من الکاتب بحجر و این ست شکل اول بدیہی الانتاج و اعی اعلا برای ہمین ست کہ نتیجہ دہد با سانی بلا دقت ہمچنین ہر واحد از اشکال رابعہ برای نتیجہ دادن رد کردہ شود بسوی شکل اول ۱۲ ف صغری را اشرف از ان سبب گفتہ اند کہ مشتمل بر اصغر ست و اصغر موضوع نتیجہ است و آن اشرف است از محمول زیرا کہ محمول طلب کردہ شود برای موضوع و قیاس کن زین جا او دست سیرے ای کہ ۱۲

مرآۃ المنطق **۱** زیراکہ ثانی قریب تر است باول از باقی اشکال ہم مشترک ست با کل در اشرف مقدمتین کہ صغری است ۱۲ **۲** قولہ وانما ینتج الثانی عند اختلاف آہ بایں طور کہ باید یکی از دو مقدمہ موجبہ و دیگری سالبہ و بالعکس تا حاصل شود نتیجہ واحد در جمیع اوقات بخلاف آنکہ ہر دو موجبہ باشد یا سالبہ چہ دریں ہنگام حاصل شود اختلاف در نتیجہ بایں طور کہ در بعض اوقات موجبہ برآید و در بعضی ہنگام سالبہ مثالہ اختلاف نتیجہ موجبہ مثل شکل است کل انسان حیوان وکل ناطق حیوان نتیجہ آن موجبہ بود کل انسان ناطق وکل انسان حیوان وکل فرس حیوان نتیجہ آن سالبہ باشد ای لاشئ من الانسان بفرس بالضرورۃ و درین قیاس در سالبہ

وبدیہی الانتاج ہو الاول الذی لہ عقل سلیم وطبع مستقیم لایحتاج الی رد الثانی الی الاول وانما ینتج الثانی عند اختلاف مقدمتیہ بالایجاب والسلب وکلیۃ الکبری والشکل الاول ہو الذی جعل معیار العلوم فنوردہ ہہنا لیجعل دستورا ومیزانا ینتج منہ المطالب کلہا و شرط انتاجہا ایجاب الصغری وکلیۃ الکبری وضروبہ المنتجۃ اربعۃ الضرب الاول کل جسم مؤلف وکل مؤلف (نتیجہ موجبہ کلیہ برآمد ۱۲) محدث فکل جسم محدث والثانی کل جسم مؤلف ولا شئ من المؤلف بقدیم فلاشئ من الجسم بقدیم والثالث بعض الجسم مؤلف وکل مؤلف محدث فبعض الجسم محدث (نتیجہ موجبہ جزئیہ است ۱۲) والرابع بعض الجسم مؤلف ولاشئ من المؤلف بقدیم فبعض الجسم لیس بقدیم والقیاس الاقترانی اما من حملیتین کما مر واما من متصلتین کقولنا ان کانت الشمس طالعۃ فالنہار موجود وکلما کان النہار موجودا	**۳** قولہ وکلیۃ الکبری اگر کبری کلیہ نباشد نتیجہ مختلف برآید واین موجب عقیم بودن شئی ست ۱۲ **۴** اکسر بیا نزد اندازہ وچاشنے گرفتن زر وسیم وآنکہ راست گرفتن ترازو **۵** بالضم نسخہ وجامع کل حساب کہ نسخہای دیگر ازان بردارند معرب دستور بالفتح ۱۲ **۶** صفت دستور او نیز واقع شدہ واگر بواو عطف بود عطف بر یجعل باشد وآخرش منصوب بود ۱۲ **۷** قولہ شرط انتاجہا آہ ایں جا نیز فقدان شرط مذکور موجب اختلاف نتیجہ بود ہرگاہ نتیجہ مختلف در شکلی از اشکال رو داد معلوم شد کہ شرطے از شروط مرعے نشدہ ۱۲ **۸** اگرچہ قسمت عقلیہ مقتضے آن بود کہ شانزدہ ضرب باشد از شرط ایجاب ساقط شد ہشت واز شرط کلیت چہار ۱۲ **۹** ضرب ثانی مؤلف از موجبہ کلیہ صغری وسالبہ کلیہ کبری ۱۲ **۱۰** مرکب از موجبہ جزئیہ صغری وموجبہ کلیہ کبری ۱۲ **۱۱** ای قیاس اقترانی یا مرکب

باشد از دو قضیہ حملیہ ومثالش گذشت ۱۲ **۱۲** درین صورت شئی اقترانی شرطی خواہد بود ۱۲ **عہ** مرکب از موجبتین کلیتین ۱۲ **عہ** نتیجہ سالبہ کلیہ برآمد ۱۲ **عہ** برین تقدیر نام سادہ شود اقترانی حملی ۱۲

٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭

موجود فالارض مضيئة ينتج ان كانت الشمس طالعة فالارض مضيئة واما من منفصلتين كقولنا كل عدد اما زوج او فرد وكل زوج فهو اما زوج الزوج او زوج الفرد ينتج كل عدد فهو اما فرد او زوج الزوج او زوج الفرد واما من حملية ومتصلة كقولنا كلما كان هذا انسانا فهو حيوان وكل حيوان فهو جسم ينتج كلما كان هذا انسانا فهو جسم واما من حملية ومنفصلة كقولنا كل عدد اما فرد او زوج وكل زوج فهو منقسم بمتساويين ينتج كل عدد فهو اما فرد واما منقسم بمتساويين واما من متصلة ومنفصلة كقولنا كلما كان هذا انسانا فهو حيوان وكل حيوان فهو اما ابيض او اسود ينتج كلما كان هذا انسانا فهو اما ابيض او اسود و اما القياس الاستثنائی فالشرطية الموضوعة فيه

مرآة المنطق ف ۱۔ شرط نتیجہ دادن شکل ثانی اختلاف ہر دو مقدمہ است در کیف وکلیت کبری و ضروب منتجہ آن چہار ست ضرب اول مرکب ست از موجبہ کلیہ صغری وسالبہ کلیہ کبری و نتیجہ او سالبہ کلیہ بیاید بدلیل خلف و عکس نحو کل ج ب ولا شئ من آ ب فلا شئ من ج ا ضرب دوم مرکب ست از موجبہ کلیہ کبری وسالبہ کلیہ صغری ونتیجہ سالبہ کلیہ بود نحو لا شئ من ج ب وکل آ ب فلا شئ من ج آ سوم از موجبہ جزئیہ صغری وسالبہ کلیہ کبری نتیجہ سالبہ جزئیہ نحو بعض ج ب ولا شئ من آ ب فبعض ج لیس آ بالخلف والعکس والافتراض چہارم از سالبہ جزئیہ صغری وموجبہ کلیہ کبری نتیجہ سالبہ جزئیہ بود مثل بعض ج لیس ب وکل آ ب فبعض ج لیس آ وشرط نتیجہ دادن شکل ثالث کلیہ بودن یکی از دو مقدمہ وموجبہ بودن صغری وضروب نتیجہ اش شش بود زیرا کہ از شرط اول دو ضرب ساقط گردید واز شرط دوم ہشت ضرب اول مرکب از موجبہ کلیہ صغری وموجبہ کلیہ کبری ونتیجہ موجبہ جزئیہ نحو کل ج ب وکل ب آ فبعض ج آ با یا شد وعکس صغری تا باز گردد بسوی شکل اول ضرب دوم موجبہ کلیہ صغری وسالبہ کلیہ کبری نتیجہ سالبہ جزئیہ ضرب سوم موجبہ جزئیہ صغری وموجبہ کلیہ کبری نتیجہ موجبہ جزئیہ چہارم صغری موجبہ جزئیہ کبری سالبہ کلیہ نتیجہ سالبہ جزئیہ پنجم موجبہ جزئیہ کبری وموجبہ کلیہ صغری نتیجہ موجبہ جزئیہ بدلیل خلف وافتراض ششم صغری موجبہ کلیہ کبری سالبہ جزئیہ نتیجہ سالبہ جزئیہ بہمین ادلہ لیکن شکل رابع پس شرط نتیجہ دادنش یکی از دو امر بود یا اختلاف ہر دو مقدمہ در کیف وکلیت یکی از آن یا کلیہ بودن صغری با یجاب ہر دو مقدمہ وضروب نتیجہ آن ہشت ست شش ساقط شدند کہ عقیمہ بودند زیرا کہ از بعد دل مراح الاشکال ستخرجہ مطبع دلہای مالہ اجد کردہ آخر کتاب ثبت خواہد شد مبرہن گردد تنبیہ منطقیان در باب قضایا بنا بر اختصار از موضوع بج واز محمول بب تعبیر کردہ اند تا خصوصیت مادہ بر طرف شود ومراد از شکل آب آن ست کہ حیز در محصورات نبود فافہم ۱۲ ۱ ؎ اقترانی شرطی مرکب از دو متصلہ قریب بہ نظم طبعی اشتراک ہر دو مقدمہ بود در جزء وکلام دران مقدمہ ست یا تالی بالتمام والکمال ۱۲ ۲ ؎ این جا نیز شرکت در یک دو جزو بالتمام والکمال مطبوع بود لیکن شرکت غیر تام پس خلاف طبع شکل ست ۱۲ ۳ ؎ درین شکل ہم باعتبار ہر چہار شکل معتبرہ حد قیاس شرطی مرکب از متصلتین ممکن ست ۱۲ ۴ ؎ و حملیہ یا صغری بود یا کبری وشریک آن حملیہ یا تالی مقدم باشد یا مقدم تالی وشرط انتاج ایجاب متصلہ بود ۱۲ ۵ ؎ پس مقدم نتیجہ بعینہ مقدم متصلہ است منعقد میشود ودر اشکال اربعہ ہم ۱۲ ۶ ؎ پس حملیہ بعدد اجزای انفصال است یا کمتر از دو ست کہ اکثر بود شرط انتاج بودن منفصلہ موجبہ کلیہ بالتحقیق والتحلیل یا حقیقہ ۱۲ ۷ ؎ در شرکت ہر جزو تام باشد یا غیر تام ۱۲ ۸ ؎ ای قیاس استثنائی کہ قصد دوم ست از قیاس تعریفش سابق گذشت ۱۲ ۹ ؎ قولہ واما القیاس الاستثنائی آہ بدانکہ قیاس استثنائی مرکب میشود از دو مقدمہ کہ یکی از ان ہر دو شرطیہ بود ودوم معدد بحرف استثنا خواہ الا ولکن باشد یا رضی ۱۲ ۱۰ ؎ ہرگاہ فارغ شد از بحث اقترانیات الاجمال نہ تمام وکمال ہر تفصیل لائق بحال مختصر است نہ بود شروع کرد در استثنائیات ۱۲

ان كانت متصلة فاستثناء المقدم[۱] ينتج عين التالى كقولنا ان كان هذا انسانا فهو حيوان لكنه انسان فيكون حيوانا واستثناء نقيض التالى ينتج نقيض المقدم كقولنا ان كان هذا انسانا فهو حيوان لكنه ليس بحيوان فلا يكون انسانا وان كانت منفصلة حقيقية فاستثناء احد الجزأين ينتج[للعه] نقيض الآخر واستثناء نقيض احدهما ينتج عين الآخر وعلى[۲] هذا مانعة الجمع ومانعة الخلو فصل البرهان[۳] وهو قول مؤلف من مقدمات[۴] يقينية لانتاج يقين واليقينيات اقسام ستة[۵] احدها اوليات كقولنا الواحد نصف الاثنين والكل اعظم من الجزء ومشاهدات نحو الشمس مشرقة والنار محرقة ومجربات كقولنا السقمونيا[مع] مسهل للصفراء وحدسيات[۶] كقولنا[لعه] نور القمر مستفاد من نور الشمس

---

[۱] قوله فاستثناء المقدم آه ای گر از مقدم استثنا کنی عین تالی نتیجه بدهد اگر از رفع تالی استثنا کنی رفع مقدم نتیجه برآید ولاعکس یعنی وضع تالی نتیجه وضع مقدم ندهد و نه رفع مقدم رفع تالی زیرا که انفکاک لازم از ملزوم ممتنع بخلاف وجود ملزوم بی لازم دجائز ست در وجود لازم بدون ملزوم بجهت جواز بودن لازم عام تر از ملزوم در تالی لازم ست و مقدم ملزوم تالی کما هو الظاهر من مقدم ... والله اعلم ۱۲

[۲] قوله وعلى هذا مانعة الجمع آه در قضیه مانعة الخلو اگر از دو جزو استثنا کنی عین جزو دیگر نتیجه برآید چرا که خلو از هر دو ممتنع ست نه بالعکس اگر از عین یکی از دو جزو استثنا کنی نقیض دیگر می نتیجه ندهد چه جمع در میان دو جزو در قضیه مانعة الخلو روا ست مثل اما ان یکون هذا الشیئ لاشجرا او لاحجرا لکنه حجر فهو لاشجر لکنه شجر فهو لاحجر برای نتیجه دادن قیاس استثنائی شرط است یکی از آن موجبه و لزومیه بودن شرطیه اگر متصله باشد و عنادیه بودن آن اگر منفصله بود و دیگر شرط ست کلیت شرطیه یا استثناء و تفصیل در کتب مطولات است ۱۲

[۳] قوله البرهان آه درین فصل بیان مواد قیاس است و آن یا یقینیات یا غیر یقینیات و یقین اعتقاد جازم ست مطابق واقع و ثابت پس از قید اول خارج شد گمان و از ثانی جهل و از سوم اعتقاد مقلد که بتشکیک مشکک زائل شود و ازین پنج قسم قیاس را که از روی ماده شده است صناعات خمسه نامند ۱۲

[۴] قوله مقدمات یقینیة عقلیه یا نقلیه بدیهیه یا نظریه ۱۲

[۵] قوله اقسام ستة و آن بدیهیات ست و نظریات پس منتزع است بر بدیهیات برای انتهای نظری بسوے بدیهی ۱۲

[۶] قوله حدسیات الخ قطب الدین رازی نوشته که حدسیات آن بود که در ان حاجت تکرار مشاهده نباشد و میر سید شریف در شرح مواقف رقم ساخته که مشاهده هر حدسیات اصلا واجب نیست پس نفی تکرار عبث ست بلکه حدسیات ظهور مبادی مرتب ست در ذهن دفعةً واحدةً پس مطلوب حاصل گردد در ذهن ۱۲

[ع] ای ینتج وضع المقدم وضع التالی و رفع رفع المقدم ولاعکس فیهما ۲

[ص] استثنائی است وضعی از مقدم یعنی ثابت داشته پس نتیجه هم اثبات تالی بر آمده ۱۲

[ص] این استثنائی ست رفعی از تالی ای بحرف استثنائی تالی را در کرده و غیر مسلم داشته پس نتیجه آن ارتفاع مقدم باشد ۱۲

[للعه] واما الآن یکون هذا زوجا او فردا لکنه زوج فلیس بفرد لکنه فرد فلیس بزوج لکنه لیس بفرد فهو زوج لکنه لیس بزوج فهو فرد ۱۲

[ص] احد الجزئین نقیض دیگر بجهت امتناع اجتماع ولاعکس ارتفاع ... تحته الشیئ اما حجر او شجر لکنه حجر فلیس بشجر ولکنه شجر فلیس بحجر ۱۲

[ص] این هر دو مثال حسیات است ولیکن مثال وجدانیات که بحواس باطن دریافت شود لیس مثل انا جوع و عطش و حسیات وجدانیات هر دو انده اقسام مشاهدات ست ۱۲

[مع] بلغت یونانی دوائے ست که آن را محمودہ گویند و آن عصاره یا شد بغایت تلخ و مسهل صفرا ۱۲

[۶] الحدس سرعة الانتقال من المبادی الی المطالب مطلقا والفکر بخلافه ۱۲

[لعه] حیانست که محتاج تکرار مشاهده نه بود چنانکه علامه سندی نوشت ۱۲

ومتواترات كقولنا محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم ادعى النبوة واظهر المعجزات على يده وقضايا قياساتها معها كقولنا الاربعة زوج بسبب وسط حاضر في الذهن وهو الانقسام بمتساويين والجدل وهو قول مؤلف من مقدمات مشهورة والخطابة وهو قول مؤلف من مقدمات مقبولة من شخص معتقد به او مظنونة والشعر وهو قياس مؤلف من مقدمات ينبسط منها النفس وينقبض والمغالطة وهو قياس مؤلف من مقدمات شبيهة بالحق او مشهورة او مقدمات وهمية كاذبة والعمدة هي البرهان لا غير ولكن هذا آخر الرسالة متلبسا بحمد من له البداية واليه النهاية ۔

فقط

مرآة المنطق
سلہ قولہ متواترات [illegible] ... تواتر در متواترات [illegible] نیست [illegible] ... بر غیر [illegible] جائز ست [illegible] ... تجربہ و [illegible] تنبیہ [illegible] شد علت نسبت اکبر بسوی اصغر در نفس الامر پس برہان لمی باشد والا اِنی نحو ہذا متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فہو محموم فہذا محموم برہان لمی بود و در مثل ہذا محموم وکل محموم متعفن الاخلاط فہذا متعفن الاخلاط برہان انی است ۱۲

ورمتواترات رسیدن جماعت مذکورہ بحد یست کہ مفید یقین بود ۱۲ سے متواتر آنست کہ جزم بو عقل بحرد جز امتناع جماعۃ کثیرہ و مگمان اجتماع ایشان علی الکذب [illegible] ۱۲ سے پس تصور [illegible] نکند مدرم عقل [illegible] ... التسلیم [illegible] ... محمود و کشف التصورات [illegible] ۱۲

سلہ قولہ بسبب وسط حاضر پس ہر گاہ گفتہ شود [illegible] ... عدد دیگر این قسم باشند [illegible] بود نتیجہ آن ہمین بر آید کہ اربعہ زوج ست ۱۲ سلہ قولہ من مقدمات مشہورۃ الخ بدانکہ ... مشہورات ست [illegible] مشتبہ باولیات گردند [illegible] بباید دانست کہ یقینیات بشش نوع منقسم ست ومرکب از ین ہمہ نام نہادہ شود برہان بخلاف غیر یقینیات ... قسم بود ... مشہورات [illegible] و مسلمات آن قضایا بود کہ نزد ہر دو خصم مسلم الثبوت باشند نحو الامر للوجوب [illegible] علیہ بنا بر دفع قول خصم کہ در وی واجب نیست و از ان ست مقبولات ... کرامات اولیا و معجزات انبیا پس در متواترات داخل اند در شرح مطالع از قسم مقبولات کہ غیر یقینیات اند شمردہ ... و تجربیات و حدسیات و متواترات کہ بحد یقین نرسیدہ اند غیر یقینیات اند ۱۲

سلہ قولہ الخطابۃ [illegible] ... شد پس با نوش گرددیا رنجیدہ شود [illegible] ۱۲ سلہ قولہ ینبسط منہا النفس چنانچہ [illegible] ... ۱۲ سلہ قولہ المغالطۃ [illegible] ... جانب حکیم باشد پس ناشی سوفسطائی [illegible] ... ناشی شاعبی باشد و تشبیہ کاذب بحق یا در صورت بود چنانچہ گفتہ شود برای صورت زید کہ بر دیوار نقش کنند کہ این ست حیوان و ہر حیوان ناشی بود پس این ہم ناشی ست یا در معنی مثل عدم رعایت وجود موضوع و نہادن طبیعۃ ممکن کلیہ نحو الانسان ناطق و ناطق شیٔ منفصل ۱۲ سلہ قولہ والعمدۃ ای البرہان لا غیر بنا بر ترکیب یافتن برہان از یقینیات ۱۲ ف اجزای علوم ستہ اند موضوعات چنانچہ مذکور شد و مبادی کہ موقوف علیہ مسائل باشند پس یا تصورات باشند و آن اعراض ذاتیہ موضوعات ہو باشند یا تصدیقات و آن علوم متعارفہ و اصول موضوعہ اند سوم مسائل و آن مطالبی کہ برہان آوردہ شود بر آن درین علم و حق آنست کہ اجزای علوم فقط مسائل اند و مبادی از وسائل بود چنانچہ صاحب سلم گفتہ چنانکہ مقصود از خبر یا غیبت دادن کسی ست یا امری یا خوف ... وبعضی از ان وہمیات ست در امور غیر محسوسہ و آن چنان است کہ حکم در ان بحرف وہم باشد و مرکب ازچنین مقدمات را سفسطہ نامند مثال کل موجود متحیز ... غرض از مغالطہ اسکات خصم است و از ین ست مشہورات و آن قضایای کاذبہ کہ مشابہ اولیات باشند یا مشہورات ... لفظی یا معنوی مثل وضع ما لیس بعلۃ علۃ و ... ذہنی ... مولانا محمد برکت اللہ لکھنوی فرنگی محلی سلمہ اللہ القوی ... مثل آنست کہ حکم بوجود ...

سے غرض از خطابت مطلع گردانیدن آن کس کہ فہمی و ماند برہان از راہ ترغیب دادن و ترہیب ... چنانچہ ... بود ۱۲

میزان المنطق

بسم الله الرحمٰن الرحيم

هذه رسالة مترجمة بميزان المنطق[1] مترتبة على فصول

فصل العلم[2] اما تصور فقط وهو حصول صورة الشئ في العقل او تصديق[3] وهو تصور معه حكم وهو[4] اسناد امر الى امر آخر ايجابا او سلبا فيجب تقديم الاول على الثاني وضعا لتقدمه طبعا لان كل تصديق لابد فيه من التصور

فصل في الالفاظ[5] دلالة اللفظ على المعنى بتوسط الوضع له مطابقة[6] كدلالة الانسان على الحيوان الناطق وبتوسط الوضع لما دخل ذلك المعنى فيه تضمن كدلالة الانسان على الحيوان او على الناطق و

ادراكه، ساذج كتصور زيد وقائم ونسبة بيدون الحكم بانه واقع اولا وقيل انما قيد بفقط ليشمل التقسيم مع ضم مخصين ما ذكر اي مشترك ومطلق التصور مرادف للعلم وقيل انما قيد به لما بين ان التصور والتصديق لا يوجدان بدون التصور والحق ان يقال انما قيد به ليحصل التقسيم الحقيقي بارادة شرط الشئ وهو تكلف وعدول من الظاهر وللتنبيه على المراد فتنة بين العلم ومطلق التصور فرمطلق التصور في ضمن المقيد بقوله وهو اي التصور حصول صورة الشئ في العقل ولو قال حصول الشئ في العقل لكان اولى ولا يجوز ان يكون قوله حصول صورة الشئ تفسير التصور فقط والا لم يكن ما تحاله خول غيره فيه ولا يجوز ان يكون تفسير العلم اذ لا معنى لتوسط تعريفه بين تسميه بل ينبغي حينئذ ان تقدم على القسمين قيل صورة الشئ ما يوخذ منه عند حذف المشخصات ولا يخفى ان هذا التفسير لا يتناول صور الجزئيات من حيث هي جزئيات وصور الكليات من حيث هي مقدمات وقد قيل الاولى ان تفسير الصورة بكيفية تحصل في العقل والتفسير الشامل علي انه من حصول صورة الشئ عند الذات المجرد المراد لصورة الشئ الصورة الحاصلة عند العالم لا في نفس الامر فيتناول تصور ما لا يطابق الواقع ايضا والعقل جوهر مجرد عن المادة لذاته مقارنا لها في فعله وهي النفس الناطقة يشير اليها كل واحد بقوله انا غير معنى حصول صورة الشئ فيه ان يحصل اثر ذلك الشئ بحيث لو وجد في الخارج لكان اياه والمراد بالشئ المعنى اللغوي ١٢ بديع [3] قوله او تصديق وهو تصور معه حكم متعددة تصور واعلم ان المعية لا تدل على خروج الحكم فلا يصدق تعريف التصديق الا على مجموع التصورات الثلث والحكم وذلك بعينه مذهب الامام ١٢ بديع [4] قوله وهو اي الحكم اسناد امر اي ضمه الى آخر ايجابا وهو ايقاع النسبة او سلبا وهو انتزاعها والمراد بالوجوب في قوله فيجب الوجوب العرفي والاستحسان اي يستحسن تقديم مباحث التصور على مباحث التصديق وضعا اي ذكر تقديم التصور على التصديق طبعا لان معنى التقديم الشئ على الشئ المتقدم بحيث يحتاج اليه المتأخر ولا يكون علة له كالواحد بالنسبة الى الاثنين التصور ليس علة لتصديق لان كل تصديق لا بد له من التصور اي تصور المحكوم عليه وبه والحكم ١٢ بديع [5] لما كان نظر المنطقي في الالفاظ من حيث انها تدل على المعاني وجب التعرض لتعريف الدلالة وتقسيمها فنقول الدلالة هي كون الشئ بحالة يلزم من العلم به العلم بشئ آخر وهي على قسمين لفظية وغير لفظية وكل واحد منهما وضعية و طبعية وعقلية فيكون مجموع اقسام الدلالة ستة والمقصود بالبحث هاهنا هي اللفظية الوضعية اذ عليها مدار الافادة والاستفادة وهي تنقسم الى مطابقة وتضمن والتزام ١٢ بديع [6] قوله مطابقة لتوافق اللفظ والمعنى لكونه موضوعا بازائه وانما قيد الدلالات الثلث بتوسط الوضع لئلا ينتقض كل منها بالآخر يرد في مثل ما اذا فرضنا ان الشمس موضوع للجرم والضوء مجموع فلا يعلم ان دلالته على اي معنى من المعاني الثلثة مطابقة على اي معنى تضمن وعلى اي معنى التزام قلنا قيله بهذا القيد اندفع الانتقاض ١٢ بديع

[1] قوله المنطق يسمى هذا العلم منطقا لتاثيره في النطق وعلم الميزان ايضا لانه قسطاس يوزن ويقاس بالافكار الصحيحة من السقيمة والمنطق في الاصطلاح علم تحصل به العصمة للذهن عن الخطاء في الفكر ومدونه ارسطاطاليس الحكيم استاذ اسكندر الرومي واعطاه الاسكندر خمس مائة دينار في الصلة و	زاده مائة وعشرين الف دينار في كل سنة ولهذا يقال بهذا العلم انه ميراث ذي القرنين ويلقب ارسطو بالمعلم الاول من ترتيب هذا العلم ثم جاء بعده الفارابي فهذبه فلقب بالمعلم الثاني ولما ضاع كتب الفارابي فصله وحرره الشيخ ١٢ مولانا محمد بركت الله مد ظله ١٢ [2] اي تصور فقط اي م

[7] اي معرفة والمراد منها المسمى ١٢ [8] بكسر الطاء مصدر من النطق وهنا اسم العلم وهو آلة قانونية تعصم مراعاتها الذهن عن الخطاء في الفكر ١٢ بديع [9] بدون ان يكون المعنى المدلول في ضمن المعنى الموضوع ١٢ بديع

م المطابقة والمطابقة لا يستلزم التضمن لانه قد يكون اللفظ موضوعا لمعنى بسيط كالنقطة ولا يستلزم الالتزام ايضا لجواز ان لا يكون للمعنى لازم بين بالمعنى الاخص وحينئذ يتحقق المطابقة دون التضمن والالتزام اما التضمن والالتزام فلا تلازم بينهما ١٢ بديع سكه والا فهو مفرد اى وان لم يتحقق هذه القيود المعتبرة فى مفهوم المركب اى تحقق جزء اللفظ وتحقق جزء المعنى وتحقق الدلالة وتحقق القصد فهو مفرد فالقيود فى مفهوم المركب وجودية وفى مفهوم المفرد عدمية فالمركب قسم واحد والمفرد اقسام اربعة الاول ما لا جزء للفظه كهمزة الاستفهام والثانى ما لا جزء لمعناه نحو لفظ الله والثالث ما لا دلالة بجزء اللفظ على جزء معناه كعبد الله علما والرابع ما دل جزء لفظه على جزء معناه لكن الدلالة غير مقصودة كالحيوان الناطق علما لشخص من الانسان ١٢ بديع وزبدى سكه قوله فهو كلمة اى فعل وعلى نوعين حقيقية ان دلت على حدث وزمان كضرب مثلا ووجودية ان دلت على الاخير فقط ككان

بتوسط الوضع لما خرج ذلك المعنى عنه التزام كدلالة الانسان
على قابل العلم **فصل** والدال بالمطابقة ان قصد بجزئه
دلالة على جزء معناه فهو مركب كرامى السهم والا فهو مفرد
فان لم يصلح لان يقصد بجزئه فهو اداة وان صلح له فان
دل بهيأته التصريفية على زمان معين من الازمنة الثلثة
فهو كلمة اى فعل وان لم يدل فهو اسم وحينئذ ان يكون معناه
واحدا او كثيرا فان كان واحدا فان تعين ذلك المعنى ولم يكن
ضميرا او اسم اشارة ومعهودا كانت وهذا والرجل يسمى علما وان لم
يتعين فمتواطيا ان كان حصوله فى كل الافراد على السواء كالانسان
والفرس ومشككا ان كان حصوله فى البعض اولى واقدم من
الاخر كالوجود بالنسبة الى الواجب والممكن وان كان
كثيرا فان كان وضعه لتلك المعانى على السوية فهو مشترك

سله قوله التزام اى لزوما ذهنيا ولا يشترط فى الدلالة الالتزامية اللزوم الخارجى لتحقق الدلالة الالتزامية بدون اللزوم الخارجى كما فى العمى والبصر وقيل بين اللزوم الذهنى والخارجى عموم وخصوص من وجه لاجتماعهما فى الزوجية للاثنين وافتراق الذهنى عن الخارجى فى البصر للعمى وافتراق الخارجى عن الذهنى فى خواص النباتات المخفية على اكثر الكبريات التى لا تظهر الا بالتجارب الكثيرة والنسبة بين الدلالات الثلث باللزوم وعدمه باعتبار ... فالتضمن والالتزام يستلزمان المطابقة لانهما يستلزمان الوضع وهو مستلزم للمطابقة فيستلزمان

له قوله ان ترک موضوعه الاول ای استعماله فی المعنی الاول بطریق الحقیقة بالنسبة الی ذلک الوضع والاصطلاح فلا یرد ان الصلوة قد یستعمل فی معناها الاول وهو الدعاء ۱۲ بدیع سله قوله کالدابة فانها فی الاصل وضعت لکل ما یدب علی الارض ثم نقلها العرف العام الی الخیل والبغال والحمیر ۱۲ بدیع سله قوله کالصلوة فانها وضعت فی الاصل للدعاء ثم نقلها صاحب الشرع الی ارکان مخصوصة وافعال معلومة منها ۱۲ بدیع سکه قوله اصطلاحیا وهو عبارة عما کان مقررا فی المعقول الطبائع السلیمة بالقبول ۱۲ بدیع ـه قوله کاصطلاح النحوی کالفعل فانه فی اصل اللغة اسم لما صدر عن الفاعل کالاکل والشرب ثم نقل النحوی الی کلمة دلت علی معنی فی نفسه مقترن بالزمان ۱۲ بدیع سله قوله کالاسد فان الاسد وضع اولا للحیوان المفترس ثم نقل الی الرجل الشجاع لعلاقة بینهما وهی الشجاعة فاستعماله فی الاول بطریق الحقیقة وفی الثانی بطریق المجاز ۱۲ بدیع که قوله الصدق آه وهو مطابقة الحکم للواقع والکذب هو عدمها والمراد بالحکم الوقوع او اللاوقوع فلا یرد مطابقة الشیء بنفسه لان الوقوع المدرک غیر الواقع وقیل المراد به الایقاع والانتزاع والاول اظهر وقیل معنی احتماله لهما امکان انطباقه بهما ۱۲ ـه قوله صیغیة ای وضعیة تخرج منه مثل لیت زیدا یضرب ولعل الله یحدث بعد ذلک امرا فانه یدل علی طلب الفعل لکن لا بالصیغة بل بواسطة تمنیه وترجیه ۱۲ بدیع ـه قوله فهو مع الاستعلاء وهو عد النفس عالیا امر وندبه فیه النبی لما اشرنا الیه آنفا اذ لم یشترط فی العلو العلو فی الواقع لید خل فیه قول الادنی للاعلی افعل علی سبیل الاستعلاء ولهذا ینسب الی سوء الادب ان قیل ههنا ختفق بقول فرعون ماذا تأمرون فانه للاستعلاء متهم علیه قیل هو مجاز عن تشیرون ولکن ان فرعون لما استشار من قومه فی امر موسی علیه السلام ولمستشار منه من حیث انه یرشد المستشیر عال علیه ضرورة علو المرشد الهادی علی المسترشد والمهتدی فالفرعون لما جعلهم مستشارین انزلهم منزلة من له علو تغلیبهم فی الجملة لتعاد نوه نفسه فی دفع امر موسی علی نبینا وعلیه السلام فجعل کالامر علی نفسه واشار الی هذا صاحب الکشاف ۱۲ بدیع سله قوله مع الخضوع دعاء وسوال قول اللهم اغفرلی ۱۲ ـله قوله مع التساوی التماس هذا بحسب اللغة واما فی العرف فیطلق علی ما یکون فیه نوع تواضع ۱۲ سله قوله وان لم یدل علی طلب الفعل دلالة صیغیة فهو تنبیه ای اعلام علی ما فی ضمیره ۱۲ بدیع ـه ای وان لم یکن وضعه لذلک المعنی علی السویة بل وضع ذلک اللفظ المفرد اولا لاحد تلک المعانی ۱۲ ـه ای استعمل فی الثانی لمناسبة ۱۲ ـه وینسب الی الناقل لان وصف المنقولیة ما حصل من قبله ۱۲ للعـه ای موضوعه الاول بل استعمل فیه ایضا

كعين وان لم يكن كذلك بل وضع لاحدهما فنقل الى الثاني فح ان ترك موضوعه الاول يسمى منقولا عرفيا ان كان ناقله عرفا عاما كالدابة وشرعيا ان كان ناقله شرعا كالصلوة واصطلاحيا ان كان ناقله عرفا خاصا كاصطلاح النحوي وان لم يترك يسمى بالنسبة الى الاول حقيقة والى الثاني مجازا كالاسد بالنسبة الى الحيوان المفترس والرجل الشجاع وكل لفظ فهو بالنسبة الى لفظ اخر مرادف له ان توافقا في المعنى كالمطر والغيث والاسد والليث ومباين له ان لم يتوافقا فيه كالحجر والشجر واما المركب فهو اما تام وهو الذي يصح السكوت عليه واما غيره فالاول ان احتمل الصدق والكذب فهو خبر والا فان دل على طلب الفعل دلالة صيغية فهو مع الاستعلاء امر كقولنا انصر ومع الخضوع دعاء وسوال ومع التساوي التماس وان لم يدل على طلب الفعل دلالة صيغية فهو تنبيه و

ـه ای یسمی بالنسبة الی المعانی الثانی مجازا لتجاوزه عن مکان الاصلی ۱۲ ـه ای اللفظ آخر کان لفظین راکبان علی المعنی احدهما خلف الآخر ۱۲ بدیع معه فانهما مترادفان لاتحاد معانی المفهوم ۱۲ بدیع لـه وکل لفظ بالنسبة الی لفظ آخر مباین ۱۲ بدیع لعـه ای ان اختلفا فی المفهوم الذی هو الوصف العنوانی سواء کان متحدین بالذات کالانسان والناطق او مختلفین بالذات کالحجر والشجر ۱۲ (۱) ای صاحب شریعة من قبیل اطلاق الفعل وارادة الفاعل ۱۲ (۲) ای اتحد اللفظان فی المعنی الذی هو الوصف العنوانی ولا یعتبر فی الترادف الاتحاد بالذات ۱۲ (۳) لما کان مفهوم المرکب التام وبه ما یقدم ای غیر للعاسیر دولت ۱۲ امین

له قوله يندرج فيه اي في التنبيه التمني والنداء وغيرهما كالقسم والترجي والاستفهام والتعجب والفاظ العقود ونحو المدح والذم اعطاء ولا منا قشة فيه فان قيل النداء والاستفهام يدلان على طلب الفعل وضعا وصيغة فان النداء يدل بالوضع على طلب الاقبال والاستفهام على طلب الاعلام فكيف يندرجان تحت التنبيه الذي لا يدل على طلب الفعل وضعا وصيغة قلنا قد ذكر السيد في حاشية اللوامع ان طلب الاقبال لازم معناه وكذا طلب الاعلام معنى الاستفهام فافهم ١٢ ـ ٢ه قوله كالرجل الفطن وهو النافع في المطالب التصورية لا يتركب من اسمين او اسم وفعل فان الحكم التقييدي اشارة الى الحكم الجزئي فكما يستدعي الحكم التركيب من اسمين او اسم وفعل فكذا التقييدي ١٢ بديع ٣ه قوله فصل في المعاني المفردة والاولى ان يقول المفهومات المفردة والمعنى والمفهوم واحد بالذات وكذلك الوجود هو الصورة الحاصلة في العقل ومختلفان باعتبار القصد والحصول ١٢ بديع ٤ه قوله كل مفهوم وهو ما حصل في العقل سواء حصل بالفعل او بالقوة بالذات او بالواسطة فلا يلزم تقسيم الشئ الى نفسه وغيره ١٢ ٥ه قوله ان لم يمنع التقييد باستصور تقييدي قطع النظر عن الخارج والتقييد بالنفس قطع النظر عن البرهان ولم تعين احدهما من الآخر فيجب التقييد بهما لئلا ينتقض التعريفان طردا او عكسا ومعنى شركة الكثيرين فيه انه يمكن للعقل فرضه صادقا على كثيرين فيدخل فيه الكليات الفرضية والفرق بين الكلي والجزئي ان الكلي جزء للجزئي غالبا فكيف الجزئي كلا والكلي جزءا والجزئي والكلي النسبة اي الاجزاء لكونه مركبا منها والاجزاء لها نسبة الى الكل لكونها اجزاء له فالكلي جزئي لكونه منسوبا الى الجزء والجزئي كلي لكونه منسوبا الى الكل فان قيل كيف يتصور كون الكلي للجزئي والكل محمول على الجزئي والجزء لا يحمل على الكل فان السقف لا يحمل على البيت قلنا ان الحمل [illegible] اعتبرنا ان الكلي محمول على الجزئي لا باخذه باعتبار الجزئية وقيل انه جزء اعتباري لا حقيقي وانما يمتنع الحمل في الحقيقي ١٢ بديع ٦ه قوله كالجسم النامي بالنسبة الى الانسان فانه جواب عن الانسان وعن بعض مشاركاته كالنباتات وما الجواب عن الانسان وعن بعض الآخر كالفرس مثلا ليس اياه بل الحيوان وعلى هذا فقس مراتب البعيد بعد [illegible] عدد الاجوبة ١٢ بديع ٧ه قوله وهو كلي ان قيل ما السر في ذكر الكلي في تعريف الفصل دون تعريف الكليين السابقين قلنا هو ان يقال ان قوله صادق على كثيرين المذكور في تعريف الكليين السابقين يغني عن الكلي بخلاف قوله الصادق على شئ فانه يعم الكلي والجزئي فلا يغني عنه ١٢ ٨ه قوله على الشئ قال العلامة سعد الملة والدين التفتازاني قدس الله سره انما قال الشئ ليشمل المتفقة الحقيقة كالفصل القريب والمختلفة الحقيقة كالفصل البعيد ١٢ بديع ٩ه ان كان الثاني قيد للاول لفظا او معنى نحو غلام زيد ورجل فاضل وقائم في الدار ١٢ ١٠ه نحو في الدار واسمين نحو خمسة عشر وفعل وحرف نحو قد قام ١٢ بديع ١١ه معنى تصور المفهوم حصول المفهوم نفسه لا صورته فلا يرد ما قيل ان التصور حصول صورة الشئ في العقل فيكون معنى قوله تصور المفهوم حصول صورته فيلزم ان يكون للمفهوم مفهوم وهو محل ١٢ بديع ١٢ه للعقل نفس تصور مفهوم من وقوع الشركة كالانسان ١٣ه المراد بماهية جزئياته اعتبار الكلية لا الشخصية فلا يرد ان النوع اذا كان تمام ماهية جزئياته لا يكون كليا لان الكلي جزء للجزئي ١٤ه اي الكلي الداخل الغير المتساوي تلك الماهية التي هي تمام ماهية جزئياته ١٢ بديع ١٥ه سواء كان موجودين او لا يكون في الخارج مثلا كالعنقاء او لم يوجد الا واحد مع امكان الغير كالشمس او لم يوجد مع امتناع الغير كمفهوم الواجب ١٦ه خرج منه الكليات الباقية ١٢ ١٧ه فانه اذا سئل عن الانسان والفرس كان الجواب الحيوان واذا سئل عن الانسان عن جميع ما يشاركه في الحيوانية كان الجواب الحيوان ١٢ بديع ١٨ه الكلي الذي هو داخل في ماهية ما تحته من الجزئيات ١٢ بديع ١٩ه وكذلك الجسم النامي بالنسبة الى الانسان ١٢ بديع

يندرج فيه التمني والنداء وغيرهما واما الثاني فهو اما
مركب تقييدي كالرجل الفطن واما غير تقييدي كالمركب
من اسم واداة فصل في المعاني المفردة كل مفهوم فهو اما
جزئي ان منع نفس تصوره عن وقوع الشركة فيه كزيد
او كلي ان لم يمنع فالكلي الذي هو تمام ماهية جزئياته نوع
وهو صادق على كثيرين متفقين بالحقائق في جواب
ماهو والداخل غير المتساوي في تلك الماهية جنس و
هو صادق على كثيرين مختلفين بالحقائق في جواب ماهو
قريب ان كان الجواب عن الماهية وعن بعض ما يشاركها فيه
هو الجواب عنها وعن كل ما يشاركها فيه كالحيوان بالنسبة
الى الانسان والفرس وبعيد ان كان الجواب عنها وعن بعض
ما يشاركها فيه غير الجواب عنها وعن بعض الآخر كالجسم
النامي والداخل المتساوي لها فصل وهو كلي صادق على
الشئ في جواب اي شئ هو في حقيقته فهو قريب ان ميز النوع

عن مشاركه في جنس قريب وبعيد ان ميزه عنه في جنس بعيد والخارج عن الشيء ان امتنع انفكاكه عنه فهو لازم والا فهو عرض مفارق واللازم قد يكون لازما للوجود كالسواد للحبشي او لازما للماهية كالزوجية للاثنين فهو اما بين وهو الذي لا يقترن لقولنا لانه كالفردية للواحد واما غير بين وهو الذي يقترن به كالحدوث للعالم والعرض المفارق اما سريع الزوال كحمرة الخجل وصفرة الوجل واما بطيئه كالعشق وكل واحد من اللازم والمفارق فهو ان اختص بافراد حقيقة واحدة فهو الخاصة وترسم بانها كلية صادقة على افراد حقيقة واحدة صدقا عرضيا كالضحك بالقوة او بالفعل والا فهو عرض عام ويرسم بانه كلي صادق على افراد حقيقة واحدة وغيرها صدقا عرضيا كالماشي بها فصل الكليان متساويان ان صدق كل منهما على كل ما يصدق عليه الآخر كالانسان

---

١ قوله في جنس بعيدا اذا اعتبر القرب والبعد في الفصل المميز الشيء عن المشارك في الجنس دون الوجود لامتناع اعتبارهما في الفصل المميز للشيء عن المشارك في الوجود لانتفاء الفصل الذي هذا شانه في اجزاء الماهية المركبة من الامرين المتساويين لان كلا من الامرين مساو لها فيكون احدهما فصلا قريبا والآخر بعيدا الا ان يكون اعلى من العكس وفيه نظر لان الفصل المميز في الوجود ليس له تحقيق في الوجود بل هو مبني على الاحتمال فلا يكون في المبحث من مكانه فالمراد ما على ما ذهب اليه المتقدمون من امتناع تركيب الماهية من امرين متساويين فلا اشكال ومجال الكلام واسع لا يليق استقصاؤه بهذا المختصر ١٢ بديع ٢ قوله والا فهو عرض مفارق اي وان لم يمتنع انفكاكه عن الشيء بل يمكن سواء كان دائم الثبوت او مفارق بالفعل فهو عرض مفارق كالضحك بالفعل بالنسبة الى الانسان وكونه شخصا فانه يأتي ذكر العرض مع المفارق وتركه مع اللازم على الاصطلاح ولا مشاحة فيه ١٢ بديع ٣ قوله كالسواد للحبشي فانه لازم للوجود وشخصه لا للماهية والا لكان كل انسان اسود وليس كذلك ١٢ بديع ٤ قوله كالزوجية فان الزوجية وهي كون العدد منقسما بمتساويين لازم للماهية الاثنين وهو صنف لو ملاحظة متى تحققت ماهية الاثنين يمتنع الانفكاك عنها ١٢ بديع ٥ قوله لا يقترن به اي بقولنا لانه اي لا يحتاج الى دليل برهاني كالحدوث للعالم فان كون الحدوث لازما للعالم محتاج الى دليل برهاني وهو قولنا العالم متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث ١٢ بديع ٦ قوله كالعشق والكهولة والشيب اعلم ان المفارقة قد يطلق على زوال الصفة مع بقاء الذات وقد يطلق على زوال الصفة مع زوال الذات ايضا فعلى الاول لا يستقيم التمثيل بالشيب لانه لا يزول عنها حين كان الثاني يصح التمثيل به وهو ظاهر كذا ذكر في بعض كتب هذا الفن وفيه نظر فتامل ١٢ بديع ووجه التامل ان المفارقة عبارة عن التفريق بين شيئين وهو لا يحصل الا باختلاف فاما يكون الشيئان موجودين معا ومعدومين معا لا يطلق عليهما انها مفارقان والله اعلم ١٢ بديع ٧ قوله فهو الخاصة وهي تنقسم الى مطلقة وغير مطلقة والمطلقة التي لا تكون موجودة في غير ذلك النوع كالكتابة بالنسبة الى الانسان وهذه المطلقة التي يكون موجودة في غير ذلك النوع ايضا كالماشي بالنسبة الى الانسان فانه اضافي بالانسان لا مطلقا وايضا ينقسم الى الخاصة المتساوية للمعرف كالضحك بالقوة وردّها التي هي اخص منه كالضحك بالفعل له وايضا ينقسم الى بسيطة ومركبة فالمركبة هي التي تكون مركبة من صفات كل واحد منها لا يكون مختصة لكن حصلت من اجتماعها صفة مختصة متساوية لذلك الموصوف كقولنا بادي البشرة مستقيم القامة عريض الاظفار والبسيطة ما لا يكون كذلك كالتعجب له والمعتبر عند جمهور المتأخرين في التعريفات الخاصة المتساوية المطلقة وعند المحققين لا فرق بين هذه الاقسام في الاعتبار في التعريفات ١٢ بديع ٨ قوله والا اي ان لم يختص بافراد حقيقة واحدة بل يعمها وغيرها فهذا عرض ليس العرض الذي قسيم الجوهر كما زعم البعض لان هذا يكون عرضا محمولا على الجوهر بالمواطاة كالماشي المحمول على الانسان بالمواطاة وقد يكون جوهرا كالحيوان فانه عرض عام للناطق مع انه جوهر بخلاف العرض الذي قسيم الجوهر فانه يمتنع ان يكون محمولا على الجوهر بالمواطاة اذ لا يقال للانسان بياض بل ذو بياض وكيف ان يكون جوهرا لكونه مقابلا له ١٢ بديع ٩ قوله الكليان انما اعتبر الكليين دون المفهومين لان نسبة لا ربط لتحقق ما بين النقيضين ١٢ بديع ١٠ كالناطق فانه يميز انسانا وماشيا في الحيوان كالبقر والغنم وغيرهما اي الكلي الذي يمتنع انفكاكه عن الشيء للمفهوم ١٢ بديع ١١ وهو الذي يمتنع انفكاكه عن الشيء ١٢ لانه لا يتوقف لزومه العرضية للماهية على البرهان ١٢

⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂ ⁂

والناطق وبينهما عموم وخصوص مطلقا ان صدق احدهما على كل ما صدق عليه الآخر من غير عكس كلي كالحيوان والانسان وبينهما عموم وخصوص من وجه ان صدق كل واحد منهما على بعض ما صدق عليه الآخر فقط كالحيوان والابيض وبينهما تباين ان لم يصدق شيء منهما على شيء مما يصدق عليه الآخر كالحيوان والشجر فصل الجزئي كما يصدق على المعنى المذكور ويسمى جزئيا حقيقيا فكذا يصدق على كل اخص تحت اعم ويسمى جزئيا اضافيا فصل النوع كما يصدق على ما ذكرناه ويسمى نوعا حقيقيا فكذا يصدق على كل ماهية يقال عليها وعلى غيرها جنس في جواب ما هو قولا اوليا ويسمى نوعا اضافيا ومراتبه اربع لانه اما اعم الانواع وهو العالي كالجسم او اخصها وهو السافل كالانسان ويسمى نوع الانواع او اعم من السافل و

ل قوله والناطق فالانسان يصدق على كل ما صدق عليه الناطق وبالعكس والمراد بالناطق القوة المودعة في جبلة الانسان التي تستعمل فيه المعاني ١٢ بديع ٢ قوله من غير عكس كلي انما قيد بذلك لان العكس الجزئي ثابت قطعا لان الصادق على ...

...كل ما يصدق عليه الآخر عام مطلقا والآخر اخص مطلقا كالحيوان والانسان فان الحيوان يصدق على كل ما يصدق عليه الانسان من غير عكس كلي ومرجعها الى موجبة كلية وسالبة جزئية ١٢ بديع ٣ قوله كالحيوان والابيض اي كل واحد منهما عام بالنظر الى انه شامل الآخر ولغيره وخاص من جهة كون الآخر شاملا له ولغيره فلا بد بينهما من ثلث صور يحصل التصادق والتفارق المباينة الجزئية مندرج فيه ادفي التباين ومرجعه الى سالبتين جزئيتين وموجبة جزئية ١٢ بديع ٤ قوله كالحيوان والشجر فان الحيوان لا يصدق على شيء مما يصدق عليه الشجر وكذا العكس فيكون بينهما مباينة كلية ومرجعه الى سالبتين كليتين واعلم ان المعتبر في مفهوم تحقق الصدق في نفس الامر والا لم ينضبط هذا في المفردات واما في القضايا فالمعتبر في مفهوم النسب الوجود والتحقق لا الصدق واذا استعمل الصدق يراد به التحقق والوجود فاذا قلنا كلما صدق كل ج ب بالضرورة صدق كل ب ج كان المراد كلما تحقق مفهوم القضية الاولى تحقق مفهوم القضية الثانية ١٢ بديع ٥ قوله جزئيا حقيقيا لان جزئيته بالنظر الى الحقيقة المانعة من الشركة يقابله الكلي الحقيقي وهو ما صلح لان يندرج فيه شيء آخر بحسب فرض العقل سواء امكن ان يندرج في نفس الامر اولا ١٢ بديع ٦ قوله جزئيا لان جزئيته بالاضافة الى شيء كالانسان بالنسبة الى الحيوان ويقابله الجزئي الاضافي وهو ما يندرج تحته شيء آخر في نفس الامر وهو اعم من الحقيقي لان كل جزئي حقيقي جزئي اضافي من غير عكس ١٢ بديع ٧ قوله جنس خرج به الكلي الغير المندرج تحت جنس كالماهية البسيطة التي لا يحمل عليها جنس ١٢ بديع ٨ قوله في جواب ما هو خرج به الفصل الى صنفه والعرض العام بالنسبة الى جنس الماهية وههنا تحمل ما ورد وان كل واحد من هذه الثلثة يصدق انه جنس كان جنسه مقولا عليه وعلى غيره في جواب ما هو فلا يصح الاحتراز عنه بقوله في جواب ما هو وان لم يكن له جنس خرج بالقيد السابق ١٢ بديع ٩ قوله قولا اوليا اي بلا واسطة خرج به الصنف وهو النوع المقيد بقيود مخصصة كلية كالرومي والهندي فان الجنس لا يحمل عليها بالذات بل بواسطة حمل النوع السافل عليه فلا يكون نوعا اضافيا ١٢ بديع ١٠ قوله ويسمى نوعا اضافيا فان نوعيته بالاضافة الى ما فوقه وبينهما عموم وخصوص من وجه لوجودهما معا في النوع السافل كالانسان ووجود الاضافي بدون الحقيقي كالاجناس المتوسطة والجسم النامي ووجود الحقيقي بدون الاضافي في البسائط كالواجب والنقطة والوحدة ١٢ بديع ١١ قوله اربع لانه الخ اي لان النوع الاضافي لا يخلو ان يكون داخلا في سلسلة الانواع الاضافية الحاصلة من ترتيب بعض افراده على بعض بحسب الصدق وحينئذ اما ان يكون اعم الانواع الواقعة في تلك السلسلة وهو يسمى بالنوع العالي كالجسم المطلق اذ فوقه الجوهر وهو جنس نوع او يكون اخصها اي اخص الانواع الواقعة في تحت تلك السلسلة وهو يسمى النوع السافل كالانسان لان تحته الافراد ويسمى النوع السافل نوع الانواع بقيا كونه تحت جميع الانواع او اعم من النوع السافل واخص من العالي كالحيوان وغيره كالجسم النامي ويسمى هذا النوع متوسطا او لم يكن داخلا في تلك السلسلة وهو نوع متباين الكل اي كل الاقسام الثلثة المذكورة وهو يسمى النوع المفرد لذلك فلما جعل المصنف من المراتب مع انه غير واقع في المرتبة باعتبار ان الترتيب فرضا وهو كالعقل بان قلنا ان الجوهر جنس اعلى يقال عليه وعلى غيره في جواب ما هو ويكون العقول العشرة افراده لا انواعا حتى لا يتحقق تحته نوع ١٢ بديع ١٢ هو كل مفهوم يمتنع نفس تصوره عن وقوع الشركة فيه ١٣ اي يطلق بالاشتراك اللفظي ١٤ لان نوعيته بالنظر الى الحقيقة الواحدة في افراده ١٢ ١٥ عن غير تلك الماهية ١٢ ١٦ اي مراتب النوع الاضافي ١٢

✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧ ✧

اخص من العالی کالحیوان وغیرہ ویسمی متوسطا او متباینا للکل وھو المفرد کالعقل ان قلنا ان الجوھر جنس له ومراتب الاجناس ایضا اربع ولکن العالی کالجوھر فی مراتب الاجناس یسمی جنس الاجناس والسافل کالحیوان والمتوسط بینھما کالجسم النامی والجسم المطلق والجنس المفرد کالعقل ان قلنا ان الجوھر لیس بجنس له

فصل فی التعریفات المعرف للشیء وھو الذی یستلزم تصورہ تصور ذلک الشیء ویسمی حدا تاما ان کان بجنس وفصل قریبین وحدا ناقصا ان کان بفصل قریب وحدہ او به وبجنس بعید ورسما تاما ان کان بجنس قریب وخاصة ورسما ناقصا ان کان بھا فقط او بھا وبجنس بعید ویجب الاحتراز عن تعریف الشیء بما یساویه فی معرفة وجھالة وعن استعمال الفاظ غریبة غیر ظاھرة الدلالة بالقیاس الی السائل

فصل فی تعریف القضایا واقسامھا وما یتعلق بھا القضیة قول یقال لقائله انه صادق وکاذب وھی شرطیة

---

۱ قوله مراتب الاجناس ایضا اربع لانه اما اعم الاجناس الواقعة فی السلسلة وھو العالی کالجوھر او اخصھا وھو السافل او اعم واخص وھو المتوسط او متباین للکل وھو المفرد ۱۲ بدیع ۲ قوله فصل فی التعریفات معرف الشیء ھو الذی یستلزم تصورہ بطریق النظر والاکتساب تصور ذلک الشیء اما بالکنه او بوجه سواء کان مع التصور بالوجه الامتیاز عن جمیع ما عداہ او بعض ما عداہ ... الامتیاز عن جمیع ما عداہ وھو مختار المتقدمین وھو الصواب ۱۲ بدیع ۳ ای المعرف حدا لکونه دالا علی الذاتیات ... الاشتماله علی جمیع الذاتیات ۱۲ ۴ قوله ان کان بجنس وفصل قریبین مع تقدیم الجنس علی الفصل کالحیوان الناطق فی تعریف الانسان او بامرین مساویین او بامور متساویة والمتبع ... لم یذکرہ لعدم ... الحیوان ... لا ... الکل ... الجنس والفصل ... عند ان الجنس والفصل باعتبار ... وباعتبار ... ۱۲ بدیع ۵ کقولنا فی تعریف الانسان جسم ناطق والمراد بالناطق قوة موجودة فی ... الانسان ... ۱۲ بدیع ۶ قوله بجنس قریب ... حیوان ... لم یذکرہ المصنف ... علی ... ۱۲ بدیع ۷ قوله یجب الاحتراز عن تعریف الشیء بما یساویه فی المعرفة والجھالة کتعریف ... ۱۲ بدیع ۸ ... ۱۲ بدیع ۹ ... ۱۲ بدیع ۱۰ ای ... والسافل فانھا عالیان بالنسبة الی الحیوان وسافلان بالنسبة الی الجواھر ۱۲ بدیع ... فانه یصیر ... الجنس النوع تقدیر کون العقول العشرة انواعا ... ایضا ... النوع علی تقدیر ... العقول العشرة متفقة بالنوع وھذا التقدیر کافی فی التمثیل ۱۲ بدیع للعقد بل یکون فرضا ... تحقق جنس ... العقول العشرة انواعا مختلفة منحصرة فی شخص ۱۲ بدیع ... کقولنا فی تعریف الانسان جسم ناطق ۱۲ ... المراد بالصادق قائل القول المطابق حکمه للواقع ۱۲ ... المراد بالکاذب قائل القول الغیر المطابق للواقع ۱۲

ان انحلت الی قضیتین بعد حذف الرابط والا فحملیة فالشرطیة اما متصلة وهی التی یحکم فیها بصدق قضیة او لا صدقها علی تقدیر اخری کقولنا ان کان هذا انسانا فهو حیوان و لیس ان کان هذا انسانا فهو جماد واما منفصلة وهی التی یحکم فیها بالتنافی بین القضیتین فی الصدق والکذب معا وتسمی حقیقیة کقولنا هذا العدد اما زوج او فرد او بنفیه کقولنا لیس هذا اما ان یکون حیوانا او اسود او فی الصدق فقط وتسمی مانعة الجمع کقولنا هذا اما انسان او فرس او فی الکذب فقط وتسمی مانعة الخلو کقولنا زید اما ان یکون فی البحر واما ان لا یغرق فالحملیة یتحقق باجزاء ثلثة موضوع اعنی محکوما علیه ومحمول اعنی محکوما به ونسبة بینهما واللفظ الدال علیها یسمی رابطة کهو فی زید هو عالم

ويسمّى حينئذٍ ثلاثيّة وقد تحذف الرابطة في بعض اللغات وتسمّى ثنائية كزيدٌ عالمٌ وهي موجبة ان صحّ ان يقال ان الموضوع محمول كقولنا الانسان حيوانٌ سالبة ان صحّ ان يقال ان الموضوع ليس بمحمول كقولنا الانسان ليس بحجر فموضوعها ان كان شخصا معينا سميت مخصوصة وشخصية وان كان كليا فان بيّن فيها مقدار افراد الموضوع سميت محصورة ومسورة واللفظ الدال عليه يسمى سورا وهي اما موجبة كلية وسورها كل كقولنا كل نار حارة اوسالبة كلية وسورها لاشئ ولا واحد كقولنا لاشئ ولا واحد من الناس بجماد اوموجبة جزئية وسورها بعض وواحد كقولنا بعض الحيوان اوواحد منه انسان اوسالبة جزئية وسورها ليس كل وليس بعض وبعض ليس وان لم يبين فان لم تصلح لان تقصد بها كلية وجزئية سميت طبعية والا فمهملة كقولنا الحيوان جنس والانسان لفي خسر والمهملة

سلہ قولہ ويسمى حينئذ ثلاثية اى يسمى القضية حين اذا ذكرت فيها الرابطة ثلاثية لاشتمالها على ثلثة الفاظ ۱۲ بدیع سلہ قولہ فى بعض اللغات اى لغة العرب لشهادة القرائن الدالة اذ يقولون زيد كاتب ان قيل الرابطة هو تنادى الحركة الاعرابية لانا اذا قلنا زيد كاتب على سبيل التعدد لم يكن هناك رابطة قلت لوكانت الحركة الاعرابية رابطة لكان معنى قولنا زيد هو كاتب زائدا على قدر الحاجة ۱۲ بدیع سلہ قولہ ثنائية لاشتمالها على جزئين قال الامام فى الملخص القضية التى محمولها كلمة او اسم مشتق ثنائية فى اللفظ وثلاثية فى الطبع لان النسبة تدل عليها تضمنا فذكرها يوجب التكرار لانه يصير زيد هو يكتب وزيد هو كاتب وهو لا شك انه تكرار فاجاب سراج الملة والدين محمد بن ابى بكر بان الكلمة اسم المشتق دالة على النسبة الى موضوع ما والرابطة دالة على النسبة الى موضوع معين فاين احدهما من الآخر ۱۲ بدیع سلہ اى ان كانت مشتملة على نسبة بحيث صح ان يقال ۱۲ سلہ المراد بالصحة الجواز بمعنى الامكان ليتناول القضايا الكاذبة اليضا لا الصحة فى نفس الامر كما يتبادر اليه الفهم ۱۲ بدیع سلہ قولہ سميت اى القضية سميت محصورة لحصر موضوعها ومسورة لاشتمالها على السور واللفظ الدال عليه يسمى سورا لاحاطته الافراد كاحاطة سور البلد والقضية المسورة المحصورة اربعة اقسام لانها اما موجبة كلية ان حكم فيها بالايجاب على كل افراد الموضوع وسورها كل افرادى لامجموعى كقولنا كل نار حارة اى كل واحد من افراد النار حارة اوسالبة كلية ان حكم فيها بالسلب عن كل الافراد وسورها لاشئ ولا واحد كقولنا لاشئ ولا واحد من الناس بجماد واما موجبة جزئية ان حكم فيها على بعض افراد الموضوع بالايجاب وسورها بعض وواحد كقولنا بعض الحيوان او واحد منه انسان وسالبة جزئية ان حكم فيها بالسلب عن بعض الافراد وسورها مذكور فى المتن ۱۲ بدیع سلہ لكون موضوعها شخصا معينا مخصوصا غير محتمل الاشتراك ۱۲ بدیع سلہ من الكلية والبعضية اى حكم فيها على جميع الافراد وبعضها ۱۲ سلہ قولہ وسورها اے سور السالبة الجزئية ليس كل وليس بعض وبعض ليس فالاول السلب الحكم عن الكل بالمطابقة وعن البعض بالالتزام والاخيران العكس والاول منها قد يذكر لسلب الكلى والثانى والثالث بالعكس والسور ليس محصورا بما ذكر بل فى كل لغة سور مخصوص بها ۱۲ بدیع سلہ بان يكون الحكم فيها على نفس طبيعة الموضوع مطلقة غير مقيد بعموم ۱۲ بدیع سلہ قولہ والا اى وان صلحت القضية لان يقصد بكلية اوجزئية سميت القضية مهملة لاهمال بيان كمية الافراد فيها مع الاحتمال وقوله كقولنا الحيوان جنس مثال القضية الطبعية فانه حكم فيها على طبيعة الحيوان من حيث انها عام وكقولنا الانسان مقوم والحيوان مقوم فانه حكم فيها على طبيعة الانسان والحيوان مطلقة وكقولنا الانسان لفى خسر مثال المهملة والمهملة فى قوة الجزئية لانها متلازمان اذ متى صدق الانسان لفى خسر صدق بعض الانسان لفى خسر ومتى صدق بعض الانسان لفى خسر صدق الانسان لفى خسر وذلك ظاهر فان قيل بقى حكم آخر وهو ان يكون الحكم على الافراد والطبيعة معا قلنا فى القضايا المستعملة فى العلوم والقضية التى يكون الحكم فيها على افراد الموضوع والطبيعة معا ليست منها وفيه بحث لان الطبيعة ايضا غير مستعملة فى العلوم ثم ذكره ۱۲ بدیع عہ اى مقدار افراد الموضوع ۱۲ عہ ترجمہ　انسان حد زیانکاری ست ۱۲

في قوة الجزئية اذ متى صدق الانسان لفي خسر صدق بعض الانسان لفي خسر وبالعكس

فصل[1] في العدول و التحصيل

حرف السلب ان كان جزءًا من الموضوع كقولنا اللاحي جماد او من المحمول كقولنا الجماد لاحي او منهما كقولنا اللاحي لاعالم سميت[2] معدولة موجبة كانت او سالبة[3] وان لم يكن جزءًا لشيء منهما سميت محصلة ان كانت[4] موجبة و بسيطة ان كانت سالبة والاعتبار[5] بالايجاب و السلب بالنسبة لا بطرفيها فان كل ما ليس بحي فهو لاعالم موجبة مع ان طرفيها عدميان و لا شيء من المتحرك بساكن سالبة مع ان طرفيها وجوديان والفرق[6] بين البسيطة والموجبة المعدولة المحمول في اللفظ اما في الثلاثية فبانها موجبة ان قدمت الرابطة على حرف السلب و بسيطة ان اخرت عنها واما في الثنائية[7] فبالنية او باصطلاح على تخصيص لفظ غير او لا بالايجاب المعدول ولفظ ليس بالسلب

---

[1] قوله في العدول آه حرف السلب ليس لا ان كان جزء من الموضوع فقط كقولنا اللاحي جماد او جزء من المحمول فقط كقولنا الجماد لاحي او جزء من الموضوع والمحمول معا كقولنا اللاحي لاعالم سميت القضية الاولى معدولة الموضوع والثاني معدولة المحمول والثالث معدولة الطرفين ١٢ بديع

[2] قوله سميت وتسميتها بالمعدولة لان حرف السلب موضوع لسلب النسبة فاذا جعل مع غيره كشئ واحد ثبت لشئ كما في موجبة المعدولة اذ ثبت هو الشئ كما في الموجبة المعدولة المحمول فكان معدولا عن معناه فالاصل فتسمية هذه الحروف جزء من جزئيها معدولة تسمية الكل باسم الجزء ١٢ بديع

[3] قوله او سالبة كقولنا ليس اللاحي بعالم وقولنا ليس العالم بلاحي وقولنا ليس اللاحي بلا جماد ١٢

[4] قوله ان كانت موجبة كقولنا زيد كاتب وسميت القضية بسيطة ان كانت القضية سالبة لانها بسيطة بالنسبة الى السالبة المعدولة كقولنا الحي ليس بجماد ولبعضهم يسمونها محصلة موجبة كانت او سالبة لتحصل طرفيها ١٢

[5] قوله والاعتبار بالايجاب والسلب اي بايجاب القضية وسلبها بالنسبة لا بطرفيها يعني ان كانت النسبة ثبوتية فالقضية موجبة وان كانت سالبة فسالبة سواء كانت الاطراف وجودية او عدمية فان قولنا كل ما ليس بحي فهو لا عالم موجبة لانه حكم فيها بثبوت اللاعالمية على ما صدق عليه انه ليس بحي مع ان طرفيها عدميان لوجود حرف السلب فيها وقولنا لا شئ من المتحرك بساكن سالبة لانه حكم فيها بسلب السكون عن كل ما صدق عليه المتحرك مع انهما وجوديان لعدم حرف السلب فيها وفي هذين المثالين اشارة الى ان المراد بعدمية الاطراف كون حرف السلب جزء من لفظها لا ان يكون العدم معتبرة من مفهومها فهذه اربعة قضايا موجبة محصلة وسالبة محصلة وموجبة معدولة وسالبة معدولة ١٢ بديع

[6] قوله والفرق بين البسيطة آه اما في المفهوم وهو ان الحكم في الموجبة بالايقاع وفي السالبة بالانتزاع واما في اللفظ ففي غير لغة العرب ظاهر لان رابطة الايجاب هست ورابطة السلب نيست وفي لغة العرب هو ما في القضية الثلاثية فبان القضية موجبة معدولة ان قدمت الرابطة على حرف السلب كقولنا زيد هو ليس بكاتب لان الرابطة يربط ما بعدها بالموضوع فربط حرف السلب معناه فيكون ايجابا وسالبة بسيطة ان اخرت الرابطة عنها اي عن حرف السلب كقولنا زيد ليس هو بكاتب لان من شان حرف السلب سلب الرابطة الذي بعده فيكون سلبها ١٢

[7] قوله في الثنائية اي الفرق بينهما في القضية الثنائية وهي التي لم يذكر فيها الرابطة فبالنية يعني ان نوى رابط السلب فيكون موجبة وان نوى سلب الرابط فيكون سالبة ١٢ بديع

سلہ قوله في القضايا اه واعلم ان كل نسبة من الموضوع والمحمول ايجابية كانت او سلبية لها كيفية في نفس الامر من الضرورة والدوام وغيرهما وتسمى تلك الكيفية في نفس الامر مادة القضية وعنصرها واللفظ الدال عليها او حكم العقل بها يسمى جهة ونوعا والقضية التي ذكرت فيها الجهة تسمى موجهة ومنوعة لاشتمالها على الجهة والنوع ورباعية لكونها ذات اربعة اجزاء والتي لم يذكر فيها الجهة يسمى مطلقة والقضايا الموجهة كثيرة لكن التي جرت اصطلاح المنطقيين بالبحث عن القضايا الموجهة ومن احكامها من العكس والتناقض والانتاج ثلثة عشر قضية بصفة البسيطة بالنسبة الى المركبات وبعضها مركبة اما البسائط وهي التي حقيقتها اي معناها ايجاب فقط كقولنا كل انسان حيوان بالضرورة او سلب فقط كقولنا لا شئ من الانسان بحجر بالضرورة اي لا يكون فيها الا حكم واحد ايجاب او سلب ۱۲ سلہ قوله فستة الاولى الضرورية المطلقة وهي التي يحكم فيها بالضرورة ثبوت المحمول للموضوع في الموجبة او بضرورة سلب المحمول عن الموضوع في السالبة ما دام ليصدق عليه الموضوع موجودا في الخارج او في الذهن فلا ينتقض كقولنا لا شئ من الممتنع بموجود ۱۲ بديع سلہ قوله الضرورية المطلقة سميت ضرورية لاشتمالها على الضرورة مطلقة لعدم تقييدها بالوصف سلہ قوله الدائمة اه اي الثانية الدائمة المطلقة وهي التي يحكم فيها بدوام ثبوت المحمول للموضوع في الموجبة او حكم فيها بدوام سلب المحمول عن الموضوع في السالبة ما دام ذات الموضوع موجودا خارجيا او ذهنيا وقد مر مثالها ايجابا وسلبا في الضرورية المطلقة وهي اعم من الضرورية المطلقة مطلقا لان الضرورة بحسب ذات مستلزم الدوام بحسبه من غير عكس كلي لان معنى الضرورة امتناع انفكاك النسبة ومعنى الدوام شمول الازمنة والاوقات فمتى تحقق الاول تحقق الثاني من غير عكس كلي لجواز ان يكون دائما ولا يتحقق الانفكاك والمراد بكون الدائمة اعم من الضرورية ان جهة الدوام غير ملحوظة بها الحكم فلا يحكم بالضرورة وانما سميت دائمة لاشتمالها على الدوام ومطلقة لعدم تقييدها بالوصف ۱۲ بديع سلہ قوله المشروطة العامة انما سميت مشروطة لاشتمالها على شرط الوصف وعامة لانها اعم من المشروطة الخاصة كما سيجئ في المركبات ۱۲ سلہ قوله بالضرورة اه هذا مثال الموجبة فان تحرك الاصابع ضروري للكاتب بشرط اتصافه بوصف الكتابة ۱۲ بديع سلہ قوله العرفية العامة سميت عرفية لان العرف يفهم هذا المعنى من السالبة كقولنا لا شئ من النائم بمستيقظ فانه يفهم منه عرفا ان المستيقظ مسلوب عن النائم ما دام نائما وعامة لكونها اعم من الخاصة ۱۲ سلہ قوله بشرط وصفه اي الوصف العنواني للموضوع وقد مر مثالها في المشروطة العامة ولا حاجة الى الاعادة وهي اعم مطلقا من المشروطة العامة لانه متى ثبت الضرورة بحسب الوصف ثبت الدوام بحسبه من غير عكس ومن الدائمتين لانه متى ثبت الضرورة او الدوام في جميع اوقات الذات ثبت الدوام في جميع اوقات الوصف من غير عكس ۱۲ بديع

البسيط او بالعكس **فصل في القضايا الموجهة** التي جرى الاصطلاح بالبحث عنها ثلث عشرة بسيطة ومركبة اما البسائط وهي التي حقيقتها ايجاب فقط او سلب فقط فستة الضرورية المطلقة وهي التي يحكم فيها بضرورة ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه ما دام ذات الموضوع موجودة كقولنا بالضرورة كل انسان حيوان وبالضرورة لا شئ من الانسان بحجر والدائمة المطلقة وهي التي يحكم فيها بدوام ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه ما دام ذاته موجودا وقد مر مثالها ايجابا وسلبا والمشروطة العامة وهي التي يحكم فيها بضرورة ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه بشرط وصف الموضوع كقولنا بالضرورة كل كاتب متحرك الاصابع ما دام كاتبا وبالضرورة لا شئ من الكاتب بساكن الاصابع ما دام كاتبا والعرفية العامة وهي التي يحكم فيها بدوام ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه بشرط

سلہ اي تخصيص لفظ غير والسلب البسيط ولفظ ليس بالايجاب المعدول ۱۲ بديع سلہ اي بالبسيط التي يجيها البسائط ۱۲ سلہ نحو كل انسان حيوان دائما ولا شئ من الانسان بحجر دائما ۱۲ بديع سلہ هذا مثال السالبة فان سلب سكون الاصابع من ذات الكاتب ضروري بشرط اتصافه بالكتابة ۱۲ بديع ۱۲

۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

سـ٥١ المطلقة العامة انما وقع الاصطلاح على تسمية هذه القضية مطلقة مع ان المعاني الاصل عبارة عن القضية التي يتعرض فيها بالحكم الايجاب والسلب فقط من غير تقييد بالفعل والجهة باعتبار غلبة الاستعمال وتسارع الفهم الى النسبة الفعلية عند الاطلاق لغة وعرفا ولا اختلاف في تسمية التقييد باسم المطلق عند غلبة الاستعمال وانما عد المطلقة في الموجبات مجازا كما عد السالبة في الحمليات والشرطيات مجازا لان الفعل ليس كيفية النسبة لاستفادة التنافي بينه وبين الحكم وانما سميت عامة لكونها عامة من الوجودية اللاضرورية واللادائمة وهي اعم مطلقا من الدائمتين لانه متى تحقق دوام النسبة بحسب الذات او الوصف تحقق فعليتها من غير عكس ١٢ بدیع سـ٥٢ قوله المخالف للحکم یعنی ان کان الحکم بالایجاب کان معناه سلب ضرورة السلب وان کان الحکم بالایجاب کان معناه سلب ضرورة الایجاب ١٢ بدیع

وصفه ومثالها ایجابا وسلبا المطلقة العامة وهي التي یحکم فیها بثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه بالفعل کقولنا بالاطلاق العام کل انسان متنفس ولا شيء من الانسان بمتنفس الممکنة العامة وهي التي یحکم فیها بارتفاع الضرورة عن الجانب المخالف کقولنا بالامکان العام کل نار حارة وبه لا شيء من الحار ببارد (١) المرکبة وهي التي حقیقتها یترکب من قضیتین مخالفتي الکیفیة موافقتي الکمیة معتبرا ایجابها وسلبها بالقضیة الاولى فسبع المشروطة الخاصة وهي المشروطة العامة مع اللادوام بحسب الذات واللادوام عبارة عن مطلقة عامة فالمشروطة الخاصة ان کانت موجبة کقولنا بالضرورة کل کاتب متحرك الاصابع مادام کاتبا لا دائما فتترکب من موجبة مشروطة عامة وسالبة مطلقة عامة وان کانت سالبة کقولنا بالضرورة لا شيء من الکاتب بساکن

سـ٥٣ قوله مثال السالبة فان معناه ان ایجاب البرودة للحار لیس بضروري وهي اعم من جمیع القضایا ١٢ بدیع سـ٥٤ قوله یترکب من قضیتین اي احدهما مذکورة صریحا والاخرى غیر صریح المبتدأ آخر یدل علیه اصطلاحا کاللادوام واللاضرورة او بمجرد اعتبار کما في الامکان الخاص فلا یرد علی التعریف انه یلزم من ذلك ان یکون المرکبة من قضیتین قضیة مرکبة بل یلزم ایضا سوالب موجبات متحدة الموضوع یکون ذلك قضیة مرکبة ولیس کذلك ١٢ بدیع سـ٥٥ قوله بحسب الذات دون الوصف والا یلزم التناقض وانما لم یقید اللادوام الذاتي واللاضرورة الذاتیة لان البحث في القضایا المشهورة لکثرة الاستعمال المقیدة بالقیدین المذکورین لیست فیها ١٢ بدیع سـ٥٦ قوله اللادوام انه عبارة عن مطلقة عامة موافقة للاصل في الموضوع والمحمول وفي الکم ومخالفة لها في الکیف ١٢ بدیع سـ٥٧ قوله فالمشروطة الخاصة المراد اي القضیة المشروطة الخاصة ان کانت موجبة کقولنا بالضرورة کل کاتب متحرك الاصابع مادام کاتبا لا دائما اي لا شيء من الکاتب بمتحرك الاصابع بالاطلاق العام ١٢ بدیع سـ٥٨ قوله فمن موجبة اي یترکب المشروطة الخاصة من موجبة مشروطة عامة وهي الجزء الاول من القضیة المرکبة وسالبة مطلقة عامة وهي مفهوم اللادوام بحسب الذات ١٢ سـ٥٩ قوله وان کانت اي المشروطة الخاصة سالبة کقولنا بالضرورة لا شيء من الکاتب بساکن الاصابع مادام کاتبا لا دائما اي کل کاتب ساکن الاصابع بالاطلاق العام فهي مرکبة من سالبة مشروطة عامة وهي جزء الاول من القضیة المرکبة وموجبة مطلقة عامة وهي مفهوم اللادوام بحسب الذات وهي عندهم

الاخصین لاخص من المشروطة العامة دون البواقي ١٢ بدیع سـه اي القضیة الخاصة ١٢ بدیع سـه اي من الموضوع ١٢ سـه اي بالاطلاق العام ١٢ بدیع سـه اي القضیة السادسة ١٢ بدیع سـه اي تلك القضیة ١٢ سـه اي لسلب الضرورة سـه احدهما مذکورة صریحا والاخرى غیر صریح ١٢ سـه اي الاول من المرکبات ١٢ (١) اي اما القضیة المرکبة ١٢

الاصابع ما دام کاتبا لا دائما فمن سالبۃ مشروطۃ عامۃ وموجبۃ مطلقۃ عامۃ العرفیۃ الخاصۃ وھی العرفیۃ العامۃ مع قید اللادوام بحسب الذات وھی ان کانت موجبۃ فترکیبہا عن موجبۃ عرفیۃ عامۃ وسالبۃ مطلقۃ عامۃ وان کانت سالبۃ فترکیبہا من سالبۃ عرفیۃ عامۃ وموجبۃ مطلقۃ عامۃ ومثالہا قد مر الوجودیۃ اللاضروریۃ وھی المطلقۃ مع قید اللاضرورۃ بحسب الذات واللاضرورۃ عبارۃ عن ممکنۃ عامۃ فالوجودیۃ اللاضروریۃ ان کانت موجبۃ کقولنا کل انسان ضاحک بالفعل لا بالضرورۃ فمن موجبۃ مطلقۃ عامۃ وسالبۃ ممکنۃ عامۃ وان کانت سالبۃ کقولنا لا شئ من الانسان بضاحک بالفعل لا بالضرورۃ فمن سالبۃ مطلقۃ عامۃ وموجبۃ ممکنۃ عامۃ الوجودیۃ اللادائمۃ وھی المطلقۃ العامۃ مع قید اللادوام بحسب الذات وھی سواء کانت موجبۃ او سالبۃ فمن مطلقتین عامتین احدہما موجبۃ والاخری

۵۱ قولہ العرفیۃ الخاصۃ ہی العرفیۃ العامۃ مع قید اللادوام بحسب الذات وہی العرفیۃ الخاصۃ ان کانت موجبۃ کقولنا دائما کل کاتب متحرک الاصابع مادام کاتبا لا دائما فترکیب العرفیۃ الخاصۃ من موجبۃ عرفیۃ عامۃ وسالبۃ مطلقۃ عامۃ وہو مفہوم اللادوام کقولنا لا شئ من الکاتب بمتحرک الاصابع بالاطلاق العام وان کانت سالبۃ کقولنا لا شئ من الکاتب بساکن الاصابع مادام کاتبا لا دائما فترکیب العرفیۃ الخاصۃ من سالبۃ عرفیۃ عامۃ وہی الجزء الاول ومن موجبۃ مطلقۃ عامۃ وہو مفہوم اللادوام کقولنا کل کاتب ساکن الاصابع بالاطلاق العام ومثال العرفیۃ الخاصۃ ایجابا وسلبا قد مر فی المشروطۃ الخاصۃ بعینہ الا ان الضرورۃ تتبدل بقولنا دائما ۱۲ بدیع ۵۲ قولہ ومثالہا ای مثال العرفیۃ الخاصۃ ہی اعم من المشروطۃ الخاصۃ لانہ متی ثبتت الضرورۃ بحسب الوصف لا دائما ثبت الدوام بحسب الوصف لا دائما من غیر عکس وسالبۃ للدائمتین ضرورۃ تقییدہا باللادوام المنافی للدوام واعم من وجہ من المشروطۃ العامۃ تصدق المشروطۃ العامۃ بدون العرفیۃ الخاصۃ فی مادۃ الضرورۃ الذاتیۃ کقولنا بالضرورۃ کل انسان ناطق مادام انسانا وصدق العرفیۃ الخاصۃ بدون المشروطۃ العامۃ فی مادۃ الدوام الصرف بحسب الوصف وصدقہا فی مادۃ المشروطۃ الخاصۃ کقولنا کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورۃ مادام کاتبا لا دائما واخص من العرفیۃ العامۃ لان المقید اخص من المطلق وکذا من الباقیتین وہی المطلقۃ العامۃ والممکنۃ العامۃ لکونہما اعم من العرفیۃ العامۃ ۱۲ بدیع ۵۳ قولہ الوجودیۃ اللاضروریۃ وہی المطلقۃ العامۃ مع قید اللاضرورۃ بحسب الذات وان امکن تقیید المطلقۃ العامۃ باللاضرورۃ بحسب الوصف لانہم لم یعتبروا الوجودیۃ اللاضروریۃ بحسب الوصف من القضایا المشہورۃ الکثیرۃ الاستعمال ولم یعبد بالسمہا ۱۲ ۵۴ قولہ عبارۃ ای معبرۃ عن ممکنۃ عامۃ مخالفۃ للجزء الاول فی الکیف موافقۃ لہا فی الکم ۱۲ بدیع ۵۵ قولہ سالبۃ ممکنۃ عامۃ وہی مفہوم اللاضرورۃ وہی اعم مطلقا من الخاصتین لان صدق الضرورۃ او الدوام بحسب الوصف لا دائما یستلزم صدق فعلیۃ النسبۃ لا بالضرورۃ من غیر عکس ومباینۃ للضروریۃ لتقییدہا باللاضرورۃ المنافیۃ للضرورۃ واعم من الدائمۃ من وجہ لصدقہما فی مادۃ الدوام الصرف ای الخالی عن الضرورۃ وصدق الدائمۃ بدونہا فی مادۃ الضرورۃ الذاتیۃ وبالعکس فی مادۃ اللادوام وکذا من المشروطۃ والعرفیۃ العامتین لصدقہما فی مادۃ المشروطۃ الخاصۃ وصدقہما بدونہا فی مادۃ الضرورۃ الذاتیۃ وبالعکس فی مادۃ اللادوام بحسب الوصف واخص من المطلقۃ العامۃ لان المقید اخص من المطلق ومن الممکنۃ العامۃ لانہا اعم من المطلقۃ العامۃ ۱۲ بدیع ۵۶ قولہ مطلقتین ای فترکیبہا من مطلقتین عامتین احدہما موجبۃ والاخری سالبۃ ومثالہا مر فی الوجودیۃ اللاضروریۃ غیر انک تبدل قولک لا بالضرورۃ بقولک لا دائما وہی اخص من الوجودیۃ اللاضروریۃ لان صدق المطلقتین یستلزم صدق المطلقۃ والممکنۃ من غیر عکس واعم من الخاصتین فان اللادوام مشترک والاطلاق الفعلی اعم من وجہ من العامتین لصدق الجمیع فی مادۃ المشروطۃ الخاصۃ ۱۲ بدیع ع ہی القضیۃ الثانیۃ من المرکبات ۱۲ بدیع ع القضیۃ الثالثۃ من المرکبات ۱۲ بدیع س ای الوجودیۃ اللاضروریۃ ۱۲ للعہ ای کل انسان ضاحک بالامکان العام ۱۲

* * * * * *

سالبة ومثالها ما مرّ الوقتية[ع] وهي التي يحكم فيها بضرورة ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه في وقت معين من اوقات وجود الموضوع مقيدا باللادوام بحسب الذات وهي ان كانت موجبة[ا] كقولنا بالضرورة كل قمر منخسف وقت حيلولة الارض بينه وبين الشمس لا دائما فمن[۲] موجبة وقتية مطلقة وسالبة[۳] مطلقة عامة وان كانت سالبة كقولنا بالضرورة لا شيء من القمر بمنخسف وقت التربيع لا دائما فمن سالبة وقتية مطلقة وموجبة مطلقة عامة المنتشرة[۴] وهي التي يحكم فيها بضرورة ثبوت المحمول للموضوع او سلبه عنه في وقت غير معين[۵] من اوقات وجود الموضوع مع قيد اللادوام بحسب الذات وهي ان كانت موجبة كقولنا بالضرورة كل انسان متنفس في وقت ما لا دائما فمن موجبة[۶] منتشرة مطلقة وسالبة[۷] مطلقة عامة وان كانت

ا قوله موجبة مطلقة عامة وهي مفهوم لا دائما وهو قولنا كل قمر منخسف بالاطلاق العام وهي اخص من الوجوديتين لانه يعني صدق الضرورة بحسب الوقت المعين مع اللادوام بحسب الذات وصدق الاطلاق مع اللادوام واللاضرورة من غير عكس من الخاصتين من وجه لصدق الجمع في مادة الضرورة الوصفية مع اللادوام الذاتي او كان الوصف ضروريا للذات بحسب الوقت كقولنا كل منخسف مظلم مادام منخسفا لا دائما وصدقها بدون الوقتية اولم يكن الوصف ضروريا لذات الموضوع في وقت ما كقولنا كل كاتب متحرك الاصابع مادام كاتبا لا دائما وبالعكس حيث الصدق الضرورة واللادوام بحسب الوصف كقولنا كل قمر منخسف وقت حيلولة الارض بينه وبين الشمس لا دائما فلا يخفى ان الانخساف دائما مادام القمر قمرا فذهب بعضهم الى ان المشروطة الخاصة اخص مطلقا من الوقتية لامتناع صدق المشروطة الخاصة بدونها لانها كلما صدقت الضرورة بشرط الوصف او مادام الوقت المعين هو وقت الضرورة بحسب الوقت المعين وهو وقت وجود الوصف لا دائما فيصدق في قولنا كل كاتب متحرك الاصابع بالضرورة في وقت الكتابة ولا يخفى فساده فمنشأه عدم الفرق بين الضرورة بشرط الوصف ومادام الوصف وقد حققناه فلا تغفل نعم اذا فسر المشروطة بالضرورة مادام الوصف فيكون المشروطة اخص من الوقتية مطلقا لانه متى تحققت الضرورة في جميع اوقات الوصف واوقات الوصف بعض اوقات الذات تحققت الضرورة في بعض اوقات الذات من غير عكس وبين العامتين العموم من وجه لصدقهما في مادة المشروطة الخاصة وصدقها بدونها في مادة كذب اللادوام بالعكس حيث لادوام بحسب الوصف كالانخساف للقمر وسائر الدائمتين واخص من المطلقة والممكنة العامتين وذلك ظاهر ۱۲ بديع ۲ قوله فمن تركيبها من معه وقتية مطلقة وهي الجزء الاول بالبسيط الغير المعدودة في البيان ۱۲ بديع ۳ قوله سالبة آه وهي مفهوم اللادوام اعني قولنا لا شيء من القمر بمنخسف بالاطلاق العام ۱۲ بديع ۴ قوله المنتشرة اي القضية السادسة من المركبات ۱۲ ۵ قوله غير معين آه بمعنى انه لا يعتبر التعيين لا بمعنى انه يعتبر عدم التعيين لاستحالته ۱۲ ب ۶ قوله موجبة منتشرة وهي بسيط غير معدودة في البسائط ۱۲ بديع ۷ سالبة مطلقة عامة وهي مفهوم اللادوام اعني قولنا لا شيء من [illegible] بمنخسف ما لا يكون العام ۱۲ بديع ع اي الخامسة من مركبات ۱۲ ع اي الوقتية ۱۲ [illegible] اي ضرورة او سلبه ۱۲

سالبة كقولنا بالضرورة لا شيء من الانسان بمتنفس في وقت ما لا دائما فهي سالبة منتشرة وموجبة مطلقة عامة

الممكنة[1] الخاصة وهي التي يحكم فيها بارتفاع الضرورة المطلقة (اي الذاتية ۱۲) عن جانبي الوجود والعدم جميعا سواء كانت موجبة كقولنا بالامكان[2] الخاص (اي ثبوت الحكم وثبوته ۱۲) كل انسان كاتب وسالبة كقولنا بالامكان الخاص لا شيء من الانسان بكاتب فهي ممكنتين عامتين موجبة وسالبة

فصل في الشرطية

الجزء الاول فيها يسمى مقدما والثاني تاليا وهي متصلة لزومية ان كان صدق التالي فيها على تقدير صدق المقدم لزوما[3] واتفاقية ان كان ذلك بمجرد[4][5] الاتفاق كقولنا ان كان الانسان ناطقا فالحمار ناهق ومنفصلة حقيقية ان حكم فيها بالتنافي بين جزئيها في الصدق[6] والكذب معا كقولنا[7] هذا العدد اما زوج او فرد ومانعة[8] الجمع ان حكم فيها بالتنافي بين جزئيها في الصدق

---

[1] قوله وموجبة مطلقة عامة التي هي مفهوم اللادوام وهي قولنا كل انسان متنفس بالاطلاق العام وهي اعم من الوقتية حيث لم يعتبر فيها تعيين الوقت وهي كالوقتية في النسبة الى البواقي ۱۲ بديع [2] قوله الممكنة الخاصة أه تركيبها من ممكنتين عامتين احدهما موجبة والاخرى سالبة والفرق بين الموجبة والسالبة في المعنى لان كليهما عبارة عن سلب الضرورة عن الطرفين بل في اللفظ فقط لان الايجاب في الموجبة صريح والسلب ضمني وفي السالبة بالعكس وهي اعم مطلقا من سائر الممكنات واخص من الممكنة العامة وهي ظاهر وهم من وجه من الدائمتين والمطلقة العامة لصدق الجميع في مادة الموجبة اللاضرورية ان كان بثبوت المحمول للموضوع دائما وصدق الممكنة بدونها حيث لا يتحقق الحكم بالفعل وبالعكس في مادة الضرورة الذاتية مباينة للضرورية وهو ظاهر واعلم ان المعتبر في نسب القضايا صدقها في نفسها لا الصدق بعضها على البعض فاستقر اعتبار النسب فيها هذا اذا اعتبر النسب بحسب الموجبات واما اذا اعتبر بحسب المفهومات فيجري فيها التحقيق تامل ثم والله الهادي الى الرشاد فلما فرغ من بحث الحمليات واقسامها شرع في اقسام الشرطيات فقال فصل في الشرطية الجزء الاول منها يسمى مقدما لتقدمه وضعا وحكما كما في صورة تأخر الشرط لفظا كقولنا النهار موجود ان كانت الشمس طالعة والجزء الثاني منها يسمى تاليا لانه يتلو اي يتبع المقدم غالبا وهي متصلة ان كان الحكم بصدق التالي فيها على تقدير صدق المقدم لزوما اي لعلاقة بينهما يوجب ذلك كالعلية والتضايف ۱۲ بديع

[3] قوله الامكان أه بمعنى ان ثبوت الكتابة للانسان ليس بضروري وسلب الكتابة عنه ليس بضروري ۱۲

[4] قوله ان كان أه اي صدق التالي على تقدير صدق المقدم بمجرد الاتفاق ۱۲ بديع

[5] قوله بمجرد الاتفاق اي بمجرد توافق الطرفين على الصدق من غير ملاحظة علاقة تقتضي ذلك ۱۲ بديع

[6] قوله في الصدق والكذب معا اي لا يصدقان ولا يكذبان على ما هو حقيقة الانفصال ۱۲ بديع

[7] قوله كقولنا هذا العدد أه وبمعنى ان العدد الواحد لا يجوزان يكون زوجا وفردا معا ولا يجوزان ينتفي كونه زوجا وفردا معا ۱۲ بديع

[8] قوله ومانعة الجمع ان حكم فيها بالتنافي بين جزئيها في الصدق فقط اي من غير ان يتنافيا في الكذب بل يمكن اجتماعهما في الكذب كقولنا هذا اما حجر او شجر فان الحجر والشجر لا يجتمعان فلا يجوزان يكون الشيء الواحد شجرا او حجرا معا ۱۲ ع اي القضية السالبة من المركبات ۱۲ ع فان العلاقة بينهما غير محفوظة ومنظورة في نظر ۱۲ بديع

فقط كقولنا هذا الشئ اما شجر او حجر ومانعة الخلو ان حكم فيها بالتنافى بينهما فى الكذب فقط كقولنا اما ان يكون زيد فى البحر ولا يغرق فسالبة كل واحد من هذه القضايا برفع ما حكم به فى موجبتها اعلم ان كلية الشرطية ان يكون التالى لازما او معاندا للمقدم على جميع التقادير التى لا يتافى مقدمية المقدم وجزئيتها ان يكون كذلك على بعض هذه التقادير وخصوصيتها ان يكون كذلك على وضع معين وباهمال الاوضاع فسور الموجبة الكلية فى الشرطية المتصلة كلما ومهما وحيثما ونحوه وسور الموجبة الكلية المنفصلة دائما والسالبة الكلية فيهما ليس البتة والموجبة الجزئية قد يكون والسالبة الجزئية قد لا يكون وبادخال السلب على السور الايجاب الكلى والمهملة بلفظ لو وان واذا فى المتصلة واما واو فى المنفصلة

فصل فى التناقض وهو اختلاف القضيتين

ا قوله ومانعة الخلو ان حكم فيها اى بالتنافى فى جنبها اى بين جزئيها فى الكذب فقط اى من غير التنافى فى الصدق فيجوز اجتماعهما فى الوجود كقولنا اما ان يكون زيد فى البحر ولا يغرق فان كونه فى البحر وعدم الغرق قد يجتمعان عند الاستحالة [illegible] عدم الغرق ١٢ بديع ٢ قوله فسالبة كل واحد من هذه القضايا اى المتصلة اللزومية والمنفصلة الحقيقية ومانعة الجمع ومانعة الخلو يثبت برفع الحكم به فى موجبتها ان السالبة اللزومية ما حكم فيها برفع توافق الطرفين فى الصدق وعلى هذا القياس ١٢ بديع ٣ قوله مقدمية اى يمكن حصول المقدم عليها سواء كانت محالة فى نفسها فقولنا كلما كان الفرس انسانا كان حيوانا ... [illegible]

... [illegible] ١٢ بديع ٤ اى شمل ذلك ... ١٢ بديع ٥ قوله على بعض هذه التقادير اى الاوضاع التى لا يتنافى مقدمية المقدم ١٢ بديع ٦ خصوصية الشرطية ان يكون كذلك اى شمل ذلك التالى اى لازما او معاندا ١٢ ٧ قوله فسور الموجبة آه نحو كلما كانت الشمس طالعة فالنهار موجود ١٢ بديع ٨ قوله وسور الموجبة آه نحو دائما اما ان يكون الشمس طالعة او يكون النهار موجودا ١٢ بديع ٩ قوله والسالبة الكلية آه نحو ليس البتة اذا كانت الشمس طالعة فالليل موجود وليس اما ان تكون الشمس طالعة واما ان يكون النهار موجودا ١٢ بديع ١٠ قوله والموجبة الجزئية آه نحو قد يكون اذا كانت الشمس طالعة فالنهار موجود وقد يكون اما ان تكون الشمس طالعة واما ان يكون الليل موجودا ١٢ بديع ١١ قوله والسالبة الجزئية آه نحو قد لا يكون اذا كانت الشمس طالعة كان الليل موجودا وقد لا يكون اما ان تكون الشمس طالعة كان ان تكون النهار موجودا ... [illegible] ١٢ بديع ١٢ قوله الايجاب الكلى نحو ليس ... ١٢ بديع ١٣ قوله فصل فى التناقض آه احترز من اختلاف غير ... [illegible]

[illegible] ١٢ بديع

بالايجاب والسلب بحيث يقتضى لذاته ان يكون احدهما صادقة والاخرى كاذبة ولا يتحقق بين القضيتين الا باتحاد النسبة الحكمية بينهما فصل في العكس المستوى[1] وهو عبارة عن جعل احد طرفى القضية مكان[2] الاخر مع[3] بقاء الصدق والكيفية[4] فاما الكمية[5] فلا يبقى في الموجبات لانها لا تنعكس كلية لاحتمال كون المحمول اعم من الموضوع[6] كقولنا كل انسان حيوان فلا تنعكس كلية لكذب قولنا كل حيوان انسان[7] واما السالبة فتنعكس كلية كقولنا لا شئ من الانسان بحجر لانه يصدق لا شئ من الحجر بانسان كلية فصل في[8] عكس النقيض وهو عبارة عند المتقدمين عن تبديل كل من طرفى القضية بنقيض الاخر مع[9] بقاء الصدق والكيف كما يقال في كل انسان حيوان كل لا حيوان لا انسان وعند المتاخرين عبارة عن جعل نقيض الثاني الجزء الاول و

---

١ قوله المستوى سمى مستويا لحصول المساواة بين القضية وعكسها في الصدق والكيف ١٢ ٢ قوله مكان الآخر اه العكس عبارة عن جعل احد طرفى القضية في الذكر مكان طرف الآخر فجعلا له تاثير في المعنى فلا يكون قولنا اما ان يكون هذا العدد زوجا او فردا عكسا لقولنا اما ان يكون هذا العدد فردا او زوجا والقول بالتساوية وهم ومن يقول بجريان العكس بينهما يحمل الجعل على الاطلاق ١٢ بديع ٣ قوله مع بقاء الصدق اى لزومه على تقدير وجوده لا التحقق والصدق في الاصل اى لو كان الاصل صادقا فكان الاصل صادقا كقولنا كل انسان حجر يلزمه بعض الحجر انسان مع كذبه اوقولا زمه عكس القضية ولا يعتبر تحققا اى صدق الطرفين في الواقع وانما اعتبر بقاء لانه يمتنع صدق الملزوم مع كذب اللازم ولم يعتبر بقاء الكذب لجواز لزوم الصادق الكاذب ١٢ بديع ٤ قوله والكيفية اى الايجاب والسلب اى ان كان الاصل موجبا كان العكس كذلك وان كان سالبا كان كذلك لان العكس لازم من لوازم الاصل فلا يجرى التخلف بينهما بخلاف الموجب والسالب فانه يجرى التخلف وظاهر التعريف لا يخلو عن اختلال وقد اشرنا الى دفعه تامل ١٢ بديع ٥ قوله الكمية اى الكلية والجزئية ١٢ ٦ بخلاف السوالب فانها اى السوالب تنعكس سالبة كلية ١٢ بديع ٧ قوله في عكس النقيض غير التعبير عند المتقدمين ظاهر وما عند المتاخرين فالمنظور الى الجزء الثاني من الاصل وعكس النقيض عند المتقدمين عبارة عن تبديل كل من طرفى القضية بنقيض الآخر اى جعل نقيض الثاني اولا ونقيض الاول ثانيا ١٢ بديع ٨ قوله مع بقاء الصدق والكيف بحاله كما يقع في عكس قولنا كل انسان حيوان كل لا حيوان لا انسان وعكس النقيض عند المتاخرين عبارة عن جعل نقيض الجزء الثاني من اصل القضية الجزء الاول وجعل عين الجزء الاول من اصل القضية الجزء الثاني مع مخالفة الاصل في الكيف اى الايجاب والسلب وموافقة الاصل في الصدق كما يقع في عكس النقيض قولنا كل انسان حيوان لا شئ مما ليس بحيوان بانسان ١٢ عه لا امتناع حمل لفظ اى على كل باستاد العام بل تنعكس جزئية وكون كل ناطق انسانا عكسا لقولنا كل انسان ناطق ممنوع ١٢

عین الاول الثانی مع مخالفة الاصل فی الکیف وموافقته فی الصدق کما یقال فی کل انسان حیوان لا شیٔ مما لیس بحیوان بانسان والفرق بینهما یعرف فی المطولات

فصل فی القیاس وهو قول مؤلف من قضایا متی سُلِّمت لزم عنه لذاته قول اٰخر وهو استثنائی ان کان عین النتیجة او نقیضها مذکورة فیه بالفعل کقولنا کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود لکنها طالعة فالنهار موجود فالنتیجة وهی فالنهار موجود مذکورة بعینها فیه ولو قلت لکنه لیس بموجود ینتج انها لیست بطالعة فنقیضها وهو انها طالعة مذکورة فیه واقترانی ان لم یکن کذلک کقولنا کل انسان حیوان وکل حیوان حساس فکل انسان حساس فلیست النتیجة ولا نقیضها مذکورة فیه بالفعل واذا عرفت هذا فنقول ان موضوع النتیجة فی الاقترانی یسمی اصغر ومحمولها اکبر والقضیة التی فیها الاصغر

صغرى والتي فيها الاكبر كبرى والمكرر بين الاصغر والاكبر
يسمى حدا اوسط والهيأة الحاصلة من كيفية وضع الحد
الاوسط عند الحدين الآخرين يسمى شكلا وهي اربعة لان
الحد الاوسط ان كان محمولا في الصغرى موضوعا في الكبرى
كقولنا كل جسم مؤلف وكل مؤلف حادث فهو الاول وان كان
على العكس كقولنا كل انسان ناطق وكل ضاحك انسان
فهو الرابع وان كان محمولا فيهما كقولنا كل ناطق انسان ولا
شيء من الحجر بانسان فهو الثاني وان كان موضوعا فيهما
كقولنا كل انسان ناطق وكل انسان ضاحك فهو الثالث
واما الشكل الاول فشرطه ايجاب الصغرى وكلية الكبرى
واما الثاني فشرطه اختلاف مقدمتيه بالكيفية وكلية
الكبرى واما الثالث فشرطه موجبية الصغرى وكلية احدهما
واما الرابع فغير محتاج له لعدم وقوعه في الاستعمال لانه
غير بين فصل في الاستقراء وهو تام ان استدل بجميع

١ه قوله ملاحظة بخصوصه كونه واسطة في الجميع جميعا ومعنى قولنا كل حادث شكل وكل شكل كذا الكل فرد من افراد الحادث صدق عليه مفهوم الشكل فهو كذا وليس معناه ان كل فرد من افراد الحادث هو عين مفهوم الشكل فان بطلانه ظاهر فلا يتوجه النقض بان الحد الاوسط اذا وقع محمولا فالمراد به المفهوم واذا وقع موضوعا فالمراد به الذات فلا يكون الحد الاوسط في الاول والرابع مكررا ١٢ بديع ٢ه قوله فهو الاول وانما جعل اولا لوروده على النظم الطبيعي اعني الانتقال من الاصغر الى الاوسط ثم من الاوسط الى الاكبر وكونه ضروري الانتاج ١٢ بديع ٣ه قوله وان كان على العكس اي ان كان الحد الاوسط موضوعا في الصغرى ومحمولا في الكبرى ١٢ بديع ٤ه قوله وهو الثاني وكذا جعل ثانيا لموافقته الاول في الصغرى التي هي اشرف المقدمتين لاشتمالها على الاصغر الموضوع الذي لاجله يطلب المحمول ١٢ بديع ٥ه قوله فهو الثالث وانما جعل ثالثا لموافقته الاول في الكبرى التي هي اخس المقدمتين وذهب بعضهم الى ان في جعل موضوع المطلوب الذي هو الاصغر والصغرى التي هي تشتمل على الاصغر اشرف وجعل محموله الذي هو اكبر والكبرى التي هي تشتمل الاكبر اخس بعدا كما لا يخفى والظاهر ان وجه البعد عنده بان الاصغر لما كان اقل افرادا ينبغي ان يكون اخس وكذا ما هو مشتمل عليه والاكبر لما كان اكثر افرادا ينبغي ان يكون اشرف وكذا ما هو مشتمل عليه ضرورة ولهذا صرحوا بان الكلي اشرف من الجزئي اقول ان الاكبر وان كان اكثر افرادا لكنه ليس مطلوبا لذاته بل هو انما يطلب لاجل الموضوع والموضوع وان كان اقل افرادا لكنه نفس مطلوب لاجل المحمول بل لذاته اذ لا خفاء على من له دقة ودراية ان القليل المقصود لذاته اشرف من الكثير الغير المقصود لذاته المطلوب لاجل ذلك القليل ١٢ بديع ٦ه قوله اما الشكل الاول فشرطه الخ اي شرط انتاجه بحسب الكيفية ايجاب الصغرى والا لم يثبت اندراج الاصغر تحت الاوسط فلم يتعد حكم الكبرى اليه كقولنا لا شيء من الانسان بفرس وكل فرس حيوان وبحسب الكمية كلية الكبرى اذ لو كانت جزئية احتمل ان يكون البعض المحكوم عليه بالاكبر غير البعض المحكوم به على الاصغر فلا يحصل الانتاج كقولنا كل انسان حيوان وبعض الحيوان فرس ١٢ بديع ٧ه قوله واما الثاني فشرطه الخ اي شرط انتاجه امران احدهما بحسب الكيفية وهو اختلاف مقدمتيه في الايجاب والسلب بان يكون احداهما موجبة والاخرى سالبة وثانيهما بحسب الكمية وهو كلية الكبرى اذ لو اتفقتا في الايجاب والسلب او كانت الكبرى جزئية يلزم الاختلاف الموجب للعقم ١٢ بديع ٨ه قوله واما الثالث فشرطه الخ اي شرط انتاجه موجبية الصغرى والا يحصل الاختلاف الموجب للعقم هذا بحسب الكيفية واما بحسب الكمية فشرط انتاجه كلية احدى مقدمتيه لحصول الاختلاف الموجب للعقم على تقدير جزئيتهما ١٢ بديع ٩ه وانما جعل رابعا لانه يخالف الاول في مقدمتين جميعا فلذا كان بعيدا عن الطبع فتركه بعضهم من جهة الاعتبار ١٠ه اي الصغرى والكبرى ١٢ ١١ه اي الشكل الرابع ١٢ ١٢ه وهو عبارة عن تتبع امور جزئية ليحكم بحكمها على امر يشتمل تلك الجزئيات ١٢ بديع

سلہ قولہ علی الکل الحکم بانہ کل جسم اما حیوان او نبات او جماد وکل منہا تغیر فینتج کل جسم متغیر وہو لا یفید الیقین ۱۲ بدیع سلہ قولہ فصل فی التمثیل ہو تشبیہ جزئی بجزئی فی معنی مشترک بینہما لیثبت فی المشبہ الحکم الثابت فی المشبہ بہ المعلل بذلک المعنی ۱۲ بدیع سلہ قولہ قیاسا لانہ یفید من فہم جزئی بجزئی والحاقہ بہ

الجزئیات وحکم علی الکل وهو قلیل الاستعمال وناقص اذا
استدل باکثر الجزئیات وحکم علی الکل کقولنا کل حیوان
یحرك فکه الاسفل عند المضغ لان الانسان والبهائم و
السباع کذلك وهو لا یفید الیقین لاحتمال ان لا یکون
الکل بهذه الصفة کالتمساح فصل فی التمثیل وهو ان
یستدل بجزئی علی الجزئی الاخر لمشارکتهما فی کل مؤثر فی
الحکم ویسمی فی عرف الفقهاء قیاسا کقولنا العالم مؤلف
فیکون حادثا کالبیت فصل فی البرهان وهو اما
لمی وهو الذی یکون الحد الاوسط فیه علة النسبة فی
الذهن والخارج کقولنا هذا متعفن الاخلاط وکل متعفن
الاخلاط محموم فهذا محموم واِنّی وهو الذی یکون الحد
الاوسط فیه علة للنسبة فی الذهن فقط کقولنا هذا
محموم وکل محموم متعفن الاخلاط فهذا متعفن الاخلاط

تمت هذه الرسالة

والصورة التی ہی کل الوفاق یسمی اصلا والصورة التی ہی محل الخلاف فرعا والمعنی المشترک بینہما علة جامعة ۱۲ بدیع سلہ قولہ فصل فی البرہان ہو قیاس مرکب من مقدمات یقینیة لانتاج الیقینی ۱۲ بدیع سلہ قولہ علة النسبة آه ای نسبة الاکبر الی الاصغر فی الذہن والخارج وہو لما یسمی حینئذ لماً لدلالتہ علی اللمیة ای العلیة کقولنا ہذا متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فہو محموم فہذا محموم والحد الاوسط ہو متعفن الاخلاط علة لنسبة الحمی الی ہذا فی الذہن والخارج ۱۲ بدیع سلہ قولہ وانی آه انما سمی انیا لافادتہ الانیة ای الثبوت فی العقل وہو الذی یکون الحد الاوسط فیہ علة للنسبة فی الذہن فقط واما فی الخارج معلولا لہا کقولنا ہذا محموم وکل محموم متعفن الاخلاط فہذا متعفن الاخلاط فالحمی معلول فی الخارج وفی الذہن علة لان تصور المعلول علة لتصور العلة فی الذہن ولیکن ہذا آخر الکلام فی شرح ہذہ الرسالة الموسومة بالمنطق

والصلوٰة والسلام علی خیر خلقہ سیدنا محمد وآلہ واصحابہ اجمعین تمام شد حواشی بدیع المیزان ۱۲ سلہ بجامع وجود جزئی من جزئیات الحکم فیہ مخالفا لما یستقرئ ۱۲ بدیع سلہ فلا قیل ہذہ حرکت فکہ الاسفل عند المضغ سلہ ای البرہان ۱۲ بدیع المیزان

ملہ قولہ الحمد الف ولام بر دو قسم ست الف ولام زائدہ والف ولام غیر زائدہ الف ولام زائدہ آن ست کہ برای تحسین کلام آوردہ باشند چنانچہ الرفع والکرو وغیر زائدہ نیز دو قسم ست اسمی وحرفی آنکہ آن ست کہ داخل شود بر اسم فاعل واسم مفعول چنانچہ الضارب زید والمضروب عمرو کہ بمعنی الذی ضارب الذی مضروب است وحرفی بر چہار قسم ست الف ولام جنس والف ولام استغراق والف ولام عہد خارجی والف ولام عہد ذہنی الف ولام جنس آن ست کہ مشعر باشد بسوی ماہیت ازان جہت کہ ماہیت ماہیت است قطع نظر از فرد وافراد چون الرجل خیر من امرأۃ والف ولام استغراق آن ست کہ مشعر باشد بسوی ماہیت ازین جہت کہ این ماہیت موجود است در جمیع افراد ذہنیہ یا خارجیہ چون قول خدا تعالیٰ است ان الانسان لفی خسر الخ والف ولام عہد خارجی آن ست کہ مشعر باشد بسوی ماہیت ازین حیثیت کہ آن ماہیت موجود است در ضمن فرد معین کہ معلوم است درمیان متکلم و مخاطب در خارج چنانچہ قول باری تعالیٰ است فعصی فرعون الرسول والف ولام عہد ذہنی آنست کہ مشعر باشد بسوی ماہیت ازین حیثیت کہ آن ماہیت موجود ست در ضمن فرد غیر معین کہ معلوم ست درمیان متکلم و سامع در ذہن چنانچہ قول او تعالیٰ است اخاف ان یاکلہ الذئب وحمد وثنا کردن از زبان باختیار خود بر جہت تعظیم برابر ست کہ بانعمت باشد یا بغیر نعمت والشراصفات ست ہدانا ہدایت بالکسر ست بمعنی اہتمائی وآن دو قسم دارد یکی ارائۃ الطریق دوم ایصال بمطلوب اول از شان انبیاء و دوم صفت او تعالیٰ است خاصہ لیس درحق لا تہدی من احببت نفی دوم است ونسبت اول باری تعالیٰ در قرآن ہم آمدہ اما ثمود فہدینا ہم فاستحبوا العمی سواء الطریق سواء اسم مصدر ست بمعنی استواء وفرق میان مصدر واسم مصدر آن ست کہ مصدر مشتق منہ باشد واسم مشتق منہ نباشد وہمچنانکہ مصدر بمعنی اسم فاعل می باشد اسم مصدر نیز و سواء اینجا ازین قبیل است بمعنی مستوی واضافت صفت ست بسوی موصوف درین تقدیر ست طریق مستوی ای میانہ راہ کہ سالک از آن بمطلوب برسد ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ لکھنوی ملہ قولہ جعل لنا باید دانست کہ لنا متعلق است برفیق ای گردانید حق تعالیٰ توفیق رفیق برای او تقدم معمول مضاف الیہ بر مضاف در ظرف جائز ست للتوسع فیہ کذا فی مذہب التہذیب الفاضل القنوجی ۱۲ ملہ ملش لقمات

الحمد للّٰه الذی ہدانا سواء الطریق وجعل لنا التوفیق خیر رفیق ۔ والصلوٰۃ علی من ارسل ہدی ہو بالاہتداء حقیق ۔ ونور بہ الاقتداء یلیق ۔ وعلی آلہ واصحابہ الذین سعدوا فی مناہج الصدق بالتصدیق ۔ وصعدوا فی معارج الحق بالتحقیق وبعد فہذا غایۃ تہذیب الکلام ۔ فی تحریر المنطق والکلام ۔ وتقریب المرام ۔ من تقریر عقائد الاسلام ۔ جعلتہ تبصرۃ لمن حاول

علیہ السلام را بایمان ودر حدیث آمدہ است کل مومن تقی الی یوم القیامۃ فہو آلی ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ ملہ این از ظروف مائیہ است وآن راسہ حال ست یکی بامضاف الیہ دوم بی مضاف الیہ واین نیز دو قسم است نسیاً منسیاً یا منوی فعلی الاولین معربۃ وعلی الثالث مبنیۃ علی الضم واین جا از قسم ثالث ست کذا فی الشرح ۱۲ ملہ قولہ فہذا اشارہ است بسوی معانی یا الفاظ مرتبہ حاضرہ در ذہن مجازاً چرا کہ اسم اشارہ موضوع ست برای اشارہ حسیہ موجودہ در خارج و غایۃ تہذیب الکلام خبر ہذا است اصل آن ہذا الکلام تہذیب غایۃ التہذیب حذف الفعل واقیم المفعول المطلق مقامہ واعراب باعرابہ کذا فی الشرح ۱۲ ملہ قولہ تحریر ای بیان خلی از زوائد والمنطق قانون یعصم مراعاتہا الذہن آلۃ عن الخطاء فی الفکر ۱۲ ش ملہ قولہ احکام وجلا کلام است من اعمال البعد والمعاد علی نہج قانون الاسلام ۱۲ ش ملہ قولہ تقریب المرام ای مفربغایۃ التقریب علوم الی الطبائع والافہام ۱۲ ش ملہ قولہ من تقریر آہ بیان ست برای مرام واضافت عقائد الاسلام بیانیہ اگر اسلام عبارت از نفس الاعتقاد ست واگر عبارت از مجموع الاقرار باللسان والتصدیق بالجنان والعمل بالارکان باشد پس اضافت بمعنی لام باشد کذا فی الشرح ۱۲ ملہ ہو توجہ الاسباب نحو المطلوب الخیر ۱۲ ملہ مصدر مجہول ای ہدایت گرفتہ شدہ ملہ غیر مطابق للواقع بالکسر ۱۲ اخفی للعہد یعنی ما کنتہ ۱۲

تلشہ ست واو را الف کردند بدلیل قال در اداء می نویسند اگر چہ الف باید نگاشت کعصا از جہت فرق معنی واگر الف نگاشتہ شود التباس بلفظ صلات بمعنی بت پرست لازم آید واین نادرست ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ عفی عنہ ملہ قولہ ارسل آہ تصریح بنام آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم بنابر تعظیم نداد ووصفی ذکر کرد کہ مستلزم جمیع صفات کاملہ باشد ملہ قولہ ہدی یا مفعول لہ است یا حال بمعنی ہادی بعضی گفتہ اند کہ اطلاق مصدر بر ذوالحال مبالغۃ درست ست چنانچہ زید عدل ۱۲ یزدی ملہ حاصل اصل بودہ ای اہل را یا الف بدل کردند برای تمیز تبدل ہمزہ بالف مدافزودند آل شد واصحاب آن مومنان را گویند کہ صحبت یافتہ باشند نبی ۱۲

۴ وزائدہ کردہ معنی تقیید یعنی لامثل الولد ودر منصوب مابعدش مجرور باشد باضافت ودر مرفوع صورت اولی مابعد مرفوع باشد بجہت خبر شدن بمبتدا محذوف ای ہو وجملہ صلہ یا صفت باشد واگر لاسیما حرف استثنا گویند مابعد منصوب باشد بمستثنی بودن ودرین صورت نیز ما زائدہ است ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ سلمہ اللہ **سکہ** قولہ الاول ارادہ کردہ است ازاں الفاظ و از منطق معانی چراکہ ہرگاہ از قسم اول منطق کردہ قول فی تحریر المنطق مراد باشد پس معنی چنان گویند کہ منطق در منطق است و این درست نیست لہٰذا از قسم اول الفاظ و از منطق معانی مراد باشد تا ترکیب درست شود ہکذا فی الشرح ۱۲ **سکہ** قولہ مقدمہ بکسر دال ماخوذۃ من مقدمۃ الجیش کہ پیشوای لشکر را گویند و آن دو قسم است مقدمۃ الکتاب

التمر لدی الافہام. وتذکرۃ لمن اراد ان یتذکر من
ذوی الافہام. سیما الولد الاعز الحفی الحری بالاکرام. سمی
حبیب اللہ علیہ التحیۃ والسلام لا زال لہ من التوفیق
قوام. ومن التایید عصام. وعلی اللہ التوکل وبہ الاعتصام

القسم الاول فی المنطق مقدمۃ العلم ان کان
اذعانا للنسبۃ فتصدیق والا فتصور ویقتسمان بالضرورۃ
الضرورۃ والاکتساب بالنظر وھو ملاحظۃ المعقول لتحصیل
المجہول وقد یقع فیہ الخطأ فاحتیج الی قانون یعصم عنہ و
ھو المنطق وموضوعہ المعلوم التصوری والتصدیقی من حیث انہ
یوصل الی المطلوب التصوری فیسمی معرفا او التصدیقی فیسمی حجۃ

فصل دلالۃ اللفظ علی تمام ما وضع لہ مطابقۃ

و آن چیزیست کہ ذکر کردہ شود قبل شروع کردن در مقاصد برای ارتباط آن مقاصد بآن چیز و مقدمۃ العلم و آن چیزیست کہ موقوف باشد بر شروع کردن بجہت بینا شدن در مسائل آن علم و آن چیز شناختن تعریف علم است و غایت آن علم ای مقصود از آن و موضوع آن علم ای چیزیکہ از عوارض آن چیز در آن بحث کردہ شود ہکذا فی الشروح ۱۲ **سکہ** قولہ ان کان اذعانا للنسبۃ اگر باشد آن علم اعتقاد برای نسبت تامہ خبریہ ثبوتیہ مانند اذعان بانکہ زید قائم است یا نسبت سلبیہ مانند اعتقاد باین کہ زید قائم نیست ۱۲ **سکہ** قولہ فتصدیق ای نام نہادہ شود این علم تصدیق پس اختیار کردہ مصنف مذہب حکما بگزینند تصدیق نفس اذعان و حکم را اختیار کردہ مذہب قدما و بگردانیدن متعلق طرفین نسبت مانند وقوع نسبت و نہ لا وقوع آن ۱۲ **سکہ** قولہ موضوعہ و آن چیزیست کہ از عوارض ذاتیہ آن در وی بحث کردہ شود و آن معلوم تصوری است بشرط ایصال مطلوب تصوری و معلوم تصدیقی بشرط ایصال بسوی مطلوب تصدیقی پس اول نام نہادہ شود معرف و ثانی موسوم گردد بحجت ۱۲ ملا جلال **سکہ** قولہ دلالۃ اللفظ آہ ای دلالت لفظ بر تمام آن چیز کہ وضع کردہ شدہ است آن لفظ برای آن مانند دلالت انسان بر حیوان ناطق نام نہادہ شود مطابقۃ من مطابقت النعل بالنعل کما یقال طابق النعل بالنعل و دلالت لفظ بر جزء آن چیز کہ وضع کردہ شدہ است نام نہادہ شود تضمن چراکہ این معنی در ضمن معنی موضوع

سلہ قولہ سیما اصل لاسیما است و سی بمعنی مثل است چنانچہ عرب گویند ہما سیان ای مثلان پس لای بمعنی لامثل باشد ہرگاہ لا را حذف کنند از لفظ و حالا مجموع لاسیما را کلمہ از حروف استثنا گرفتہ اند یعنی خصوصا و ما در سیما سہ احتمال دارد موصول کہ بجا مثل الذی گردان نہادہ معنی چنین می شود	لامثل الذی ہو الولد یعنی گردانیدم من این کتاب را مبصر و مذکر برای ہمہ کس نہ مثل آن کسیکہ او ولد من است بلکہ از برای او بر وجہ اکمل کردم و موصوف کہ بجایش لفظ شیٔ گردان نہادہ لامثل شیٔ ہو الولد یعنی گردانیدم من این کتاب را مبصر و مذکر از برای ہمہ کس نہ مثل شیٔ کہ آن ولد من است

در باشد و دلالت لفظ بر چیزی کہ خارج است از معنی موضوع لہ لازم است آن را نام این دلالت التزام باشد چراکہ معنی آن لازم معنی موضوع لہ بود و این لزوم ضروری است و این ہر دو دلالت را دلالت مطابقی لازم است چراکہ این ہا اصل است و آن ہر دو فرع و وجود فرع بی اصل غیر ممکن است و مطابقی را آن ہر دو لازم نیست چراکہ بودن اصل بدون فرع جائز است و نیست تلازم در میان دلالت تضمنی و التزامی زیرا کہ بودن و نبودن فرع دیگر جائز است ہکذا فی شرح الزاہدیہ لافضل العلما ۱۲ **سے** نہایتیں غیر آنہا یا نہایت آن خیر یا ۱۲ **سے** اشتو ہتک ناطق مرید ۱۲ **سے** صحت و درویری حبیب گردن نہادن وہ آنحق تعالی ۱۲ **سے** چیزی کہ شائستہ شود برآن کاملا ۱۲ **سے** چیزی کہ بآن نگاہ داشتہ شود کار آن ۱۲ **سے** ای مقدمہ علم و اطلاع از تعلق ہا ای قسمت می گیرند ہر دو تصور و تصدیق ۱۲ **سے** توجہ نفس بسوی امر معلوم بنا بر کردن امر مجہول.

مع آخره قوله والالاطناب لتعلمہ ۱۲ مولوی عبد الماجد سلمہ ۳ قوله والا ای اگر قصد کرده نشود دلالت جزء لفظ بر جزء معنی پس مفرد ست ۱۲ ش ۴ قوله کلمه ای در اصطلاح منطقیان و فعل گویند در اصطلاح نحویان چون ضرب و یضرب ۱۲ ۵ وان کثر آه ای اگر بسیار باشد معنی آن مفرد پس اگر وضع آن لفظ برای هر یک از آن معانی بوضع جداگانه باشد آن لفظ مشترک نامند مانند لفظ عین برای باصره و ذهب و ذات و چشمه و آفتاب و غیرها و اگر وضع آن برای هر یک معنی جدا جدا نبود بلکه منقول بطرف ثانی باشد بنا بر مناسبت پس اگر در معنی ثانی که منقول ست بسوی آن مشهور باشد ای استعمال آن در اول متروک باشد بنحوی که اگر آن لفظ گفته شود بجز معنی ثانی فهمیده نه شود مگر بقرائن پس نام آن منقول ست منسوب باشد بسوی ناقل اگر ناقل آن شرع ست منقول شرعی گویند و اگر عرف عام منقول عرفی و اگر عرف خاص ست منقول اصطلاحی مثل اول مانند صلوٰة که شارع از معنی دعا نقل کرده بسوی ارکان مخصوصه آورده و مثال ثانی چهار پایه که عرف عام از معنی ما یدب علی الارض بطرف چهار پایه آورده و ثالث چو اصطلاحات نحویان و منطقیان و غیرها و اگر ثانی مشتهر نباشد بل استعمال آن در هر دو معنی باشد پس اگر استعمال کرده شود در معنی اول آنرا حقیقت نامند والا مجاز کذا فی مذهب التهذیب ۱۲ ۶ مانند اسد که استعمال آن در حیوان درنده حقیقة است چرا که موضوع برای آنست و در مرد شجاع مجاز است ۱۲ ۷ قوله والا فکلی آه ای منع کند تجویز صدق خود بر متعدد

وعلى جزئه تضمن وعلى الخارج التزام ولا بد فيه من اللزوم عقلا او عرفا فلو تلزمهما المطابقة ولو تقديرا ولا عكس والموضوع ان قصد بجزء منه الدلالة على جزء المعنى فمركب اما تام خبر او انشاء واما ناقص تقييدي او غيره والا فهو مفرد وهو ان استقل مع الدلالة بهيأته على احد الازمنة الثلثة كلمة وبدونها اسم و الاداة وايضا ان اتحد معناه فمع تشخصه وضعا علم وبدونه متواطئ ان تساوت افراده ومشكك ان تفاوتت باولية او اولوية وان كثر فان وضع لكل واحد فمشترك والا فان اشتهر في الثاني فمنقول ينسب الى الناقل والا فحقيقة ومجاز فصل المفهوم ان امتنع فرض صدقه على كثيرين فجزئي والا فكلي امتنعت

۱ ای لزوم ذهنی یعنی بحیث آن امر خارجی بوجهیکه تصور موضوع له بدون آن امر محال باشد ۱۲ من الیزدی ۲ قوله ولا عكس يعني ليس الاستلزام من الطرفين اذ يجوز ان يكون اللفظ بحيث لا جزء له ولا لازم له فثبتت المطابقة بدون التضمن والالتزام وعلم انه كما علم عدم الاستلزام بين المطابقة والتضمن والالتزام من الطرفين كذلك ليس الاستلزام بين التضمن والالتزام لانه اذا كان اللفظ بحيث المعنى مركبا لا لازم له فيتحقق التضمن بدون الالتزام واذا كان بحيث المعنى بسيطا ولازم له فيتحقق الالتزام بدون التضمن واعترض الامام مشهور في هذا المقام وسواه لا نسلم عدم التلازم بين المطابقة والالتزام اذ يمتنع ان يكون شيء لا لازم له كيف وكون الشيء ليس غيره لازم كل شيء واجيب بان المعتبر في الالتزام اللازم البين بالمعنى الاخص وكون الشيء ليس غيره ليس كذلك لبداهة انا كثيرا ما نتصور الاشياء ولا نتصور نا غيرها وقد يجاب ايضا بجواب ۱۲

پس آن مفهوم کلی ست بر آن بوجهیکه ممتنع باشد افراد آن کلی مانند شریک الباری تعالی یا ممکن باشد افراد آن و ممتنع نباشد پس شامل است واجب تعالی و ممکن خاص بر دو در اگر آن افراد ممکنه یافته نشده مانند عنقا یا یافته شده و اما فقط باسکان دیگر مانند آفتاب یا با امتناع دیگر مانند واجب تعالی یا افراد آن کلی بسیار یافته شده باشد یا متناهی مانند کواکب سیاره و کلمهٔ هفت یا غیر متناهی مانند معلومات باری تعالی ۱۲ ۸ ای جزء دوم قید جزء اول باشد ۱۲ ۹ ای مفهوم جزئی مانند زید و عمرو ۱۲

آنہا تباین جزئی باشد ۱۲ ۳ وگاہی بر خاص کہ تحت عام باشد آنرا جزئی گویند مگر جزئی اضافی نہ حقیقی مانند انسان بہ نسبت حیوان کہ جزئی اضافی باشد ۱۲ ۴ قولہ علی الکثیرۃ آہ بدان کہ چون کلیات نزد منطقیان منحصر اند در پنج پس میگویند کہ اول جنس ست اگر کلی محمول باشد بر کثیرین کہ حقیقت

افراده او امكنت ولم يوجد او وجد الواحد فقط مع امكان الغير او امتناعه او الكثير مع التناهي او عدمه **فصل** الكليان[1] ان تفارقا كليا فمتباينان والا فان تصادقا كليا من الجانبين فمتساويان ونقيضاهما كذلك او من جانب فقط فاعم واخص مطلقا ونقيضاهما بالعكس والا فمن[2] وجه وبين نقيضيهما تباين جزئي كالمتباينين وقد يقال الجزئي للاخص[3] وهو اعم **فصل** الكليات خمس الاول الجنس وهو المقول على الكثيرة[4] المختلفة الحقائق في جواب ما هو فان كان الجواب عن الماهية وعن بعض المشاركات هو الجواب عنها وعن الكل[5] فقريب كالحيوان[6] والا فبعيد كالجسم النامي والثاني النوع وهو[7] المقول على الكثيرة[8] المتفقة

ہر یک خلاف حقیقت دیگر باشد جواب سوال بما ہو ای چیست آن چیز پس اگر آن جنس جواب باشد از حقیقت واز بعض شرکای آن حقیقت جواب باشد از آن حقیقت واز ہمہ شرکای آن پس آنرا جنس قریب گویند واگر نباشد جواب از حقیقت واز ہمہ شرکای آن بلکہ جواب از آن واز بعض شرکا باشد پس آنرا جنس بعید گویند ۱۲ عبد الجلال ۵ ای کل المشارکات فی ذلک الجنس لتلک الماہیۃ ۱۲ بر ۶ فانہ یقع جوابا للسوال عن الانسان وعن جمیع الانواع المشارکۃ فی الحیوانیۃ من البقر والفرس والحمار وغیر ذلک ۱۲ عبد الباسط ۷ قولہ وہو المقول علی الکثیرۃ المتفقۃ آہ ای دوم نوع است کہ محمول باشد بر افراد کثیرہ کہ حقیقت آنہا یکی باشد در جواب سوال بما ہو گاہ باشد کہ اسم نوع گفتہ شود بر حقیقت کہ محمول است بر آن وغیر آن جنس در جواب ما ہو و مخصوص است این نوع باسم اضافی چنانچہ قسم اول باسم حقیقی ودرمیان این ہر

۱ قولہ الکلیان آہ ای ہر دو کلی اگر از ہم جدا باشند در صدق یعنی ہر جا کہ یکی صادق آید بر چیزے دیگر صادق نیاید بر ہیچ وجہ پس متباین [illegible] نقیض آن ہر دو کلی نیز متساوی باشد یا صادق آید از جانب واحد ای صادق آید یکی بر کل افراد دیگری واین دیگری بر ہمہ افراد آن صادق نیاید بلکہ بر بعض افراد آن صادق آید بعض پس درمیان نسبت عموم و خصوص مطلق است نقیض این ہر دو بالعکس باشد ای عام خاص و خاص عام ہوش یزدی ۲ قولہ ای اگر از جانبین کلیہ صادق نباشد وجہ از یک جانب پس آنرا اعم واخص من وجہ گویند ودر نقیض

دو نوع نسبت عموم و خصوص من وجہ باشد [illegible] ۱۲ ۸ ہو بعض الحقیقۃ والمراد بالکثیرۃ اعم من ان یکون بحسب الخارج والذہن فیدخل فیہ النوع المنحصر فی شخص کالشمس ۱۲

سافل باشد آنرا متوسط گویند چرا که متوسط بمعنی آینده در وسط ست پس یا جنس متوسط فقط باشد مانند جسم مطلق یا نوع متوسط فقط مانند حیوان یا جنس متوسط و نوع متوسط هر دو مانند جسم نامی بدان که حکما موجودات را سوای واجب تعالی در ده نوع منحصر یافته اند و آنرا مقولات عشره گویند یکی جوهر و نه عرض که کم و کیف و این و متی و مضاف و وضع و فعل و ملک و انفعال بود والله اعلم بکذا فی المواقف ۱۲

الحقیقة فی جواب ما هو وقد یقال علی الماهیة المقول علیها و
علی غیرها الجنس فی جواب ما هو ویختص باسم الاضافی
کالاول بالحقیقی وبینهما عموم من وجه لتصادقهما علی الانسان
وتفارقهما فی الحیوان والنقطة ثم الاجناس قد تترتب متصاعدة
الی العالی ویسمی جنس الاجناس والانواع متنازلة الی السافل
ویسمی نوع الانواع وما بینهما متوسطات الثالث الفصل و
هو المقول علی الشئ فی جواب ای شئ هو فی ذاته فان میزه
عن المشارکات فی الجنس القریب فقریب او البعید فبعید و اذا
نسب الی ما یمیزه فمقوم والی ما یمیز عنه فمقسم والمقوم
للعالی مقوم للسافل ولا عکس والمقسم بالعکس الرابع
الخاصة وهو الخارج المقول علی ما تحت حقیقة
واحدة فقط الخامس العرض العام وهو الخارج

ھ ای آن کلی ست بر شئی در جواب سوال ای شئ هو فی ذاته ۱۲ ۶ قوله فان میزه الخ اگر تمیز دهد این فصل چیزی را از شریکان آن چیز در جنس قریب آن چیز مانند ناطق که تمیز می دهد انسان را از جمیع شرکاء آن در حیوان که جنس قریب ست برای انسان پس چنین فصل را قریب گویند یا تمیز دهد آن فصل را از شرکای نوع در جنس بعید مانند حساس که تمیز دهد انسان را از شرکای آن در جسم نامی که جنس بعید است برای انسان و اگر آن فصل نسبت کرده شود بسوی آن نوع که تمیز داده است این فصل آنرا پس این فصل را مقوم نامند و اگر نسبت کرده شود بطرف جنس که فصل تمیز داده است نوع را از آن جنس پس این فصل را مقسم گویند و فصلی که مقوم عالیست مقوم سافل ست و مقسم جنس سافل جنس عالی است و مقسم عالی مقسم سافل نباشد ۱۲ ک مقوم از تقویم بمعنی راست کننده ۱۲ ۸ ای مقوم سافل مقوم عالی نیست چنانچه ناطق مقوم انسان ست و مقسم حیوان ۱۲ ک ۹ همچو حساس که مقسم جسم نامی ست و مقسم حیوان ناطق مقسم حیوان ست و مقسم جسم نامی نیز ۱۲ ۱۰ قوله الرابع الخاصة آه ای چهارم آن خاصه که نیز کلی ست خارج از حقیقت افراد و گفته شود بر آن افراد که زیر حقیقت واحده داخل باشد خواه آن حقیقت نوعیه باشد یا جنسیه فالاول خاصة النوع کالضاحک خاصة للانسان والثانی خاصة الجنس کالماشی خاصة للحیوان ۱۲ ف باید دانست که خاصه بر دو قسم ست یکی شامله اگر عام باشد جمیع افراد آن چیز را که این خاصه برای آنست مانند ضاحک بالقوة برای انسان و دیگر غیر شامله اگر جمیع افراد را شامل نباشد مانند کاتب بالفعل برای انسان ۱۲ من التقریبی ۱۱ قوله الخامس العرض العام آه پنجم از آن کلیات عرض عام باشد و آن آنست که خارج باشد از حقیقت و گفته شود بر افراد آن حقیقت و بر غیر آن چنانچه ماشی که عرض عام است برای انسان و مخصوص نیست برای آن بلکه بر فرس و غنم و غیر آن نیز محمول شود ۱۲

۱ لان اولیته انما هی بالنسبة الی حقیقة الواحدة فی افراده ۱۲ ۲ قوله ثم الاجناس پس باید دانست که ترتیب داده شود اجناس باین طور که از خاص بسوی عام روند تا آن که فوق از جنس نماند مانند جوهر این عالی را جنس الاجناس گویند ۱۲ ۳ قوله والانواع آه انواع ترتیب داده شوند از بالا بسوی زیر یعنی از عام بسوی خاص تا آنکه زیر آن نوع نماند مانند انسان و این سافل را نوع الانواع گویند ۱۲ ۴ قوله وما بینهما متوسطات ای آنچه در میان جنس عالی و نوع

ھ لان نسبته بالاضافة الی ما فوقه ۱۲ ھ لکونه تحت جمیع الاجناس ۱۲ ھ لکونه فوق جمیع الانواع ۱۲ ھ تمیز کنند و میان ممیز ۱۲ ھ در یکجا ترتیب باشد ۱۲ ھ مثل مقوم حیوان ست و مقوم انسان ۱۲

ما این ست که وجود کلی طبعی در خارج ای در ظاهر بمعنی وجود اشخاص خودست یعنی افراد آن موجود اند در خارج نه خود آن کلی بوجود افراد خود موجود ست چنانچه این مذہب حکمای محققین ست چرا کہ اگر آن کلی یافته شود در ضمن افراد خود اتصاف شئ واحد بصفات متضادہ بودن شئ واحد در مکانهای متعدد لازم آید ۱۲ ﻪ قوله معرف ای معرف شئ آنست کہ محمول شود بران شئ برای

المقول عليها وعلى غيرها وكل منهما ان امتنع انفكاكه عن الشئ فلازم بالنظر الى الماهية او الوجود بين يلزم تصوره من تصور الملزوم او من تصورهما الجزم باللزوم وغير بين بخلافه و الا فعرض مفارق يدوم او يزول بسرعة او بطوء. خاتمة مفهوم الكلي يسمى كليا منطقيا ومعروضه طبعيا والمجموع عقليا وكذا الانواع الخمسة والحق ان وجود الطبعي بمعنى وجود اشخاصه فصل معرف الشئ ما يقال عليه لافادة تصوره ويشترط ان يكون مساويا واجلى فلا يصح بالاعم والاخص والمساوي معرفة وجهالة والاخفى والتعريف بالفصل القريب حد وبالخاصة رسم فان كان مع الجنس القريب فتام والا فناقص ولم يعتبروا بالعرض العام وقد اجيز في الناقص ان يكون اعم كاللفظي وهو ما يقصد به

فائده دادن تصور آن شئ یا بکنه یا بوجهیکه جدا باشد از جمیع ماسوای خود و شرط ست این کہ باشد معرف برابر برای شئ معرف بالفتح در صدق یعنی ہرگاه کہ معرف بالکسر صادق شود آن شئ صادق آید و ہرگاه کہ این شئ صادق آید معرف صادق آید پس واجب ست درین تعریف کہ جامع باشد افراد خود را و مانع باشد افراد غیر را و واضح تر باشد معرف از معرف پس صحیح نباشد تعریف بچیزی کہ اعم از آن شئ باشد خواه اعم مطلق باشد خواه اعم من وجہ چرا کہ مقصود از تعریف یا تصور حقیقت آن شئ است و یا امتیاز آن شئ از جمیع ماسوای آن و اعم فائده نمیدہد آن شئ را ازین ہر دو مقصود و نیز تعریف صحیح نباشد باخص مطلق چرا کہ خاص خفی تر باشد از عام و معرفت روشن تر باید و نیز تعریف بمساوی آن شئ در معرفت و جہالت نیز صحیح نیست تعریف بخفی تر از آن شئ در معرف باین طور کہ در تعریف الفاظ غیر ظاہر الدلالۃ آید من جانب متکلم بطرف مخاطب ۱۲ من الخلاصۃ ﻪ مانند تعریف الاب بمن له الابن والابن بمن له الاب ۱۲ ﻪ قوله والتعریف بالفصل القریب آه حد بتشدید دال یعنی منع و نہایت شئ باشد و آن فصل مانع از دخول اغیار باشد در آن شئ و تعریف خاصہ رسم ست چرا کہ خاصہ اثر شئ باشد و رسم نیز بمعنی اثر ست لیکن اگر باین فصل و خاصہ جنس قریب ہم باشد پس اول حد تام است دوم رسم تام و اگر جنس قریب نباشد پس یا اولا جنسے نباشد یا با جنس بعید باشد پس اول را حد ناقص و ثانی را رسم ناقص گویند کذا فی مذہب تہذیب ۱۲ ﻪ مانند تعریف انسان بناطق فقط یا بجسم ناطق

ﻪ قوله فلازم آه ای اگر ممتنع بود جدا شدن آن خاصه و عرض از شئ پس لازم ست خواه بنظر ماہیت خواه بنظر وجود پس آن لازم بین است یا غیر بین اول آن است کہ لازم شود تصور او از تصور ملزوم خود یا از تصور لازم و ملزوم یقین بلزوم و دوم غیر بین بخلاف اوست ۱۲ ﻪ مع قطع النظر عن خصوص وجوده فی الخارج او فی الذہن مانند زوجیت برای اربعه ۱۲ ﻪ كالانقسام بمتساویین الاربعة فی تصور الانقسام والاربعة تصور الانقسام بمتساویین ۱۲ ﻪ قوله والحق آه ای مذہب حق نزد ما سیما

حد ناقص ست و بضاحک در تعریف انسان فقط یا بجسم ضاحک رسم ناقص ست ۱۲ ﻪ تعریف لفظی آنست کہ از آن مقصود باشد تفسیر معنی لفظ سعدانہ جنتہ ۱۲ ﻪ مانند سواد برای حبشی ۱۲ ﻪ واین بین سخن عام ست ۱۲ ﻪ مانند حرکت آسمان ۱۲ ﻪ مانند حیوان ناطق از تعریف انسان ۱۲ ﻪ مانند تعریف انسان بحیوان فقط ۱۲ ﻪ مانند تعریف حیوان بانسان ۱۲ ﻪ مانند حیوان ناطق و تعریف انسان ۱۲ ﻪ اعم باشد معرف ست بالفتح ست لیکن باین فصل و خاصه جنس قریب ہم باشد پس اول حد تام است و دوم رسم تام و اگر با جنس قریب نباشد پس یا بی جنس نباشد

۴ و جزئیت ۱۲ من الشرح للتوضیح ۲ے قوله الشرطیة متصلة اه ای قضیهٔ شرطیه دو قسم ست یکے متصله و آن موجبه باشد اگر حکم کرده شود دران بثبوت نسبت بر تقدیر تحقق نسبت دیگر و سالبه باشد اگر حکم کرده شود دران به نفی بر تقدیر ثبوت نسبت اخری و نیز آن متصله لزومیه باشد اگر باشد این حکم بعلاقه و آن امری ست که بسبب آن همراه شدن مقدم و تالی لازم گردد علاقهٔ علیت یا علاقهٔ تضایف اول یا مثل ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود و ثانی مثل ان کان زید ابا عمرو فعمرو ابنه ۱۲ ۳ے باید دانست که ایجاب و سلب در قضیهٔ شرطیه باعتبار ادات شرط ست اگر حرف شرط اول برای ایجاب باشد موجبه گویند اگر چه نسبت های حملیه باشند چنانکه گفته شود دلالت بر سلب کند سالبه گویند اگر چه هر دو نسبت ایجاب باشند ۱۲ ۴ے قوله والا فاتفاقیة ای اگر نباشد این حکم بعلاقه بل بمجرد اتفاق واقع شده پس آن قضیه متصلهٔ اتفاقیه نام نهاده شود ۱۲ من الیزدی ۵ے قوله ومنفصلة اه ای اگر حکم کرده شود بمخالفت دو نسبت یا سلب آن مخالفت یعنی صدق و کذب هر دو آن را منفصلهٔ حقیقیه گویند یعنی صدق هر دو با هم نشود که جمع نشوند در صدق لیکن گاهی برداشته شوند پس این را منفصلهٔ مانعة الجمع نامند یا از روی کذب فقط این طور که حکم کرده شود که این هر دو نسبت برداشته نشوند لیکن جمع شوند در صدق پس این را منفصلهٔ مانعة الخلو گویند ۱۲ من الشرح ۶ے مثال الایجاب و تنافی کقولنا اما ان یکون هذا العدد فردا و مثال سلب تنافی کقولنا لیس اما ان یکون هذا العدد زوجا او منقسما بمتساویین ۱۲ ۷ے کقولنا هذا الشیئ اما ان یکون شجرا او حجرا ۱۲ ۸ے نحو زید اما ان یکون فی البحر واما ان لا یغرق ۱۲ ۹ے قوله وکل منهما اه ای هر دو اعم از حقیقیه و مانعة الجمع و مانعة الخلو عنادیه باشد اگر تخالف دران برای ذات مقدم و تالی باشد باین طور که مفهوم یکی از ان منافی برای دیگر باشد هر جا که متحقق شوند آن هر دو و اگر تنافی دران برای تنافی ذات هر دو جزء نباشد محض اتفاقیه باشد آن را اتفاقیه نامند پس اگر در شرطیه حکم بر جمیع تقادیر مقدم باشد شرطیه کلیه باشد والا جزئیه ۱۲ من الشرح ۱۰ے کالتنافی بین الزوجیة والفردیة والشجریة والحجریة ۱۲ ش ۱۱ے کقولنا کلما کان الشیئ انسانا فکان حیوانا ۱۲ ۱۲ے کقولنا

بلا ضرورة الجانب الموافق ایضا وسمی الممکنة الخاصة و	
هذه مرکبات لان اللادوام اشارة الٰی[۱] مطلقة عامة و	
اللاضرورة الی ممکنة عامة مخالفة الکیفیة موافقتی الکمیة	
لما قید بها فصل الشرطیة[۲] متصلة ان حکم فیها بثبوت	
نسبة علی تقدیر[۳] اخری او نفیه لزومیة ان کان ذلک بعلاقة	
والا[۴] فاتفاقیة ومنفصلة[۵] ان حکم بتنافی النسبتین او لا	
تنافیهما صدقا[۶] وکذبا وهی الحقیقیة او صدقا فقط	
فمانعة[۷] الجمع او کذبا فقط فمانعة[۸] الخلو وکل[۹] منهما عنادیة	
ان کان التنافی[۱۰] لذاتی الجزأین والا فاتفاقیة ثم الحکم فی	
الشرطیة ان کان علی جمیع تقادیر المقدم فکلیة[۱۱] او بعضها[۱۲]	
مطلقا فجزئیة او معینا فشخصیة والا فمهملة[۱۳] وطرفا	
الشرطیة[۱۴] فی الاصل قضیتان حملیتان او متصلتان او	

۱ے قوله الی مطلقة اه ای اللادوام ذاتی اشاره است بسوی مطلقهٔ عامه که مشتمل ست بر فعلیت نسبت چرا که سلب دوام راجع می شود بسوی ثبوت نسبت در یکی از ازمنه ثلثه و لا ضرورة ذاتی اشاره بود بطرف ممکنهٔ عامه که شامل بود بر امکان نسبت که مراد است لا ضرورة است لیکن آن هر دو قضیه مخالف در ایجاب و سلب و موافق در کلیت و جزئیت خواهد بود برای آن قضیه که مقید شده است بآن بر دوای لا دوام و لا ضرورة چرا که این هر دو کیفیت در دو گفته آن کیفیت اند که مذکور ست درین قضیه فی تفاوت در کلیت ۱۲

قد یکون اذا کان الشیئ حیوانا کان انسانا ۱۲ ۱۳ے ای القضیة التی لم یحکم فیها بثبوت شیئ او نفیه عنه ۱۲ من الشرح ۱۴ے نحو ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود ۱۲ ۱۵ے مثاله کما مر ۱۲ ۱۶ے نحو ان کان الانسان ناطقا فالحمار ناهق ۱۲ ۱۷ے سواء کانت متصلة او منفصلة ۱۲ ۱۸ے ای ان جئتنی الیوم فاکرمک ۱۲ ۱۹ے اگر کلیت و جزئیت بیان نشود ۱۲ ۲۰ے ای مقدم و تالی ۱۲

مشتمل بیان مفهوم انهانست ہشتم قرت وفعل ۱۲ ۲ قوله والنقیض آه ای نقیض قضیه ضروریه مطلقه عامه باشد یعنی اگر ضروریه موجبه باشد نقیض آن ممکنه سالبه باشد و اگر ضروریه سالبه باشد نقیض آن ممکنه موجبه باشد و هم چنین ست حال در باقی قضایا و متناقض آنها و نقیض دائمه مطلقه عامه بود چراکه نقیض دوام سلب دوام ست و لازم است از فعلیت طرف مقابل و نقیض مشروطه عامه چنین حکمنه آید چراکه مشروطه قضیه السیت که حکم کرده شود دران به سلب ضرورت مادام الوصف من الجانب المخالف پس باشد نقیض برائے او آن که حکم کرده شده است دران بضرورت جانب موافق بحسب الوصف نقیض عرفیه عامه حینیه مطلقه باشد زیراکه حکم دران بدوام نسبت ست مادام ذات الموضوع متصفا بالوصف العنوانی پس نقیض آن سلب این دوام باشد و لازم ست آنرا فعلیت و قوع طرف مقابل در بعض اوقات وصف عنوانی ست و هی حینیه مطلقه ۱۲ مش ۳ قوله وللمركبة آه یعنی نقیض قضایای مرکبه مثلا اذا اردنا نقیض المشروطة الخاصة فلما انها مشروطة عامة و مطلقة عامة لانها مركبة منهما واخذنا لكل منهما نقيضها اعني حينية ممكنة ودائمة مطلقة وركبنا منهما منفصلة مانعة الخلو كقولنا كل كاتب متحرك الاصابع بالضرورة مادام كاتبا لا دائما اي لا شئ منه بمتحرك الاصابع بالفعل نقيضها بعض الكاتب ليس بمتحرك الاصابع حين هو كاتب بالامكان العام او بعضه متحرك الاصابع دائما و قیاس کن برین سائر نقائض المركبات ۱۲ من الشرح ۴ قوله العكس آه ای عکس مستوی گردانیدن طرف اول از قضیه ثانی و ثانی را اول ۱۲ شود مع بقائے صدق و کیف آن ۱۲ من الشرح ۵ قوله والكيف آه حاصل آنست که اصل اگر فرض کرده شود صادق لازم آید از صدق آن صدق عکس و همچنین اگر اصل موجبه باشد و اگر سالبه باشد عکس نیز سالبه باشد ۱۲ مولوی عبدالماجد سلمه ۶ قوله والموجبة آه ای قضیه موجبه حملیه باشد یا شرطیه کلیه باشد یا جزئیه منعکس بموجبه جزئیه شود نه بکلیه بنابر بودن عموم محمول از موضوع در حملیه و عموم تالی در شرطیه در صورت عکس محمول موضوع و تالی مقدم میشود پس محال ست صدق آن اخص بر اعم لسبیل کلیت و این دلیل برائے جزئیه سلبیه از ضرورت ای نبودن عکس کلیه ۱۲ ش ۷ قوله والسالبة آه ای سالبه کلیه حملیه باشد یا شرطیه منعکس شود مگر به سالبه کلیه و اگر چنان نشود و لازم آید

منفصلتان او مختلفتان الا انهما اخرجتا بزيادة اداة الاتصال والانفصال عن التمام **فصل التناقض** اختلاف القضيتين بحيث يلزم لذاته من صدق كل كذب الاخرى وبالعكس ولابد من الاختلاف في الكم والكيف والجهة والاتحاد فيما عداها فالنقيض للضرورية الممكنة العامة وللدائمة المطلقة العامة وللمشروطة العامة الحينية الممكنة وللعرفية العامة الحينية المطلقة وللمركبة المفهوم المردد بين نقيضي الجزئين لكن في الجزئية بالنسبة الى كل فرد **فصل العكس المستوي** تبديل طرفي القضية مع بقاء الصدق والكيف والموجبة انما تنعكس جزئية لجواز عموم المحمول والتالي والسالبة الكلية تنعكس كلية والا لزم سلب الشيء عن نفسه والجزئية لا تنعكس

۱ قوله التناقض آه ای تناقض اختلاف دو قضیه باشد نه دو مفرد و نه یک قضیه و یک مفرد را بایجاب و سلب نه در چیز دیگر باشد بطوری که لازم آید برائے ذات آن تناقض نه بواسطه چیزی دیگر نه بخصوص ماده از صدق هر واحد از آن هر دو قضیه کذب دیگری و از کذب هر واحد صدق دیگری و ضرورت ست اختلاف در تناقض در کلیت و جزئیت و ایجاب و سلب و جهت همچو ضروریه و دوام و غیر هاو از اتحاد در چیزی که سوائے اینها ست چراکه تناقض متحقق نشود بدون این اتحاد و آنرا متقدمین در هشت چیز منحصر کرده اند یکے موضوع دوم محمول سوم شرط چهارم کل و جزء پنجم زمان ۱۲

سلب شئے از ذات خود چراکه هرگاه صادق آید قولنا لاشئ من الانسان بحجر صادق باشد عکس آن لاشئ من الحجر بانسان و اگر این عکس صادق نباید صادق آید نقیض آن و هو بعض الحجر بانسان برائے محال بودن ارتفاع هر دو نقیض و هرگاه با اصل گفته شود ای بعض الحجر انسان و لاشئ من الانسان بحجر نتیجه دهد بعض الحجر لیس بحجر و این ست سلب شئے از ذات خود ۱۲ من الشرح ۸ قوله والجزئية آه ای قضیه جزئیه منعکس نشود هرگز چراکه صحیح نیست سلب اخص از بعض اعم و صحیح ست سلب اعم از بعض اخص برائے صادق آمدن قول ما در مثل بعض الحیوان لیس بانسان در شرطیه قد لا یکون اذا کان الشئ حیوانا کان انسانا مع کذب عکس آن اعنی بعض الانسان لیس بحیوان و قد لا یکون اذا کان الشئ انسانا کان حیوانا ۱۲ من الشرح ۹ قوله سکوت آه تحمل صدق و کذب ۱۲ ش ۱۰ تکذیب الکلیتین و صدق الجزئیتین ... کون الموضوع فیها اعم من المحمول ... ۱۲ ۱۱ کقولنا کل کاتب متحرک الاصابع دائما ...

۴ قضیہ نتیجہ محال وہر لیس این باطل شد وآن حق ۱۲ من الشرح ۵۲ مانند صدق کل قمر منخسف بالضرورة وقت الحیلولة لادائما وکل انسان بالضرورة وقت ما لادائما وعکس آن بعض المنخسف قمر بالفعل وبعض المتنفس انسان بالفعل ۱۲ ۵۳ ای ضروریہ مطلقہ ودائمہ مطلقہ ۱۲ ۵۴ ای مشروطہ عامہ وعرفیہ عامہ ۱۲ ۵۵ قولہ بالنقض یعنی کاہی چنین میشود کہ اصل صادق میآید لیس دانستہ میشود کہ عکس لازم نیست والا تخلف نمیشود ۱۲ مولوی محمد عبد الماجد سلمہ ۵۶ قولہ تبدیل نقیضی الطرفین اہ یاین طریق کہ نقیض جزو اول از حاصل قضیہ جزو ثانی گردانیدن ونقیض جزو ثانی را اول بابقاء صدق وکیف چنانچہ عکس نقیض کل انسان حیوان کل ما لیس بحیوان لیس بانسان آید واین تعریف عکس نقیض نزد یک قدما است ویا گردانیدن نقیض جزو ثانی اول وعین جزو اول را ثانی با مخالفت ایجاب وسلب وبقائی صدق

اصلا لجواز عموم الموضوع او المقدم واما بحسب الجهة فمن الموجبات تنعکس الدائمتان والعامتان حینیة مطلقة والخاصتان حینیة مطلقة لادائمة والوقتیان والوجودیتان والمطلقة العامة مطلقة عامة ولا عکس للممکنتین ومن السوالب تنعکس الدائمتان دائمة والعامتان عرفیة عامة والخاصتان عرفیة لادائمة فی البعض والبیان فی الکل ان نقیض العکس مع الاصل ینتج المحال ولا عکس للبواقی بالنقض فصل عکس النقیض تبدیل نقیضی الطرفین مع بقاء الصدق والکیف او جعل نقیض الثانی اولا وعین الاول ثانیا مع مخالفة الکیف وحکم الموجبات ههنا حکم السوالب فی المستوی وبالعکس والبیان البیان والنقض النقض وقد بین انعکاس

چنانکہ بعد وجود اصل کقولنا کل انسان حیوان منعکس شود بقولنا لاشئ مما لیس حیوانا بانسان واین تعریف نزد متاخرین است وہرگاہ کہ معتبر بود در علوم تعریف اول بیان کردہ شد احکام آن را بر روش آن ۱۲ من الشرح ۵۷ وحکم الموجبات اہ ای حکم قضایای موجبہ در عکس مستوی ای چنانچہ سالبہ کلیتان با منعکس شود کنفسہا وجزئیہ منعکس نشود ہرگز ہمچنان موجبہ کلیہ درینجا منعکس شود مانند ذات خود چراکہ ہرگاہ صادق آید کل انسان حیوان صادق آید در عکس نقیض کل ما لیس بحیوان لیس بانسان ۱۲ ۱۲ من التہذیب ۵۸ قولہ وبالعکس ای حکم سوالب اینجا حکم موجبات ست در اینجا لیس چنانچہ موجبہ کلیہ باشد یا جزئیہ آنجا منعکس نشود مگر جزئیہ ہمچنان سالبہ کلیہ باشد یا جزئیہ درینجا منعکس نشود مگر جزئیہ مثلا اذا قلنا لاشئ من الانسان بحجر او بعضہ لیس بحجر صادق آید درین جا عکس آن لیس بعض ما لیس بحجر لیس بانسان ۱۲ من تہذیب التہذیب ۵۹ ای کما کان البیان فی العکس المستوی بان نقیض العکس مع الاصل ینتج المحال کذلک ہہنا وکما کان عدم انعکاسہ بالنقض الذی ہو صدق الاصل بدون العکس فی مادة کذا ہہنا ۱۲ ۶۰ لانہ اذا صدق بعض الکاتب متحرک الاصابع بالضرورة لادائما ای بعض الکاتب لیس بمتحرک الاصابع بالفعل صدق عکس نقیضہ ما لیس متحرک الاصابع لیس کاتبا دائما مادام لیس بمتحرک الاصابع لادائما ای لیس بعض ما لیس بمتحرک الاصابع لیس بکاتب ۱۲ من الشرح

ا قولہ واما بحسب الجہة اہ ای در قضایای موجبہ ہر دو دائمہ وہر دو عامہ بحینیہ مطلقہ منعکس شود چراکہ ہرگاہ صادق آید کل انسان حیوان بالضرورة او دائما وکل کاتب متحرک الاصابع بالضرورة او دائما مادام کاتبا واجب ست کہ صادق آید در عکس آن بعض الحیوان انسان بالفعل حین ہو حیوان وبعض متحرک الاصابع کاتب بالفعل حین ہو متحرک الاصابع واگر این عکس صادق نیاید نقیض آن لاشئ من الحیوان بانسان دائما ولاشئ من متحرک الاصابع بکاتب دائما مادام متحرک الاصابع صادق آید واین با اصل ۱۲

۵۹ ای دائمہ مطلقہ وضروریہ مطلقہ ۱۲ ۶۰ ای مشروطہ عامہ وعرفیہ عامہ ۱۲ ۶۱ ای ممکنہ عامہ وممکنہ خاصہ ۱۲ ۶۲ ای مشروطہ عامہ وعرفیہ عامہ ۱۲ ۶۳ ای دلیل انعکاس بطریق تخلف وعدم انعکاس ۱۲

مساوی لج فیلزم من ذلک ان مساو لج لکن لا لذاتہ بل بواسطۃ مقدمۃ خارجیۃ وھی ان کل مساو للمساوی مساو ۱۲ ش ۳ نحو کلما کان ہذا حیوانا کان متحیزا لکنہ لیس بمتحیز ینتج انہ لیس بحیوان فنقیضہ یعنی انہ جسم مذکور فیہ ۱۲ ۴ لا قران حدود المطلوب ای الاصغر والاکبر والاوسط فیہ ۱۲ ۵ ای قضیہ را کہ دران اکبر واقع شود کبریٰ گویند ۶ قولہ وھو الشکل الاول آہ بدان کہ حد اوسط یا محمول ست در صغریٰ و موضوع ست در کبریٰ آنرا شکل اول گویند چرا کہ بدیہی الانتاج ست بخلاف باقی اشکال یا محمول باشد در ہر دو آنرا شکل ثانی گویند زیرا

کہ موافق ست با اول در اشرف مقدمتین یعنی صغریٰ یا موضوع در ہر دو پس آنرا شکل ثالث نامند برای موافقت اول در اخس مقدمتین یعنی کبریٰ یا موضوع در صغریٰ و محمول در کبریٰ کہ عکس اول ست باشد آنرا شکل رابع گویند برای مخالفت اول در ہر دو مقدمہ ۱۲ من ش ۷ الشکل الثانی کقولنا کل ناطق انسان ولا شیٔ من الحجر بانسان ۱۲ ۸ ای شکل رابع نحو کل انسان ناطق وکل ضاحک انسان ۱۲ ۹ قولہ ویشترط فی الاول آہ ای شرط انتاج شکل اول موجبہ بودن صغریٰ است خواہ کلیہ باشد یا جزئیہ فعلیہ بودن آن بر مذہب شیخ و فعلیت آن باشد کہ وصف عنوانی بر ذات اصغر بالفعل صادق آید تا متعدی شود حکم از اوسط بسوی اصغر و نیز دریں شکل کلیت کبریٰ شرط ست برائے انتاج موجبہ باشد یا سالبہ تا لازم آید مندرج بودن اصغر در اوسط پس لازم آید از حکم بر اوسط حکم بر اصغر ۱۲ ۱۰ نحو کل انسان حیوان وکل حیوان حساس ینتج کل انسان حساس ۱۲ ۱۱ قولہ لینتج آہ ای تا نتیجہ دہد صغریٰ موجبہ کلیہ و صغریٰ موجبہ جزئیہ با کبریٰ موجبہ کلیہ موجبہ کلیہ و جزئیہ را یا کبریٰ سالبہ کلیہ نتیجہ دہد دو سالبہ را یکے سالبہ کلیہ دو سالبہ کلیہ دوم سالبہ جزئیہ ۱۲ من تذہیب التہذیب ۱۲ بعض الانسان حیوان وکل حیوان حساس ینتج بعض الانسان حساس ۱۲ ۱۳ قولہ وفی الثانی آہ ای شرط ست برائے انتاج در شکل ثانی اختلاف ہر دو مقدمہ در کیف و بحسب کمیت کلیت کبریٰ شرط ست و بودن صغریٰ ضروریہ یا دائمہ یا بودن کبریٰ از قضایای ستہ کہ سالبہ آن منعکس شود یعنی ہر دو مسند ہر دو عامہ و ہر دو خاصہ یا بودن ممکنہ با ضروریہ یا کبریٰ

الخاصتين من الموجبة الجزئية ههنا ومن السالبة الجزئية
ثم الى العرفية الخاصة فصل القياس قول مؤلف من
قضايا يلزم لذاته قول اخر فان كان مذكورا فيه بمادته و
هيأته فاستثنائي والا فاقتراني حملي او شرطي وموضوع
المطلوب من الحملي يسمى اصغر ومحموله اكبر والمتكرر اوسط
وما فيه الاصغر الصغرى والاكبر الكبرى والاوسط اما محمول
الصغرى وموضوع الكبرى وهو الشكل الاول او محمولهما
فالثاني او موضوعهما فالثالث او عكس الاول فالرابع و
يشترط في الاول ايجاب الصغرى وفعليتها مع كلية الكبرى
لينتج الموجبتان مع الموجبة الكلية الموجبتين ومع
السالبة السالبتين بالضرورة وفي الثاني اختلافهما في
الكيف وكلية الكبرى مع دوام الصغرى او انعكاس

١ قولہ القیاس آہ ای قیاس در ینجا آن ست کہ مرکب مؤلف باشد از قضایا و مرکب عام ست از مؤلف بنا بر اعتبار مناسبت در میان اجزای مؤلف پس ذکر مؤلف بعد قول از قبیل ذکر خاص ست بعد عام کہ متعارف ست در تعریفات ۱۲ من الیزدی ۲ قولہ یلزم لذاتہ آہ ای لازم آید بسبب ذات آن قول نہ بواسطہ مقدمہ خارجیہ کقولنا امساو لب ب

مشروطہ یعنی اگر صغریٰ ممکنہ باشد کبریٰ مشروطہ یا ضروریہ باشد و اگر کبریٰ ممکنہ باشد صغریٰ ضروریہ باشد فقط و این ہر دو شرط باعتبار جہت ست ۱۲ من الشرح ۵ قولہ قول آخر ای مغائر برائے ہر واحد از ہر دو مقدمہ پس اگر باشد آن قول آخر مذکور در آن قیاس آن را قیاس استثنائی گویند و اگر مذکور نباشد پس آنرا قیاس اقترانی نامند موضوع قول آخر کہ آن را مطلوب و نتیجہ نیز گویند اصغر نامند و محمول آنرا اکبر گویند و آن قضیہ کہ در آن قیاس آمدہ باشد حد اوسط نامند ۱۲ من الشرح ۶ ان کان مرکبا من الشرطیات ۱۲ ۷ و قضیہ را کہ دران اصغر باشد صغریٰ نامند ۸ نحو کل انسان ناطق وکل ناطق ضاحک ۱۲ ۹ ای بالبداہۃ لا یحتاج الی دلیل کما کان للاشکال ۱۲ (۱) ای مشروطہ خاصہ و عرفیہ خاصہ ۱۲ (۲) ای بعد عکس مستوی بالاقتراح ۱۲

۴۰ ۱۲ من التهذیب **۵۲** قوله ایجاب الصغری آه ای شرط است در شکل سوم برائے انتاج موجبه بودن صغری او فعلیه بودن آن یا کلیت یکے از دو مقدمه تا نتیجه دہد صغری موجبہ کلیہ و صغری موجبہ جزئیہ یا موجبہ کلیہ کبری یا موجبہ کلیہ صغری یا موجبہ جزئیہ کبری موجبہ جزئیہ کقولنا کل انسان حیوان و کل انسان ناطق ینتج بعض الحیوان ناطق و قولنا بعض الحیوان انسان و کل حیوان حساس ینتج بعض الحیوان حساس و قولنا کل حیوان جسم لبعض الحیوان انسان ینتج بعض الجسم انسان ۱۲ من التهذیب

۵۳ قوله و مع السالبة الکلیة و نتیجه دہد ہر دو صغرے موجبہ یا کبری سالبہ کلیہ یا صغرے موجبہ کلیہ یا کبری سالبہ جزئیہ را سالبہ جزئیہ کقولنا کل انسان حیوان ولا شئی من الانسان بحجر ینتج بعض الحیوان لیس بحجر و قولنا بعض الانسان حیوان ولا شئی من الحیوان بجماد ینتج بعض الانسان لیس بجماد و قولنا کل انسان ضاحک و بعض الانسان لیس بفرس ینتج بعض الضاحک لیس بفرس بدلیل خلف کما مر فی الشکل الثانی ۱۲ ش **۵۴** قوله و فی الرابع آه ای در شکل چہارم شرط است برائے انتاج قیاس موجبہ بودن ہر دو مقدمہ با کلیت صغرے و یا اختلاف ہر دو با کلیت یکے ازان ہر دو تا نتیجہ دہد صغری موجبہ کلیہ با ہر چہار کبرے و صغری موجبہ جزئیہ با کبری سالبہ کلیہ و صغری سالبہ کلیہ و جزئیہ با کبری موجبہ کلیہ و صغری سالبہ و موجبہ کلیہ با کبرے موجبہ جزئیہ نتیجہ دہد موجبہ جزئیہ اگر نباشد در چیزی ہر دو مقدمہ سلب اعنی سالبہ نباشد و اگر یکے ازان ہر دو سالبہ باشد پس نتیجہ سالبہ جزئیہ باشد یا کلیہ لے در بعض ضروب سالبہ جزئیہ شود و در بعض سالبہ کلیہ بدلیل خلف یا بعکس ترتیب پس بعکس این نتیجہ بالعکس ہر دو مقدمہ یا بردا این بسوئے شکل ثانی بعکس صغری یا بردا این بسوئے شکل ثالث بعکس کبرے ۱۲ باید دانست کہ قضیہ ہائے معتبرہ درین فن کہ محصورات اربعہ اے موجبہ کلیہ و موجبہ جزئیہ و سالبہ کلیہ و سالبہ جزئیہ ہستند ہر گاہ نزدیک یکے از چہار صغری با ہر چہار کبری شانزدہ می شود برائے ہر شکل نتیجہ دہند بحسب شرائط در شکل اول و ثانی چہار اند در شکل ثالث شش و در شکل رابع ہشت باقی ازانہا عقیم اند نتیجہ نمیدہند و نیز باید دانست نتیجہ تابع کبری باشد و کیف بالاستقرار

السالبة الكبرى وكون الممكنة مع الضرورية او كبرى مشروطة
لينتج الكليتان سالبة كلية والمختلفتان في الكم ايضا سالبة
جزئية بالخلف او عكس الكبرى او الصغرى ثم الترتيب ثم
النتيجة وفي الثالث ايجاب الصغرى وفعليتها مع كلية
احدهما لينتج الموجبتان مع الموجبة الكلية او بالعكس
موجبة جزئية ومع السالبة الكلية او الكلية مع الجزئية
سالبة جزئية بالخلف او عكس الصغرى او الكبرى ثم
الترتيب ثم النتيجة وفي الرابع ايجابهما مع كلية الصغرى
او اختلافهما مع كلية احدهما لينتج الموجبة الكلية مع
الاربع والجزئية مع السالبة الكلية والسالبتان مع الموجبة
الكلية وكليتهما مع الموجبة موجبة جزئية ان لم يكن
سلب والا فسالبة بالخلف او بعكس الترتيب ثم النتيجة ا

۱ قوله لینتج الکلیتان ای تا نتیجه دہد ہر دو موجبہ کلیہ صغری و سالبہ کلیہ کبری سالبہ کلیہ نتیجہ دہد صغری موجبہ جزئیہ و کبری سالبہ کلیہ را نیز سالبہ جزئیہ بدلیل خلف کہ بیانش گذشت از گردانیدن نقیض بسبب موجبہ بودن صغری کلیہ کبری قیاس و کبری بالعکس کبری قیاس نیک بالعکس و صغری قیاس پس بعکس ترتیب ای بگردانیدن عکس صغری کبری اصل کبری صغری سپس بعکس این نتیجہ بسوئے مطلو

۱۲ من التہذیب **۵۵** قوله ثم النتیجة ثم بالعکس النتیجه و پوشیده نماند کہ جاری نخواہد شد مگر در آن کہ صغری کلیہ باشد و کبرے موجبہ پس جاری نخواہد شد در پنجم و ہشتم کہ صغری در جزئیہ است و نیز در ثالث و رابع کہ کبرے ہر دو سالبہ است ۱۲ مولوی عبد الماجد سلمہ اللہ **۵۶** نحو کل انسان حیوان ولا شئی من الحجر بحیوان ینتج لا شئی من الانسان بحجر ۱۲ **۵۷** ای صغری کبری ۱۲ **۵۸** لہ سالبہ کلیہ از ان ضرب سادس ست ۱۲ **۵۹** معطوف ست بر خلف و لعکس کبرے پس بعکس ترتیب پس بعکس این نتیجہ مطلوبہ چنانکہ گذشت در شکل ثانی ۱۲ من **۶۰** ہر چہار کبرے کلیہ و جزئیہ و موجبہ و سالبہ ۱۲ **۶۱** ای صغری موجبہ لعنی جزئیہ ۱۲ **۶۲** ای صغری سالبہ کلیہ و جزئیہ ۱۲ **۶۳** ای صغری موجبہ کلیہ و سالبہ کلیہ ۱۲ **۶۴** بشرطیکہ در یکے ازان ضرب سالبہ
(۱) لہ فینتج سالبہ ۱۲ ۔

ساله قوله والتمثيل اه وآن انست که بیان کرده شود مشارکت یک جزئی برای جزئی دیگر در علت حکم تا ثابت گردد حکم در آن جزئی چنانچه العالم مؤلف فهو حادث كالبيت يعنى ان البيت حادث لانه مؤلف وهذه العلة موجودة في العالم فيكون حادثا وفقها ويرا قیاس نامند ۱۲ ش سله قوله العمدة الخ ای عمده در طریقه بیان یکی دوران ست وآن نزدیک بودن شئی باشد بنیز وجود وعدما . وعدما چنانچه حرمت در خمر دائر ست با اسکار پس آن خمر تا وقتیکه مسکر ست حرام ست وهرگاه زائل شود اسکار و در شود حرمت دوم ترديد وآن جستن اوصاف اصل ودور کردن علت حکم باین صفت ست باآن باطل کردن بعض را تا متعین شود باقی برای علت چنانچه گفته شود که علت حرمت خمر یا گرفتن انگور یا رنگ یا مزه یا بو یا اسکار لیکن اول علت نیست برای وجود آن در شیرهٔ انگور بدون حرمت وهم چنین باقی در اکثر اشیا یافته شود بدون حرمت پس بجز اسکار هیچ ثابت نشد علت حرمت ۱۲ ش ۵۳ قوله الاوليات وآن قضایا باشد که عقل جزم کند در آن بمجرد تصور طرفین بنسبت دیگر نحو الكل اعظم من الجزء ۱۲ سك یا بحس ظاهری آن را حسیات گویند یا بحس باطنی آن را وجدانیات نامند ۱۲ شه انچه شنیده شود از جماعت کثیره که نزد عقل اجماع آنها بر کذب محال باشد ۱۲ لله انچه محتاج باشد عقل در آن بسوی واسطه که از ذهن غائب نباشد وقت تصور طرفین ۱۲ سكه نحو هذا محموم لانه متعفن الاخلاط وكل متعفن الاخلاط فهو محموم فهذا محموم ۱۲ شه قوله والا فاني ای اگر علت برای نسبت در ذهن باشد فقط مانند معنی قولنا هذا متعفن الاخلاط لانه محموم وكل محموم فهو متعفن الاخلاط فهذا متعفن الاخلاط واین را برهان انی گویند ۱۲ ش ـــه قوله من المخيلات واین قضایا باشد که خیال کرده شود در آن پس نفس منقبض شود از آن یا کشاده شود چنانکه اگر گفته شود خمر یاقوت رنگ خوشبو باشد پس کشاده شود نفس ورغبت کند در نوشیدن آن و هرگاه گفته شود که شهد قی آورنده است متنفر گردد نفس از آن ۱۲ ش نله قوله واما سفسطي ای منسوب بسوی سفسطه که مشتق ست از سوفسطا معرب سوفا اسطا لفظ یونانی ست یعنی حکمت مموهه و آن مرکب باشد از قضایای وهمیه کاذبه واز قضایای کاذبه شبیه بصادقه ۱۲ ش ساله قوله اجزاء العلوم اه ای ضروریه است در هر علم مدونه هذا از لطیر چیزیکه انکه از خصائص او در آن علم بحث کرده شود آن را موضوع آن علم گویند دوم آن قضایا که موقوف باشد بر آن مسائل آن علم و آن تعریفات موضوعات واجزا واعراض آن ست ومقدمات بدیهیه یا نظریه که مبنی باشد بر آن قیاسات آن علم وبیان آن در علم آخر سوم مسائل آن علم وآن قضایا باشد که طلب کرده شوند در علم ببرهان وموضوعات آن قضایا موضوع علم باشد یا نوع از موضوع علم یا عرض

كلي والتمثيل[ع] بيان مشاركة جزئي لآخر في علة الحكم ليثبت
فيه العمدة في طريقة الدوران والترديد فصل القياس اما
برهاني يتالف من اليقينيات واصولها الاوليات والمشاهدات
والتجربيات والحدسيات والمتواترات والفطريات ثم
ان كان الاوسط مع عليته للنسبة في الذهن علة لها في
الواقع فلمي والا فاني واما جدلي يتالف من المشهورات و
المسلمات واما خطابي يتالف من المقبولات والمظنونات واما
شعري يتالف من المخيلات واما سفسطي يتالف من الوهميات
والمشبهات فصل اجزاء العلوم ثلثة الموضوعات وهي
التي يبحث في العلم عن اعراضها الذاتية والمبادي هي حدود
الموضوعات واجزاءها واعراضها ومقدمات بينة او ماخوذة
يبتنى عليها قياسات العلم والمسائل وهي قضية يطلب
بالبرهان في العلم وموضوعاتها موضوع العلم
او انواع منه او عرض ذاتي له او مركب ومحمولاتها امور

ذاتی برای موضوع علم یا مرکب از موضوع علم عرض ذاتی آن ومحمولات آن قضایا امور باشد که خارج اند از موضوعات مسائل عارض اند برای موضوعات آنها ۱۲ ش ۵ اليقين هو الاعتقاد الجازم المطابق الثابت ۱۲ عه انکه ذهن انتقال کند بسوی آن در مشاهده نحو نور القمر مستفاد من نور الشمس ۱۲ ۵ اي نسبة الاكبر الى الاصغر سواء كانت ايجابية او سلبية ۱۲ لله نحو العدل حسن والظلم قبيح ۱۲ ۵ كتسليم الفقيه مسألة اصول الفقه ان الامر للوجوب ۱۲ ۵ كالحكم بان كل موجود فهو متحيز مشار اليه ۱۲ معه مانند اطلاق فرس بر تصویر او نکه بر ماخذ باشد ۱۲ له این جزو دیگر ست برای مبادی ۱۲ لعه كقول النحاة الاسم معرب ومبني ۱۲ (۱) وحدود اجزائه موضوعات ۱۲ (۲) كقول الحكماء في الحكمة الطبيعي كل جسم فله الشكل الطبيعي ۱۲

خارجة عنها عارضة لذواتها وقد يقال المبادي لما يبدأ به قبل المقصود والمقدمات لما يتوقف عليه الشروع بوجه البصيرة وفرط الرغبة كتعريف العلم وبيان غايته وموضوعه وكان القدماء يذكرون في صدور الكتاب ما يسمونه الرؤس الثمانية الاول الغرض لئلا يكون النظر في طلبه عبثا الثاني المنفعة اي ما يتشوقه الكل طبعا لينشط للطلب ويتحمل المشقة الثالث التسمية وهي عنوان العلم ليكون عنده اجمال ما يفصله الرابع المؤلف ليسكن قلب المتعلم الخامس من اي علم هو ليطلب فيه ما يليق به السادس القسمة مرتبته ليقدم على ما يجب ويؤخر عما يجب السابع القسمة اي التبويب ليطلب في كل باب ما يليق به الثامن الانحاء التعليمية وهي التقسيم اعني التكثير من فوق والتحليل عكسه والتحديد اي فعل الحد والبرهان اي الطريق الى الوقوف على الحق والعمل به وهو بالمقاصد اشبه فقط

تمت

له قوله وقد يقال المبادی اه این اشاره است بطرف اصطلاح دیگر در مبادی سوائے آنکہ سابق گذشته وضع کرده آن را ابن حاجب در مختصر اصول وفرق در هر دو اصطلاح آن ست که مبادی باین معنی ثانی اعم ست از مبادی اول چرا که مبادی اول چرا که مبادی بمعنے اطلاق کرده شود بر هر آنچه شروع کرده شود قبل آغاز در مقاصد علم بشرطیکه در ان علم داخل باشد وبمعنے ثانی اطلاق کرده شود بر آن خواه داخل باشد در علم یا خارج از ان ۱۲ ش له قوله والمقدمات اه ای گاہی گفته شود مقدمات برای چیزیکه دران شروع در علم موقوف باشد بجهت بینائی وکثرت رغبت بنا بر تحصیل علم مانند تعریف علم وبیان مقصود از ان علم وبیان چیزی که از احوال آن در علم بحث کرده شود ۱۲ سه قوله کان القدماء بودند قدماء که ذکر میکردند در اول کتاب خود آنچه نام آن می نهادند رؤس ثمانیه اول غرض تا طلب عبث لازم نیاید دوم منفعت که خواهش کنند آنرا همه طبیعت سلیمه تا خوشنود شوند در طلب وبار مشقت بردارند وفرق بیان غرض ومنفعت آنست که غرض آن باشد که شارع لحاظ کند آنرا وقت شروع ومنفعت آن که مرتب شود بر علم برابر ست که ملحوظ شارع باشد یا نه سوم نام نهادن وآن عنوان علم وتعریف علم برسم باشد یا بیان خاصه از خواص آن تا نزد طالب علم اجمالی بمسائل آن علم باشد چهارم نام مؤلف آن علم تا دل شاگرد تسلی پذیرد چرا که اعتبار حال اقوال بمراتب مؤلف ست پنجم دانستن این که این علم از جنس کدام علوم ست از یقینیات یا ظنیات یا اصول یا فروع یا طلب کرده دران چیزی که لائق آن علم باشد ششم اینکه این علم در کدام مرتبه است تا سبقت کند متعلم برآنچه واجب ست تقدیم آن وتاخیر کند از ان که واجب ست تاخیر آن هفتم قسمت علم یا کتاب بسوے انواع وابواب تا طلب کند متعلم در هر باب آنچه لائق ست بآن هشتم طریق تعلیم وآن یکے تقسیم چیزی ست از بالا مانند تقسیم جنس تا انواع تقسیم انواع تا اصناف وتقسیم اصناف تا اشخاص دوم تحلیل که خلاف تقسیم ست از اسفل باعلی رفتن باشد تحلیل اشخاص مثلاً بسوے انواع وانواع بسوی اجناس وسوم تحدید اے چیست کار حد وبرهان وچیست طریق دانستن حق وعمل کردن بران واین قسم وهشتم شدید الارتباط است بمقاصد علیا ۱۲ تمام شد حواشی تهذیب مع قول المهندس کل مقدار قطه وسط فی النسبة فهو ضلع ما یحیط الطرفان ۱۲ اه ای بسیاری ۱۲ سه ازان علم ۱۲ فه بفتحتین یعنے بازها ۱۲ سه باب کردن کتاب ۱۲ سه جمع نحو بمعنے طریق ۱۲

منطق منظوم

بسم الله الرحمن الرحیم

سلامم نذر مرد تحمید باری چون بآغازم
که در مدحش بباید صیت من نغمه سرای او
تمام عالم هستی ظلال ناتمامی او
سپاسش گر کنم بخشد مرا دیهیم انعامی
فرو بردم بکام خویش و دندان ستاییدن
که باری بار یا رب بار بارم می بینم
بر ستاخیز خواهد کرد کامل سکه بر در
دهد دل در شفاعت اندران میدان نارستن
کند دل را بدو یاد در خلاص امت عاصی
درود دمبدم سوی او بصدها آه و زاریها
سوای دست جستن بعد آن سرور انور
امام و انبیای انبیا در سبحهٔ رخشان
بر و صلوات بیغایات باد از من مسکین
که زیشان آمده پیدا بملت نصرت و نزهت
چو این شبگیر در شبگیر این فن راه پیماید
بحال خود نه روشی گرد غم در روی برآرم
تقلب در صروف دهر خود را نگرز آن دیده

ستایم در سپاس این نیایش بر خدا نازم
برانم توسن خامه بسوی شکر خلاقم
ز تأثیرات آسایش بود نظم و نسق هر سو
باندک دستمایه رخت حمد و شکر افگندم
دهد گر دست مقبولی باین جمله سراییدن
درودی می دهم بر سروران سرور سرداران
بر خشان شفاعت رخش دو دنیا رب بر در
دل و جان را یکی سازد بگاه جان و دل جستن
بهنگامی که دل دل کرده هر یک میشود ناسی
بشوید دست از رستن بنیکیهای اعمالش
چو دست چوب گیر بر سر کشید آن سید سرور
که نام نامیش باشد محمد اندرین عالم
که انهم خوشه چین باشد ز درگاه فیض آگین
پس از حمد و درود این بندهٔ ناچیز می گوید
ز دست حضرت توفیق باری شبچراغ آید
چه با از حال خود گویم چه قدر علم انگارم
که ابنای زمانه بستر بر خویش پیچیده

ترانه ریزم از وی نغمه خیزم از ثنای او
که نعمتهای او در عالم هستی بود بیهم
سگالم چون صفات پاک بر مطرح الهامی
که سوی دستگاه مدح اسباب سفر بندم
پس از حمد و سپاس بار بار نعت می چینم
که از جام رحیقش سیر گردانیده سرشاران
زندم در سفارش اندران هنگام دم بستن
بدو زند دل باستشفاع نوذ قلب بشکستن
دود بر لب دل امت نه راه بزه کاریها
نباید دست به تخلیص از تحسین افعالش
بسلک دودمانش هاشمیت ذرهٔ تابان
بصیت نام احمد مشتهر در عالم اکرم
بر اهل بیت و صحبش یاد و هم اتباع آنحضرت
که این شبدیز خامه در ره منطق همی پوید
اگرچه بار شیبا از زبان حال میخوردم
چه یاد روادیش آرم گلا از بخت میدارم
بمسندهای تدریس آمد و اجلاس میسازند

پر از جهل مرکب خورده بر جهلِ خرف نازند
کسی هرگز نه پرسد که او در خود بهر علم آید
که طبعم سوی ایجاز عبارت آمده مائل
برای طالبانِ علم این ابیات می گویم
نوشتم بار اشتر گرچه تنگم کرد ادوارم
نوشتم حاشیه بر شرح حمدالله دیر صدرا
یکی یک روز پر اخبار دهم آیات سبحانی
ز تعلیمی یکی در هندسه تلخیصی آوردم
برین بی فرصتی و ناساعد طبع شد قاعد
درین دو چار لحظه خواستم تحریر دو میزان
بود این فن میزان بهر حفظ فکر در اذهان
طریقِ مستقیم کسب نامعلوم وا سازد
پس این هر دو اگر بفکر حاصل شد بدیهی خوان
مؤخر شد ز ابواب تصور علم تحقیقی
پس آن پنج اضرب از کلی ز الفاظ و کلم دانی
پس این بحثِ دلالت را بجمله سبق مور لیست
اگر از روی وضعی باشد آنرا وضعیه خوانند
چو از اُح اُح بسرفه پی برند و سعله میجویند
چو شنوی از پسِ دیوار لفظ دیز می دانی
طباق و هم تضمن قسمِ سوم التزامیه
طباق آنرا بنامند و اگر بر جزو وی باشد
بفهمی از ره حیوان ناطق در همه معنی
بخوانی التزامش همچو بینائی ز نا بینا
بقسم مفرد و قسمِ مرکب قسمتی یابد

زنند از درس خود لاف گزاف و باد پیمایند
که بهر درس و تدریس علوم مدرسه شاید
چو این حال حوادث از زبان خویشتن گفتم
برین نظمِ قواعد بهر حفظ سهل می پویم
شروح پنج ایساغوجی آمد از من مسکین
بتحقیق ست بر شرح وقایه هم هدایه را
دو متنی هم نوشتم در فرائض هر دو شد مطبوع
بثانی ثالث از تحریر شرحی منضبط هر دم
علاوه این همه شد التزام اختراع من

شروع در مقصود کتاب

ز اغلوطات و اخلوطات و تلبیسات از شیطان
اگر علمت بود اذعان بود تصدیق در میزان
و گر انکار زید بود کسبی درین میزان
بکلیات خمس این تصور هم منوط آمد
لهذا مبحث الفاظ و تقسیمات آن خوانی
دلالت نسبتی باشد میانِ لفظ و معنایش
جمیع اہل میزان در پی ابحاث آن مانند
و گر از عقل خالص باشد آنرا عقلیه نامند
که گوینده بود آنجا همین را عقلیه خوانی
اگر باشد دلالت بر تمام معنی وضعی
که ذهنِ تو بضمنِ فهم کل آن جزو وی یابد
و گر باشد ز موضوع له بیرون خارجِ لازم
اگر در معنیش داخل کنی انکار هست اعمی
اگر خواهی ز بحثِ لفظ بحثِ معنی وضعی

سرانید از سر خود هرزه گوئی ژاژ می خایند
نگارم تا یکی حال زمانه طول لاطائل
برات عاشقان بر شاخ آهو گفته می افتم
چو پیشش در زبان تازی آمد جمله اسقام
دو دیگر روزی دیگر در فرس دو مبسوط فیض آگین
دو شرحی دو نوشتم مختصر بر متن کیلانی
رساله عقلیه هم بر حواشی آمده مطبوع
شمار جمله بالجمله بود از شصت هم زائد
که از ابکار افکارم نتائج آمده در فن
که نظم فارسی باشد سلیس و اسهل و آسان
بمعلومات تصوری و تصدیقی بپرداز د
سوای آن همه اقسام ادراکی تصور دان
بود مشروط با سبق تصور علم تصدیقی
که تا ترکیب معلومات از انجمله بانجامد
نگر آنها بلا لحاظ دلالت محض بیکار ست
که از رویش بمعنی می رسد اذهان ز مبانیش
و گر از اقتضای طبع باشد طبعیه گویند
باقسام سه گانه حصر میفرموده آید امند
سه گونه می بود با حصر عقلی نوع وضعیه
چو از انسان رسیدی در پی مفهوم اجمالی
تضمن گوی آنرا همچو یک مفهوم حیوان را
که فهمش در پی موضوع له شد واجب و دائم
پس از بحثِ دلالت لفظ دال از دو وضع خود
چو در امر التفهیم پس آنرا مرکب تام میخوانی

دگر تنها بود لفظی بقصدت نیست اجزایش
هم اجزی نیز چون حیوان ناطق را بود این را
پس این مفرد دو قسم آمد یکی جزئی دوم کلی
بدانش جزئی کامل که شخصیت همی دارد
چو انسان کان بود محمول بر زید و بنی نوعش
چو از ماهیت افراد خارج شد بود عرضی
دگر خارج نباشد از همان نامیده شد ذاتی
یکی نوع و دوم جنس و سوم فصل ست این ختم
بیا سنج از سوال ماهوست این قول حد باشد
که در جای خصوص و اشتراک این طبع می آید
پس آنرا جنس بنامند و آن کلی بود صادق
چه جزوی شرکت ذاتی میان شان نمی شاید
بیاید در جواب ای شئی هو من الذاتی
بحد الذات کان در جوهر طبعش بود باطن
بگویندش برای این همه جنس قریب آنرا
تمام مشترک در بعض نه در دیگر انجامد
دگر باشد ممیز فصل از ابنا ز ماهیت
بگو فصل بعید از جسم در انواع حیوانی
پس از عرضی بود مختص به یک ماهیت نوعی
که کلی عرضی محمول بر یک طبع می آید
دران عرضی بود شامل بچند از طبع ماهیت
امور عامه بر تمام اشیای ذو امکان
بود کلی عرضی صادق آید بر طبائع چند
یکی لازم محال الانفکاک از ذات ماهیت

که معنی دارد و یا نیست بخش و جز بمعنایش
مگر تحقیق این گفتم بتعلیقات بومیه
چو اصلا شرکت حملی نمی دارد بود جزئی
اگر فرضش توانی کرد صادق بر ذوی کثرت
بسوی ابنیه لاشئ و واجب را همین برکش
چو ضاحک چونکه بیرون ست از حیوان مع الناطق
چو انسان و چو حیوان ست ذاتی بهر هر جزئی
تمام طبع هر فردش بنام نوع می باشد
سوال ماهوست از کل حقیقت هر چه طور آید
تمام طبع گر مختص بود باشرکت صرفه
بماهیات معدوده بلفظ ما هو اللائق
دگر باشد ممیز نه تمام مشترک ذلتے
که باشد معتبر در سنخ جوهر نه بود عرضے
اگر آن جنس آید در جواب جمله انواعش
چو حیوان بهر اسپ و پیل و انس و جن و اشتر را
چو جسم نامی از بهر جمال و پیل و انس و جن
که در جنس قریب ست آن بود فصل قریب البت
پس این ۳ گونه را در عرف ذاتیات میگویند
نباشد جنس یا مختص بود یا جوهر جنسی
چو ضاحک خاصهٔ انسان و ماشی خاصهٔ حیوان
مراد را در عرضش آمده باجمله تبعیت
بخوانندش بنام عرض عام اندری تعمیمش
طبائع نوعی جنسی بزیر آن بود پیوند
چو بالقوه نگارنده رونده لازم انسان

بخوانی مفردش چون همزهٔ الله عبدالله
که دریک وزیر گشته ز تحقیقات مرضیه
چو نام زید شخصی مشتمل بر هذیت باشد
بخوانش کلی و محصور ماند اندران بحثت
پس این کلی بود مقسوم بر عرضی و بر ذاتی
که بود ست این طبائع زید و عمرو در دی آلتی
پس این مفهوم ذاتی هم بسه اقسام صورت بست
پس آن کلی ست کان بر متفق محمول می آید
چو انسان کان تمام طبع زید و عمرو می باشد
جواب کثرت محضه همان را می بود حرفه
چو حیوان در جواب ما الفرس و الفیل می آید
پس آن ذاتی ست در منطق به فصل ماهیت نامی
چو ناهق در جواب الحمار ای حیوان
بیاید آن تمام مشترک در جمله انواعش
دگر باشد جواب برخی آن جنس بعید آمد
بخوانش در جواب ماهی نو بد دل دباطن
چو از ابناز در جنس بعید افتاد چون نامی
سوای این سه گونه جمله عرضیات میگویند
بمنطق خاصهٔ گویند و تحدیدش بدین باید
چو باصر خاصهٔ حیوان و کاتب خاصهٔ انسان
چو سرخ و زرد و ماشی بهر اسپ و اشتر و انسان
کنم تعریف و تحدیدش برای نیک تفهیمش
پس این هر دو بود مقسوم بر دو قسم از قسمت
چو ناجنبان و جنبان بهر حیوان ست بالامکان

له جالا [illegible] ۱۲

چو اسود بهر ترکیب و مزاج خاص در حبشی
چو جستن جبتن و بستن شکستن رستن و خستن
معرّف قول شارح آن بود معلوم تصویری
پس آن دو قسم میباشد یکی باشد بنامِ حد
بجنس و خاصه یا محض عرض و خاصه دائم
چو در تحدید انسان آدمی حیوانِ ناطق را
ز نقصانش بحد ناقص آن را نام می باید
چو از جنسِ قریب و خاصهٔ لازم مؤلف شد
بحدِ تام در جنسِ قریب و قیدا حرازی
چو جسمِ ضاحک آید بهر علمِ رسمیٔ انسان
چو در تعریف انسان ماشیِ ذی ضحک میشاید
خصوصِ قائل و طرفین از روی تقررِ فتن
بود مظنونی و ایقانی و جهلی و تقلیدی
قضیهٔ حمله باشد گرچه اینها نیست تصدیقی
چو خالد می ستیزد با عمر آمر شد ایمان را
همین مصراع کان گفتم برای تو مثالش دان
بود محکوم به تالی در اخبارات شرطیه
چو تقدیری بود حکمش درایش انفصالیه
بخوانندش بحکمِ وصل نام اتصالیه
چو جذر سن بود داخل درین سر دار یا خارج
مثال آن همان باشد که در ابیات دانستی
چو این اشیا ست یا افراس یا از جنس اشترها
بوجدان علاقه یا بنفیش اتصالیه
بخصوصه بنامندش و گر افتاد کلّیش

گر این گونه لازم را بگوییم لازمِ منفی
چو پرسندت که کلیات خمسه چیست گو ارشد

بیان معرّف

مرکب از خصوصِ ذاتیات محض می باشد
ور از جنسِ قریب و فصلِ اقرب مؤتلف باشد
فراهم کردهٔ در وی ز طبعش جمله از اجزا
چو جسمِ ناطق آید در حصولِ طبعِ انسانی
چو با حیوانِ ضاحک ذاتِ انسانی معرف شد
چو از جنسِ بعید و خاصه باشد بنامندش
چو جسم ماشی آری بهر علم صورت حیوان

تصدیقات تعریفات قضیه و اقسام آن

خبر گویند در نحو و قضیه نام در میزان
بحمل اشتقاقی و مواطاتی و ترکیبی
ثبوتِ شیٔ چو بهر شیٔ بود یا نفی آن از وی
بامر رب لعمر خود نداری هیچ شک اصلا
بود موضوع کان حکم ست بر وی حکم حملیه
بود محکوم به محمول در اخبار حملیه
اگر حکمی ست بر تقدیرِ نسبت نسبتِ دیگر
و گر حکم تنافی شد بخوانش انفصالیه
پس این سه گونه آید زان یکی باشد حقیقیه
با مثال دگر هم همچنان از خود توانستی
سوم کان در مقدم تالیش منع الخلو آید
لزومیه بوجدان شد بنفیش اتفاقیه
پس از باشد بیان کمیت محصوره اش نامند

دوم عرض مفارق کان زما بیست توان رستن
که نوع و جنس و فصل و عرض عام و خاصه باشد
که از فهمش بمدرک بگذرد مجهول تحصیلی
دوم رسم آن مرکب میبود از عرضیِ لازم
بحدِ تام نامند آن وضوحِ ذات می باشد
گر از جنس بعید و فصل اقرب ایتلاف آید
نمود حس و حرکت از حصولش ماند و شد باقی
بنامندش بنامِ رسمِ تام آنرا که شد حاکی
برسم ناقص از نقصان نه تام این نام خوانندش
ز عرضیات محضه رسم ناقص نیز می آید
مرکب را دو رخ درا ست عقلا گر توان گفتن
گهی نامند تصدیقش اگر ریزد بر وا ذعان
قضیه گاه تخییلی ست گه وهمی و گه شکّی
برین تقدیر حملیه بود از روی حمل شیٔ
نباشد گر چنین حکم آن بود شرطیه در میزان
مقدم آنکه بر وی کرده آید حکم شرطیه
پس این شرطیه بر دو گونه آید اتصالیه
چو در خواهی زدم از نبض خود خواهم ندرت بر سر
چو خالد یا بود موجود یا معدوم در خارج
بصدق و کذب می باشد منافات حقیقیه
دوم کان در تنافی مانع الجمع ست در اجزا
چو این نادان بود یا باب عجز و فخر بگشاید
قضیه گر بود موضوع با تقدیر جزئیش
اگر اهمال آن باشد بنام مهمله خوانند

پس آن محصورہ در احصار کل کلیہ میباید
تناقض وان درین فن اختلاف دو قضیہ را
وگردانی دروغش دیگری را راستی شاید
اگر ہر دو بود محصورہ شرط ست اختلاف کم
نقیض موجبہ جزئیہ باشد سالبہ کلی
چو عکس مستوی خواہی کنی تبدیل طرفینش
بعکس ہر دو قسم موجبہ جزئیہ می آید
چہ کاذب میشود چون گوئی انسان ست ہر حیوان
برای سالبہ جزئیہ عکسی نیست در میزان
قیاس آن ملتئم از چند اخبار و جمل آید
نباشد مشتمل بر عین مطلوب و نقیض آن
کہ باشد اندرش عین نتیجہ یا نقیض آن
کہ موضوع نتیجہ باشد و محمول آن اکبر
بحد اوسط آن امر مکرر می بود نامی
کہ در تصحیح افکار ست این اشکال میمونہ
مثالش گفتم و دو شرط انتاجش بود آنرا
چو ہر ضاحک بود انسان و ہر انسان بود حیوان
چو بعض ضاحک انسان ست و انسانی نشد صاہل
چو محمول ست در صغری و ہم محمول در کبری
ہم آنرا از ضروب شانزدہ منتج چہار آمد
چو بعض از جسم حیوان ست و ہیچ آتش نشد حیوان
بیابی شکل ثالث چون بہ بینی حد اوسط را
دوم کلیت صغری و یا کلیت کبری
کہ ہر انسان بود حیوان و ہر انسان بود ناطق

بیان تناقض

کہ در ایجاب و سلب و صدق و کذب آید بدین ما
بود مشروط در وی وحدت نسبت درون ہر دو
چو ہر انسان بود اکرم نہ برخی زان بود اکرم
چو ہر انسان بود اکبر نہ بعض آن بود اکبر

بیان عکس مستوی

چو برخی از خران سر نیست بعضی سر خر باشد
بعکس سالبہ کلیہ مثلش دان بکیف و کم

بیان قیاس

کہ چون باور کنی آنرا ازانہا جملہ ای زاید
چو ہر کاتب بود انسان و ہر انسان بود حیوان
چو گر خیزی بخیزم لاکن اکنون خاستی ایجان
پس اولی را کہ اصغر در روی آید بنام شد صغری
کہ از فعش بود عقلت بمطلوب خودش نامی
بیابی شکل اول اسہل الانتاج و ہم اعلی
یکی ایجاب صغری دیگری کلیت کبری
چو ہر ضاحک بود انسان و انسانی نشد ناہق
نتائج بعد حذف اوسط آید ظاہر ای کامل
برایش ہم دو شرط آمد یکی کلیت کبری
کہ انتاجش بصحت شد ازان چار ضرب انجلد
چو ہیچ آتش نہ شد حیوان و ہر ضاحک بود حیوان
کہ موضوع ست در صغری و ہم موضوع در کبری
ضروب منتجہ در وی شش آمد لیک این ہر دو
چو باقی اشکلہ آن بر نیاری میشوی ناہق

بقصر حکم بر بعضش بنام جزئیہ آید
یکی را راست گردانی دروغش دیگری آید
نہ گفتم گفتم این تمثیل ما را در مثالش گو
نقیض موجبہ کلیہ باشد سالبہ جزئی
نہ چیزی زان بود اصغر بود بعضی ازان اصغر
بشرط وفق کیف و صدق کن تحویل جزئیش
چو ہر انسان بود حیوان و از حیوان بود انسان
چو ہیچ از سنگ آدم نیست نہ سنگ ست از آدم
چہ گوئی گر بگویم نیست برخی از مشاۃ انسان
پس آن دو قسم شد اول بنام اقترانی دان
باستثنائی آید تسمیہ قسم دوم ای جان
بتقسیم اقترانی سہ حدود آید یکی اصغر
دوم را کان بود حاوی باکبر نام شد کبری
بہ مدرج حد اوسط چار شد اشکال این گونہ
چہ محمول ست در صغری و موضوع ست در کبری
بماند از ضروب شانزدہ منتج چہار ایجان
چو بعض ضاحک انسان ست و ہر انسان بود ناطق
بیابی شکل ثانی بینی ایجان حد اوسط را
دوم آمد خلاف ہر دو در ایجاب و سلب اصلا
چو ہر ضاحک بود انسان و ہیچ اسپی نشد انسان
چو بعض از خر نشد انسان و ہر ضاحک بود انسان
دو شرط آنرا بود قطعاً یکی ایجاب در صغری
ازانجملہ برای ضربی از اضرب مثالی گو
بیابی شکل رابع چون بیابی حد اوسط را

که موضوع ست در صغری و محمول ست در کبری
اگر خواهی که ثانی را سوی اول بگر دانی
برای عکس صغری ساخته هم عکس کبری کن
باستثنائی آمد دو جیز زان جمله شرطیه
اگر شرطیه باشد اتصالیه لزومیه
که عین تالیش آید بدست در نتیجه آن
چه استلزام انسان بهر حیوان نیک صورت بست
چه گوئی لیکن آن حیوان نباشد پس نشد انسان
پس از باشد ز اقسام ز انواعش حقیقیه
پس آن طاق ست لیکن نیست طاق آن چیز پس جفت ست
چو این اسپ ست یا پیل ست لیکن اسپ شد پیدا
چو این تا سبز یا نا زرد باشد لیکن این زرد ست
قیاس از روی هیولی به پنج اقسام می آید
ازین جمله بود برهان اشد و عمدهٔ دار رشد
دگر لفظ و توعش نیست آن تخییل انگاری
نباشد محتمل گر طرف ثانی جزم صورت بست
که از روی فساد فکر و تدبیرت مسبب شد
دگر زائل به تشکیک مشکک هم نمی باشد
بطور حصر استقرا درین شش گونه می باید
دوم باشد مشاهد حس دران شد و صله ایقان
چه مجوده با استفراغ صفرا خوب محمود ست
چو گوئی ماه گیرد تاب درخش از تاب خور باهر
که سازش در میان آن محال ست از ره پیهم
ششم از راه نظریات مشهود ست در میزان

چو هر انسان بود حیوان و هر ناطق بود انسان
بسازی عکس کبری تا رسی در روی بآسانی
بدیگر طور کن ترتیب را معکوس و بعد آن

بیان انتاج استثنائی

چو گر انسان بود این شئ بود بی ریب بی شک حیوان
چو استثنا کنی در روی نقیض تالی آن را
همین دو صورت انتاجش آمد در فن میزان
کن استثنائی هر یک جزو آن خواهی نقیضش را
مگر جفت ست یا طاق ست سلب هر دو صورت بسته
نباشد پیل لیکن پیل شد پس نیست از اسپان

صناعات خمس

مرکب از یقینیات و قطعیات می باشد
چو هر دو جانبش باشد مساوی فهم آن شک دان
پس آن تقلید و استیقان و هم جهل مرکب ست
دگر باشد مطابق لیکن از ذہنت توان رفتن
رشانح از یقین بر روی لسان منطق آنیا شد
ازان جمله بدیهی اولی کز محض تخییلش
چو آتش سوزد و گشتی ز گرمی خشکیش عطشان
چهارم حدسیات آید چو حدس صاحب ست امر
که از اشکال گوناگون بهر روز ه بود ظاهر
چو دارا بادشاهی بود و اسکندر شده سلطان
که وسط پنج آنها نباشد غایب از اذهان

شروط و هم ضروبش را در اشکال مطول دان
چو گردانی سوم را سوی اول عکس صغری کن
بکن عکس نتیجه عکس را اصل نتیجه دان
نخست آید پس استثنائی طرقی زان حملیه
کن استثنا مقدم را بعین آن حملیه
مگر آن چیز انسان ست پس لاریب حیوان ست
نقیضی از مقدم در نتیجه می شود القا
دگر شرطیه باشد انفصالیه عنادیه
چو این جفت ست یا طاق ست لیکن نیست جفت یا علا
بمنع الجمع استثنا بسازی عین هر یک را
دگر منع الخلو آید کن استثنا نقیض آن
پس این نا سبز باشد همچنین یابد بباقی دست
پس آن برهان جدل شعر و شغب هم غلط باید
چو نسبت در خبر مرجوح باشد وهم پنداری
چو بینی نسبتش راجح بنام ظن نسبت خوان
نباشد گر بطبق واقع آن جهل مرکب شد
بنام خاص تقلید آن عقیده را توان گفتن
بدیهیات از قسم یقین شش گونه آید
یقینش آید و در قطع فهم او ست تکمیلش
سوم باشد مجرب نا فر تکرار مشهود ست ٭
که از راه مبادی شد مطالب دفعةً ظاهر
بود پنجم قضایائی تواتر از گروه جم
چو رستم از یلان بوده و نادر شاه در ایران
چو گوئی چار جفت ست از ره تقسیم در دو دو

چو این جملہ بلفظ آمد چو این مضمون بخاطر او
مسلم گہ بود گہہ ناشی از افواہ مشہور ہ
بود شعر آن قیاسی موتلف از قابض و باسط
چو گوئی شہد تلخ و یہ مگس گر دیدہ قی آرد
بود اغلوط معمول از توہمہای حسیہ
بگوید عقل برہانی کہ این را نیست امکانی
چو تصویر فرس را گوئی اسپ ست و بود صاہل
خطابت موتلف باشد ز مظنونات و مقبولہ
پس این کبری ست ظنی از یقینی شد بظن فارق
مگر عمدہ ترین باقیہ زین جملہ برہان ست
محمد ناظم این چند اشعار آمدہ داعی
معرا کن ز عیب و نقص جرمانی و روحانی
با یمان دار تا طبل رحیل عمر و القاسم
بعلم سر تابانی بکنہ راز پنہانی ؛
شریعت دہ طریقت بخش در تیرہ دلی خستہ
لعل اللہ یرزقنی صلاحا در دلش آمد بس
خصوصًا حضرت زہرا بتول فاطمہؓ عذرا
سر سردار صدیقان و لی فاتح خیبر ؛
از و فیض ست جاری تا قیام از خلقت آدمؑ
کہ گل رو حی سالت ہم عبارت زان دو گل باشد
دل و جان را بحب پنجتن از خویش می بازم
کہ بعد از انبیا باشد بجان افضل ز انس و جان
سپس آن حضرت عثمان ذی النورین پر ایمان
کہ از فضل قضایا آمد و ضرب المثل پیدا

جدل

چو گوئی حرمت متعہ ز حیدر آمد ای شیعی

شعر

مغالطہ

گہی باشد شبیہ حق و گاہی شبہ جدلیہ
چو گوئی ہر چہ موجود ست دقت و حیز دارد

خطابت

کہ از طرف بزرگان ست آن اخبار منقولہ
مواعظ آنچہ واعظ می کند اندر زہر مردم را

خاتمہ

قبول حسن ختمش خواستہ شد و دعا ساعی
دل مسکین مصفی کن تن زارم متقی کن
بماند حب[1] آل احمدی در رسلتم ہمدم
دلم رخشان بگردانی قبولش کن اگر دانی
بیاب پر تو نشستہ در امیدی بپای لشکستہ
طفیل احمد مرسل طفیل آل اطہار ش
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲
جگر لخت رسول اللہ سر نسوان جنتہا
ز خاک پای او سرمہ کشند آن اولیاء اللہ
منور شد بانوار ولایت از درش عالم
یکی حضرت حسنؓ فرزند اکبر نور چشم او
برا عدا خاک و خس انداختہ ختم سخن سازم
سپس آن حضرت فاروق اعظم عادل کامل
کہ از جمعش بدست اہل ایمان آمدہ قرآن

تمام

جدلی باشد قیاسی مخبر از اخبار مذکورہ
چو بہتر معدلت آمد ستم پیدا بد گمراہی
کہ باشد منقبض یا منبسط ہر عادل و قاسط
شراب از قسم شیرینی نہایت طاقتی دارد
چو گوئی بر سر عرشش معلّٰی ہست میدانی
عقول فلسفی بیہودہ لاف و ہرزہ انکار د
ترا ہر کرد مہ دان از این گفتار تو جاہل
چو این شخص ست میگرد و بشب پس آن بود سارق
ز اقسام خطابت میبود آن کل نصیحتہا
کہ بردی از نوشت نظم این ابیات باید رست
مبرا کن خدایا از ذنوب و جرم جرمانی
درون من مزکی ساز و بیرونم مزکی کن
بنور قرب ربانی لبغنوی فیض سبحانی
بحق صاحب دلدل بحق شاہ جیلانی
اصحاب الصالحین گویان در آمد بندۂ بیکس
طفیل صحب اخیار رش طفیل ولد ابرارش
سپس آن حیدرؓ صفدر علی مرتضی سرور
کہ غوث و قطب اقطاب و امام وقت شد زین راہ
سپس آن دو گل بشگفتہ نو بادۂ احمد
دوم حضرت شہید کربلا کان ذکر او بر سو
خصوصًا از صحابہ حضرت سردار صدیقان ؛
کہ عدلش آمدہ بر جملۂ ارباب دین شامل
سپس آن نائب چارم علی مرتضی اقضی

شد

کتبہ العبد اللہ کوثر شہزاد – کتبہ فیض رسول آزاد چک

[1] بوجہ غلو و طغیان بعضی از اصحاب سنت شعار بوقت تحریر رسالہ ہم چنین حامدہ و مدائح سرائیدہ ۱۲ –

مختصر المیزان

بسم الله الرحمن الرحيم

حامدا لله تعالى ومصليا ومسلما على حبيبه محمد وآله وصحبه اجمعين
وبعد فهذا مختصر في الميزان لا بد منه لطالب العلم للايقان ومن
لم ينتفع من القليل لم يستشف للعليل العلم اما تصور او تصديق
وكل واحد منهما اما بديهي او نظري والدلالة كون الشيء بحالة يلزم
من العلم به العلم بشيء آخر وهي اما غير لفظية او لفظية وهي ان كانت
بحسب جعل الجاعل فوضعية وان كانت بحسب اقتضاء الطبع فطبعية
والا فعقلية والوضعية ان كانت على تمام معنى الموضوع له فمطابقة و
ان كانت على جزئه فتضمن وعلى لازمه الذهني فالتزام والدال
بالمطابقة ان يراد بجزء منه دلالة على جزء معناه فمركب والا فمفرد
وهو ان امتنع اسناده فحرف واداة والا فان دل على زمان من
الازمنة الثلثة فكلمة وفعل والا فاسم وهو ان اتحد اللفظ والمعنى
وتصوره يمنع الشركة فعلم وجزئي والا فكلي والكلي ان استوت افراده
الذهنية والخارجية فمتواطٍ والا فمشكك وان تكثر المباينة وان اتحد
اللفظ وتكثر المعنى فان وضع للكل على السوية فمشترك وان لم يوضع له
على السوية بل وضع لمعنى واحد فنقل الى غيره فان اشتهر استعماله

سله مثال وضعی لفظ چون دلالت انسان بر حیوان ناطق ۱۲
سله مثال لفظ طبعی چون دلالت اح اح بر درد سینہ ۱۲
سله مثال عقلی غیر لفظی چون دلالت دخان بر آتش و لفظی چون دلالت لفظ دیز بر وجود لافظ ۱۲
سله چون دلالت انسان بر حیوان ناطق ۱۲
سله یعنی دلالت لفظ بر لازم معنی موضوع له چون دلالت انسان بر کاتب ۱۲
سله اگر معنے متحد و لفظ کثیر باشد آن را مرادف گویند مانند لیث واسد و غضنفر بمعنے شیر ۱۲
عه ای میزان المنطق ۱۲
عه بد بفتح بمعنی چاره ۱۲
سه چون دلالت انسان بر حیوان تنہا ۱۲
للعه عند النحاة ۱۲
صه عند المنطقیین ۱۲
سه ای اگر اسناد ممتنع نباشد ۱۲
معه عند المنطقیین ۱۲
له عند النحاة ۱۲
لعه یعنے اگر دلالت نکند بر زمان ۱۲
عه مثال غیر لفظی وضعی چون خطوط و عقود و اشارات و نصب ۱۲

فيه فمنقول عرفي ان نقله العرف العام وشرعي ان نقله الشرع واصطلاحي

ان نقله جمع خاص والا فاللفظ بالنسبة الى المعنى الاول حقيقة والى الثاني مجاز وان

كان بالعكس فمترادفة والمركب ان افاد معنى يصح السكوت عليه فتام وهو

ان احتمل الصدق والكذب فخبر وقضية والا فانشاء فان افاد بالوضع طلب

الفعل فامر مع الاستعلاء والتماس مع التساوي ودعاء مع الخضوع او الترك

فنهي او الفهم فاستفهام والا فتنبيه ويدخل فيه التمني ممكنا وممتنعا والترجي ممكنا فقط

والقسم والنداء والتعجب وان لم يفده فناقص فان كان احدهما قيدا للاخر فتقييدي

والا فغيره والكلي اما تمام حقيقة جزئياته هو النوع الحقيقي وهو المقول

على متفقات الحقائق في جواب ما هو او جزءها وهو الذاتي فان كان تمام

المشترك بين الانواع فجنس وهو المقول على مختلفات الحقائق في جواب ما هو

فان كان تمام المشترك بين جميع انواعه المندرجة تحته فقريب والا فبعيد ان

لم يكن تمام المشترك ففصل وهو المقول على الشيء في جواب اي شيء هو في ذاته

فان يميز النوع عن مشاركاته في الجنس القريب فقريب والا فبعيد او

خارج عنها فان اختص بحقيقة واحدة فخاصة وهو الكلي العرضي المقول

على حقيقة واحدة فقط والا فعرض عام وهو الكلي العرضي المقول على

الكثرة منها فان امتنع ان ينفك عن الماهية فلازم والا فمفارق والكليان

متساويان كالانسان والناطق او متباينان كالانسان والفرس او

له عرفی چون دابہ کہ موضوع ست برائے ما یدب علی الارض و مشہور عرفا شد برائے چارپائے ۱۲ له اصطلاحی اگر ناقل جماعت خاص باشد ۱۲ له جمع خاص چون لفظ فعل کہ در لغت بمعنی کار ست و در نحو لفظ مفرد مقرون بزمان ۱۲ له حقیقة یعنی اگر محض صدق و کذب باشد از قضیہ نامند و اگر نباشد انشا گویند پس اگر فائدہ دہد آں انشا طلب را امر ست اگر از اعلی باشد و التماس ست اگر از برابر باشد و دعا ست اگر از کمتر باشد ۱۲ له لم یفده یعنی فائدہ صحت سکوت ندہد ۱۲ له کالانسان فانہ تمام ماہیة زید و عمرو و بکر و غیرہا فان افراد الانسان لا تشتمل الا علی الانسانیة و عوارض مشخصة موجبة للتمیز عن قبول فرض اشتراک ولیس تلک العوارض معتبرة فی ماہیة تلک الافراد بل فی کونہا اشخاصا متمیزا بعضہا عن بعض فیکون الانسانیة تمام ماہیة کل فرد من تلک الافراد ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ مدظلہ ۱۲ له احترازا عن النوع الاضافی وہو الماہیة المقول علیہا و علی غیرہا الجنس فی جواب ما ہو کالحیوان فانہ یقال علیہ و علی غیرہ کالجنس ہو الجسم و انما سمی اضافیا لان نوعیتہ بالاضافة الی ما فوقہ ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ مدظلہ له امتنع یعنی اگر ممنوع باشد جدا شدن آں از عرض لازم گویند و اگر ممکن باشد عرض مفارق ست ۱۲ له ای برائے طلب فعل نباشد ۱۲ له بلکہ خاص باشد نہ کلی ۱۲ له از حقیقت افراد خود ۱۲ له چون ضاحک ۱۲ له چون ماشی ۱۲ و ہو الکلی العرضی المقول علی حقیقة واحدة چون ضاحک ۱۲

عسه وہو تنبیہ تمنی ہم داخل ست و آں تمنای امر ممکن است چو لعل المال یحصل و تمنای امر ممتنع چو لیت الشباب یعود ۱۲

احدهما اعم من الآخر مطلقا كالانسان والحيوان او احدهما من وجه[۱]

كالانسان والابيض ونقيضا الاول متساويان والثالث بالعكس و

المتباينين والثاني متباينان تباينا معرف الشئ ما يكون معرفته

سببا لمعرفة ذلك الشئ فيكون متساويا له في العموم والخصوص و

يكون اجلى منه فالمميز فيه ان كان ذاتيا فحد تام ان كان الجنس

القريب مذكورا فيه او ناقص ان لم يكن الجنس القريب مذكورا

فيه وان كان خارجيا فرسم تام ان كان الجنس القريب مذكورا و

ناقص ان لم يكن القضية اما حملية كزيد كاتب وطرفاه موضوع

ومحمول وشرطية وطرفاه مقدم وتال وهي اما متصلة لزومية

نحو ان كانت الشمس طالعة فالنهار موجود او اتفاقية نحو ان كان

الانسان ناطقا فالحمار ناهق واما منفصلة حقيقية مثل العدد اما

زوج واما فرد واما مانعة الجمع مثل هذا الشئ اما شجر او حجر او

مانعة الخلو نحو زيد اما في البحر او لا يغرق وهي اما موجبة كما ذكرنا زيد

كاتب او سالبة نحو زيد ليس بكاتب وشخصية ان كان الموضوع

شخصا معينا كما ذكرناه ومسورة ان بين فيها كمية الحكم مثل كل انسان

كاتب وبعض الانسان كاتب ولا شئ من الانسان بكاتب وبعض

الانسان ليس بكاتب والا فمهملة وهي في قوة الجزئية التناقض ان

مضمون مطلق ۱۲ — نقیض چہارم مباین ... ۱۲ — ای مذکوراً ۱۲ — قول یحتمل الصدق والکذب ۱۲ — متاخرہ عن المقدم کتقدمہ فی الذکر ۱۲ — انسان ذلک الحکم لعلاقۃ ۱۲ — ای نحو آن ... ۱۲ — ای قضیہ ۱۲ — اگر نفی ... باشد ۱۲

۱ چون بیش کہ بر بعض انسان صادق اید در بعضے انہ ۱۲ ۲ ان لم یکون الحکم بثبوت شئ لشئ او نفیہ عنہ ۱۲ ۳ ان کان الحکم فیہا بثبوت نسبۃ علی تقدیر اخری ۱۲ ۴ ان لم یکن ذلک الحکم لعلاقۃ بل بمجرد الاتفاق ۱۲ ۵ حدود تفسیر مختلف در کم و کیف و جہت ہرگاہ صادق باشد یکے ازان کاذب باشد صادق باشد دیگری و شود آن نقیض بودن وحدت نسبت لازم کنند است برای ہشت وحدات چنانکہ درین اشعار مذکور است ۶ ور تناقض ہشت وحدت شرط دان وحدت موضوع و محمول و مکان وحدت شرط و اضافت جزو کل قوت و فعل است در آخر زمان ۱۲ ۷ سور الواجبۃ الکلیۃ لفظ کل الافرادی لا المجموعی و سور السالبۃ الکلیۃ لا شئ و لا واحد و سور الموجبۃ الجزئیۃ بعض و واحد و سور السالبۃ الجزئیۃ لیس کل و لیس بعض و بعض لیس ہذا علی سبیل التعیین و اختیار الاکثر علی سبیل التعیین فان کل ما یفہم منہ بحسب لغۃ من اللغات ان الحکم علی الکل و البعض کلام الاستغراق النکرۃ فی سیاق النفی التنوین فی اثبات و نحو ذلک مما یفہم منہ الکلیۃ و الجزئیۃ ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ لکھنوی عفی ۸ ای اگر موضوع نہ شخص معین باشد و نہ حکم بر کمیت افراد باشد ۱۲ ۹ لانہ وضع معین لان یحکم علیہ ۱۲ و ۱۰ با اگر تنافی و لا تنافی در صدق و کذب ہر دو باشد ۱۲ ۱۱ اگر تنافی و تنافی در صدق فقط باشد ۱۲

كل قضيتين مختلفتين اذا صدقت احداهما كذبت الاخرى وبالعكس
وشرطه وحدة النسبة المستلزمة لثمان وحدات فنقيض الموجبة
الكلية السالبة الجزئية ونقيض السالبة الكلية الموجبة الجزئية
عكس المستوى تحويل مفرديها على وجه يصدق فعكس الموجبة
الكلية جزئيتها والموجبة الجزئية والسالبة الكلية مثلهما ولا عكس
للسالبة الجزئية **عكس النقيض** هو تبديل كل من طرفي القضية
بنقيض الآخر مع بقاء الصدق والكيف فالموجبة الكلية تنعكس بها
لا جزئيتها والسالبتين بالسالبة الجزئية **الدليل** ما يلزم من العلم
به العلم بالمدلول فان استدل بالكلي على الجزئي او استدل باحدى
الكليين المتساويين على الآخر يسمى قياسا وبعكسه يسمى استقراء
تاما ان كان جميع جزئياته وناقصا ان لم يكن او استدل بالجزئي
على الجزئي الآخر يسمى تمثيلا ويسمى الاول فرعا والثاني اصلا و
المشترك جامعا **القياس** قول مؤلف من قضايا ان سلمت
استلزمت بالذات قولا آخر فان ذكر مثل النتيجة او نقيضها بالفعل
فيه فاستثنائي والا فاقتراني والاول يستدل بوجود الملزوم على
وجود اللازم او بعدمه على عدم الملزوم او بوجود احد
المتعاندين على عدم الآخر او بعدمه على وجوده فيكون مشتملة

سلہ کل انسان حیوان بانہ متحرک بالارادۃ کل متحرک بالارادۃ فہو حیوان کل انسان حیوان ۱۲ ٹلہ ای جزئی اول را فرع گویند وجزئی ثانی را اصل وجزئی مشترک را جامع چرا کہ در تمثیل ۳ مقدمہ ضرور ست یکی کہ در اصل ثابت ست و دوم علت آن حکم فلان صفت است وسوم این چنین صفت در اصل و فرع مشترک باشد

آنرا جامع نامند مثل النبیذ حرام لان الخمر حرام وعلت حرمتہ الاسکار وہو موجود فی النبیذ ۱۲ ٹلہ کقولنا ان کان الانسان حیوانا کان حساسا لکنہ حیوان فیکون حساسا فالنتیجۃ ای یکون حساسا مذکورۃ فی القیاس وکذا قولک ان کان الانسان حساسا کان فرسا ولکنہ لیس بفرس فلا یکون حساسا فالنتیجۃ ای لا یکون حساسا نقیضہا ای کان حساسا علی المقدم مذکورۃ فی القیاس انما قال مثل النتیجۃ لان عین النتیجۃ قضیۃ والمذکور فی المقدم جزء القضیۃ فلا یکون احدہما عین الآخر وانما سمی استثنائیا لاشتمالہ علی کلمۃ الاستثناء اعنی لکن والشمال بالاول والا فاقترانی کقولنا العالم متغیر وکل متغیر حادث فالنتیجۃ مذکورۃ فی المقدمتین بالمادۃ فالعالم مذکور فی المقدمۃ الاولی والحادث مذکور فی الثانیۃ لکن لا بالصورۃ والفصل وانما سمی اقترانیا لان اقتران الحد غیر موجود ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ مدظلہم

عہ ای عکس موجبہ جزئیہ این بیانمی آید عکس سالبہ کلیہ و جزئیہ آید عسہ لانہ انسان وکل انسان حیوان فہو حیوان ۱۲
سہ یستدل بنحو زید انکل حیوان بالجزئی ۱۲

على مقدمتين حاكمة بالملازمة بينهما او بمعاندة احدهما الاخرى تدل على
وضع الملزوم او المعاندة مطلقا او صدقا او على رفع اللازم او المعاندة
مطلقا او كذبا ويسمى استثنائية والثاني اربعة لانه لابد فيه من امر ثالث
يتناسب فيه طرفي المطلوب ويسمى حدا اوسط والمحكوم عليه فيه اصغر و
المحكوم به اكبر والمقدمة التي فيها الاصغر الصغرى والتي فيها الاكبر
الكبرى فالاوسط ان كان محمولا في الصغرى وموضوعا في الكبرى فهو
الشكل الاول وان كان محمولا فيهما فهو الشكل الثاني وان كان موضوعا
فيهما فهو الشكل الثالث وان كان عكس الاول فهو الشكل الرابع الشكل
الاول شرطه ايجاب الصغرى وكلية الكبرى الضرب الاول من
موجبتين كليتين نحو كل ج ب وكل ب ا فكل ج ا الضرب الثاني
الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة كلية نحو كل ج ب ولا شيء من
ب ا فلا شيء من ج ا الضرب الثالث الصغرى موجبة جزئية و
الكبرى موجبة كلية نحو بعض ج ب وكل ب ا فبعض ج ا الضرب
الرابع الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة كلية كقولنا بعض ج ب
ولا شيء من ب ا فبعض ج ليس ا الشكل الثاني شرطه اختلاف
مقدمتيه بالايجاب والسلب وكلية الكبرى الضرب الاول الصغرى
موجبة كلية والكبرى سالبة كلية نحو كل ج ب ولا شيء من ا ب فلا شيء

ے چنانکہ باعتبار اقتران چہار محصورہ صغری با چہار محصورہ کبرے شانزدہ ضرب میشوند پس کل ضرب اشکال اربعہ شصت وچہار شدند و لیست و دو نتیجہ بلقہ عقیمہ ۱۲ ے ہو ما لان الحد الاوسط فیہ محمول فیہما ۱۲ ے اذ لو اتفقتا فی الایجاب والسلب او کانت الکبری جزئیۃ یحصل الاختلاف الموجب لعدم الانتاج وذلک لان الاختلاف ہو صدق القیاس الواحد فی کل صورۃ تارۃ مع ایجاب النتیجۃ واخری مع سلبہا وہو یدل علی عدم لزوم النتیجۃ لا سیما الاختلاف حقیقۃ الذات اما الاختلاف عند اتفاق المقدمتین ایجابا فلقولک کل انسان حیوان وکل ناطق حیوان او کل فرس حیوان وسلبا فکقولک لا شیء من الانسان بحجر ولا شیء من الفرس بحجر ولا شیء من الناطق بحجر واما الاختلاف عند جزئیۃ الکبری ففی موجبتہا کقولک لا شیء من الانسان بفرس وبعض الحیوان فرس او بعض الصاہل فرس وفی سالبتہا کقولک کل انسان حیوان وبعض الجسم لیس بحیوان او بعض الحجر لیس بحیوان فقط ۱۲ مولوی محمد برکت اللہ مد ظلہ ے اثبات در قضیہ لزومیہ ۱۲ ے الجمع در قضیہ عنادیہ حقیقیہ ۱۲ ے در قضیہ عنادیہ منفصلہ مانعۃ الجمع ۱۲ ے در قضیہ عنادیہ مانعۃ الخلو ۱۲ ے ای المسمی اصغر لکونہ فی الاغلب اخص من المحمول فیکون اقل افرادا منہ ۱۲ ے لانہ لما کان اعم من الموضوع صار اکبر ۱۲ ے ای یسمی

من جَ آ **الضرب الثاني** الصغرى سالبة كلية والكبرى موجبة كلية نحو لاشئ من جَ بَ وكل آ بَ فلاشئ من جَ آ **الضرب الثالث** الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة كلية كقولنا بعض جَ بَ ولا شئ من آ بَ فبعض جَ ليس آ **الضرب الرابع** الصغرى سالبة جزئية والكبرى موجبة كلية نحو بعض جَ ليس بَ وكل آ بَ فبعض جَ ليس آ **الشكل الثالث** شرطه ايجاب الصغرى وكلية احد المقدمتين (اي الصغرى والكبرى ١٢) **الضرب الاول** الصغرى موجبة كلية والكبرى موجبة كلية نحو كل جَ بَ وكل جَ آ فبعض بَ آ **الضرب الثاني** الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة كلية نحو كل جَ بَ ولاشئ من جَ آ فبعض بَ ليس آ **الضرب الثالث** الصغرى موجبة كلية والكبرى موجبة جزئية نحو كل جَ بَ وبعض جَ آ فبعض بَ آ **الضرب الرابع** الصغرى موجبة جزئية والكبرى موجبة كلية كقولنا بعض جَ بَ وكل جَ آ فبعض بَ آ **الضرب الخامس** الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة كلية نحو بعض جَ بَ ولاشئ من جَ آ فبعض بَ ليس آ **الضرب السادس** الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة جزئية كقولنا كل جَ بَ وبعض جَ ليس آ فبعض بَ ليس آ **الشكل الرابع** شرطه عدم اجتماع الكليتين فيه الا اذا كانت الصغرى موجبة جزئية فلا بد حينئذ ان يكون كبرى سالبة كلية **الضرب الاول** الصغرى موجبة كلية والكبرى

موجبة كلية نحو كل ب ج وكل آ ب فبعض ج آ **الضرب الثانى** الصغرى موجبة كلية والكبرى موجبة جزئية نحو كل ب ج وبعض آ ب فبعض ج آ **الضرب الثالث** الصغرى سالبة كلية والكبرى موجبة كلية كقولنا لاشئ من ب ج وكل آ ب فلاشئ من ج آ **الضرب الرابع** الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة كلية كقولنا كل ب ج ولاشئ من آ ب فبعض ج ليس آ **الضرب الخامس** الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة كلية كقولنا بعض ب ج ولاشئ من آ ب فبعض ج ليس آ **الضرب السادس** الصغرى سالبة جزئية والكبرى موجبة كلية كقولنا بعض ب ليس ج وكل آ ب فبعض ج ليس آ **مواد القياس اليقينية** ست اوليات ومشاهدات ومتواترات ومجربات وحدسيات وقضايا قياساتها معها والمركب برهان وهو اما لمى هو الذى يكون الحد الاوسط فيه علة للنسبة فى الذهن والخارج او انى هو الذى يكون الحد الاوسط علة للنسبة فيه فى الذهن فقط وغيرها ست ايضا مشهورات ومسلمات ومقبولات ومظنونات ومخيلات ووهميات واجزاء العلوم ثلثة موضوع كل علم ما يبحث فيه عن عوارضه الذاتية ومبادى وهى حد الموضوع واجزائه واعراضه الذاتية والمقدمات ومسائل العلم وهى القضايا التى تطلب نسبة محمولاتها الى موضوعاتها فى ذلك العلم ٭

تمت

ف: وہ قضایا یحکم فیہا بواسطۃ الحواس وہی الظاہرۃ وتسمی حسیات کا لحکم بان الشمس مضیئۃ او الحواس الباطنۃ وتسمی وجدانیات کا لحکم بان لنا خوفا وغضبا ۔ وہ قضایا یحکم فیہا لکثرۃ الشہادات لاعقل الحکوم والوثوق بعدم اتفاق الشاہدین علی الکذب کالحکم بوجود مکۃ و بغداد ۔ وہ قضایا یحکم فیہا لمشاہدات متکررۃ مفیدۃ للیقین کالحکم بان السقمونیا مسہل وان الضرب بالخشب مولم ۔ وحدسیات وہ قضایا یحکم فیہا بحدس قوی من النفس مفید للعلم کالحکم بان نور القمر مستفاد من نور الشمس ۔ محمد برکت اللہ مد ظلہ ۔ ۲ کقولنا ہذا محموم لانہ متعفن الاخلاط وکل متعفن الاخلاط فہو محموم فہذا محموم ۱۲ ۔ ۳ این ہر دو قسم را قیاس جدلی گویند کقولنا العالم متغیر وکل متغیر حادث ۱۲ ۔ ۴ کتسلیم مسئلۃ اصول الفقہ ان الامر للوجوب ۱۲ ۔ ۵ کقولنا فلان یطوف باللیل فہو سارق ۱۲ ۔ ۶ کقولنا الخمر یاقوتۃ سیالۃ ۱۲ ۔ ۷ کقولنا الکل اعظم من الجزء ۱۲ ۔ ۸ مانند اقوال اولیائے کرام ۱۲ ۔ ۹ این را قیاس شعری گویند ۱۲ ۔ ۱۰ کالحکم بان کل موجود مشار الیہ ۱۲ ۔ ۱۱ ای حد اجزائے آن موضوع ۱۲ ۔ ۱۲ واعراض ذاتیۃ الموضوع ۱۲ ۔ ۱۳ کقول الحکماء فی الحکمۃ الطبعیۃ جسم فلہ شکل طبعی ۱۲

رسالۃ تعریف الاشیاء

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ رب العالمین والعاقبۃ للمتقین والصلوٰۃ علی رسولہ محمد والہ[1] واصحابہ اجمعین اما بعد فہذہ رسالۃ فی جمیع تعریفات الاشیاء وباللہ التوفیق **المقدمۃ** ما یتوقف علیہ الشروع فی العلم **العلم** ھو حصول صورۃ الشیٔ فی العقل **العقل** ھو جوھر مجرد عن المادۃ فی ذاتہ وافعالہ **النفس** ھو جوھر مجرد فی ذاتہ لا فی افعالہ او جوھر مجرد وھو محل ادراک الاشیاء **الجوھر** ما یقوم بنفسہ **العرض**[2] ما یقوم بالغیر **الجسم** مالہ ابعاد ثلثۃ[3] او یترکب من جوھرین فصاعدا **الجسم البسیط**[4] ھو الذی لا ینقسم الی اجسام مختلفۃ الطبائع **الجسم المرکب** ھو الذی ینقسم الی اجسام مختلفۃ الطبائع **الطبیعۃ** وھی التی جعل علیہا **التصور**[5] **فقط** ھو الادراک الذی لا یلحقہ الحکم

سلہ قولہ واٰلہ ای آل محمد قیل اتباعہ وقیل امتہ وقیل آل الرجل ولدہ وقیل قومہ وقیل اھلہ الذی حرمت علیہم الصدقۃ وفی روایۃ انس رضی اللہ عنہ سئل النبی صلی اللہ علیہ وسلم من آل محمد قال کل مومن تقی کذا فی الشفاء واصحابہ فالمراد ھم الذین طالت صحبتہم مع الرسول علیہ الصلوٰۃ والسلام ملازمین قیل بشرط الروایۃ وقیل ھم مسلمون راؤا النبی علیہ السلام ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ لکھنوی مدظلہ

سلہ ۲ قولہ العرض بفتحتین وآن نہ قسم است کم وکیف ووضع واین ومتٰی وفعل وانفعال واضافت وملک ۱۲

سلہ ۳ قولہ ثلثۃ وآن طول وعرض بالفتح وعمق است ۱۲

سلہ ۴ قولہ الجسم البسیط مانند آب وآتش وامثال آنہا الجسم المرکب مانند انسان وحیوان وغیرہما ۱۲

سلہ ۵ قولہ التصور فقط مانند تصور زید وعمرو وغیرہما ۱۲ مولانا محمد برکت اللہ لکھنوی فرنگی محلی سلمہ اللہ تعالیٰ القوی ۱۲

والتصور الذی لامعه حکم التصدیق[1] هو الادراک الذی
یلحقه الحکم او التصور الذی معه حکم بالنفی او الاثبات الحکم[2] هو
ایقاع النسبة او انتزاعها او اسناد امر الی آخر ایجابا او سلبا البدیهی[3]
هو الذی لایتوقف حصوله علی نظر وکسب وفکر العلم[4] الکسبی هو
ما یتوقف حصوله علی نظر وفکر الفکر هو ترتیب امور معلومة
للتادی الی مجهول او الانتقال من الامور الحاضرة فی الذهن
الی امور غیر حاضرة فیه او حرکة النفس فی المعقولات مبتدئة
من المطلوب متعرضة المعانی الحاضرة عندها طالبة جالبة
الی ان المؤدیة الی ان یجدها وترتبها الی المطلوب الذهن[5]
قوة مهیأة لاکتساب الحدود والآثار الترتیب[6] هو جعل
الاشیاء الکثیرة بحیث یطلق علیها اسم الواحد ویکون لبعضها
نسبة الی بعض بالتقدم والتاخر فی المرتبة العقلیة التالیف
جعل الاشیاء بحیث یطلق علیها اسم الواحد من غیر
اعتبار نسبة التقدم والتاخر فی مفهومه الحدس[7] هو

[1] قوله التصدیق مانند تصور زید وقائم یا تصور نسبت تمام بسوی زید ۱۲ [2] قوله الحکم ای واقع کردن نسبت مانند زید قائم ست یا واقع کردن نیک زید قائم نیست ۱۲ [3] قوله البدیهی وآن چنان ست که ذهن هرگاه رجوع کند بسوی معلوم می شود بلا آنکه فکر نمائیم مانند تصور حرارت وبرودت وتصدیق باینکه آفتاب روشن ست ۱۲

[4] قوله العلم الکسبی مانند تصور حقیقت ملک وجن که بفکر وکسب حاصل شود ومانند تصدیق بحدوث عالم وقدم صانع که بنظر وفکر حاصل شود چنانچه هرگاه خواستیم که دریافت کنیم که عالم حادث ست یا قدیم قیاسی از معلومات ترتیب دادیم واثبات حدوث عالم کردیم مانند العالم متغیر وکل متغیر حادث فالعالم حادث ۱۲

[5] قوله الذهن یعنی بافکر تیزی خاطر ویاد داشتن مقدمات باین معنی ست ۱۲

[6] قوله الترتیب الخ ای نهادن چند چیز را باهم بلحاظ ترتیب تقدیم وتاخیر آنها ۱۲ فائده دانست که فرق درمیان معنی لفظ ترکیب وتالیف وترتیب آنست که در ترکیب میان اجزای صوری باشد خواه درمیان آنها مناسب باشد یا نه ودر تالیف مناسبت میان اجزا معتبر ست ودر ترتیب با وجود این مناسبت لحاظ تقدیم وتاخیر اجزا بحسب بعضها نحو داشته باید بخلاف اولین چه در آنها این لحاظ معتبر نیست ۱۲

[7] قوله الحدس مانند سرعت انتقال ذهن بمشاهده تغیر حال قمر بسوی اینکه نور آن مستفاد از خورشید ست ۱۲

سرعة انتقال الذهن من المبادی الی المطالب بحیث یحصل المبادی والمطلوب وبحیث یحصل الدلیل علی الذهن من المبادی فی الذهن دفعة واحدة **التقریب** هو سوق المقدمات علی وجه یفید المطلوب وتطبیق الدلیل علی المدعی **الدور** هو توقف الشیٔ علی ما یتوقف علیه ذلك الشیٔ **التسلسل** هو ترتیب امور غیر متناهیة **المنطق** آلة قانونیة تعصم مراعاتها الذهن عن الخطأ فی الفکر **الالة** هی الواسطة بین الفاعل والمفعول فی وصول اثره الیه **القانون** امر کلی ینطبق علی جمیع جزئیاته لیعرف احکامها منه **الامور المعلومة** الحاصلة صورها عند العقل **المعارضة** مقابلة الدلیل بدلیل اٰخر مانع للاول فی ثبوت مقتضاه **الموضوع** هو ما یبحث فی العلم عن عوارضه الذاتیة التی یلحق اما لما هو ای لذاته او لجزئه او لمساویه **القول الشارح** هو مقول علی ماهیة

قوله القانون مانند قول نحاة کل فاعل مرفوع چنانچه حکم کلی معروف مذ احکام جزئیات الفاعل چنانچه گوئیم مثلاً زید مرفوع لانہ فاعل وکل فاعل مرفوع فزید مرفوع ۱۲ ۔ قوله الموضوع کہ مانند بدن انسان کہ موضوع علم طب ست چراکہ از عوارض آن بحیثیت صحت و مرض و غیرہ در ان بحث کردہ می شود و کلمہ وکلام موضوع علم نحو چراکہ از احوال آنہا از روئے اعراب و بنا گوید ران بحث باشد ہم چنیں معلوم تصوری و معلوم تصدیقی من حیث الایصال موضوع

۱ قوله الدور آہ چنانچہ گوئیم کہ علم زید موقوف است بر علم عمرو و علم عمرو موقوف ست بر علم بکر و علم بکر موقوف است بر علم زید پس علم زید موقوف ست بر علم زید این است توقف الشیٔ علی نفسه و هو محال ۱۲ ۔ ۲ قوله الالة الخ مانند تیشه نجار که واسطه رسانیدن فعل نجار ست بسوی چوب ۱۲ ۔ ۳

علم منطق ست ۴ عوارض موضوع بر سہ قسم ست یکے آنکہ عارض شود او را بالذات شیٔ مانند تعجب لاحق بانسان یا بواسطه امریکہ مساوی باشد یا ضحک عارض بانسان بواسطه تعجب کہ مساوی است بانسان و یا بواسطه جزو شیٔ مانند عرض نفس بانسان بواسطه حیوان کہ جزو حقیقت ۱۲ مولوی برکة الله

الشئ وحقيقة ليفيد تصورا مجهولا المعرف[1] للشئ هو الذى يستلزم من معرفته معرفة ذلك الشئ الحقيقة ما به الشئ هو هو الملازمة هو عبارة عن استلزام تحقق احد الشيئين تحقق الآخر اللزوم الخارجى هو كون الامر الخارجى بحيث يلزم بتحققه المسمى فى الخارج اللزوم[1] الذهنى هو كون الامر الذهنى بحيث يلزم تحقق المسمى فى الذهن بتحققه الواجب[2] هو الذى لا يفتقر فى الوجود الى الغير الممكن هو الذى يفتقر فى الوجود الى الغير الكم المتصل[3] هو الذى يمكن ان يفرض بين اجزائه حد مشترك الكم المنفصل[4] هو الذى لا يمكن ان يفرض بين اجزائه حد مشترك الكيف[5] عرض لا يتوقف فى التصور على الغير ولا يقتضى القسمة فى ذاته المضاف[6] هو ماهية معقولة بالنسبة الى الغير على الاطلاق المتى[7] هو نسبة الشئ الى زمان الاين[8] هو نسبة الشئ الى مكان ولا متى منتقل

[1] قوله اللزوم الذهنى وآن دو قسم است یکی عقلا مانند زوجیت بہ نسبت اثنین دوم عرفا مانند جود نسبت بحاتم ۱۲ [2] قوله الواجب مانند ذات حق سبحانہ وتعالیٰ کہ در وجود خود محتاج بغیر نیست وممکن بر خلاف آنست مانند زید کہ در وجود خود محتاج است بذات باری تعالیٰ ۱۲ [3] قوله الکم المتصل [illegible] است ۱۲ [4] قوله الکم المنفصل مانند اعداد کہ [illegible] ۱۲ [5] قوله الکیف مانند الوان واضواء وفرحت وغم ۱۲ [6] قوله المضاف مانند ابوت وبنوت کہ تعقل یکی از آن موقوف بر تعقل دیگر است ۱۲ [7] قوله المتی ہو ظرف زمان نحو متی ذہبت ای کدام وقت رفتہ بودی ۱۲ [8] قوله الاین ہو ظرف مکان نحو این نمت لے کجا خفتہ بودی ۱۲

بانتقال ما هو منسوب اليه الوضع[1] هو هيأة حاصلة للجسم في نسبة الاجزاء بعضها الى البعض الفعل هو التاثير الانفعال هو التأثر الجنس[2] هو كلي ذاتي مقول على كثيرين مختلفين بالحقائق في جواب ما هو النوع[3] هو كلي ذاتي مقول على كثيرين مختلفين بالعدد دون الحقيقة الفصل[4] هو كلي ذاتي مقول على كثيرين مختلفين بالعدد دون الحقيقة في جواب اي شيء هو في ذاته العرض العام كلي عرضي مقول على الاشخاص من الانواع الخاصة[5] كلي عرضي مقول على الاشخاص من نوع واحد الانسان حيوان ناطق الحيوان جسم نام حساس متحرك بالارادة النطق قوة متفكرة في الجنان[6] الفرس حيوان صاهل الحمار حيوان ناهق الاسد حيوان مفترس الرجل ذكر بني آدم متجاوز عن حد الصغر المؤنث ما بازاء ذكر من الحيوان الخبر[7] ما يحتمل الصدق والكذب المفرد هو الذي لا يقصد بجزئه دلالة على جزء معناه حالة الجزئية

[1] قوله مانند صورت ایستادن ونشستن وغلطیدن ۱۲ [2] قوله الجنس مانند حیوان کہ کلی ذاتی ست محمول ست بر کثیرین کہ حقیقت آنہا مختلف ست در جواب ما ہو مثل الانسان والغنم والبقر ما ہم حیوان در جواب آن گفتہ شود ۱۲ [3] قوله النوع مانند انسان کہ کلی ذاتی ست محمول ست بر کثیر کہ مختلف بعدد اند ومتفق اند بحقیقت ۱۲ [4] قوله الانواع مانند ماشئے کہ گفتہ میشود بر اشخاص انسان وغنم وبقر وغیر آنہا انواع حیوان ۱۲ [5] قوله الخاصۃ مانند ضحک کہ گفتہ شود بر اشخاص انسان فقط نہ غنم وبقر ومثل آن ۱۲ [6] قوله الجنان بفتح جیم بمعنی دل ۱۲ [7] قوله الخبر ہر آنکہ کلامی کہ احتمال صدق وکذب دارد آن را خبر گویند لیکن مطلقا قطع نظر از مواد خاصہ جاہا کہ در بعض مواد محض صادق باشد مانند السماء فوقنا ودر بعض محض کاذب مانند الاثنان ثلثۃ ۱۲ [8] مانند ناطق ۱۲

المرکب هو الذی یقصد بجزئه دلالة علی جزء معناه

الدلالة[1] الوضعیة هی کون اللفظ بحیث متی اطلق

فهم معناه الوضع جعل اللفظ بازاء المعنی اولا المعنی

فهو مایفهم من هیأة اللفظ ای حرکاته وترتیب حروفه

المرکب[2] التام هو الذی یصح السکوت علیه الجزئی[3]

هو الذی یمنع نفس تصور مفهومه عن وقوع الشرکة

الانشاء[4] هو ایجاب امر لم یکن الامر ما وضع لطلب

الفعل علی طریق الاستعلاء النهی ما وضع لترک الفعل

الاستفهام ما وضع لطلب الماهیة القضیة[5] قول یصح

ان یقال لقائله انه صادق اوکاذب الحملیة[6] هی التی

انحلت بطرفیها مفردین الشرطیة هی التی انحلت

بطرفیها الی حملیتین الانحلال حذف الاداة الدالة

علی ارتباط احدهما بالاخر المتصلة[7] هی التی یحکم

فیها بصدق قضیة اولاصدقها علی تقدیر اخری

---

[1] قوله الدلالة الوضعیة مانند دلالت لفظ انسان بر حیوان ناطق ۱۲ [2] قوله المرکب التام مانند زید قائم ۱۲ [3] قوله الجزئی نحو زید و عمرو و بکر ۱۲ [4] قوله الانشاء و آن بر چند قسم است یکے امر مانند اضرب دوم نہی مانند لاتضرب سوم استفہام نحو ازید نائم چہارم تمنی مانند لیت الشباب یعود پنجم ترجی مانند لعل السلطان یکرمنی ششم عرض نحو الا تنزل بنا ۔ فتصیب خیرا ۱۲ [5] قوله القضیة بر وزن فعیلة بمعنی خبر و حکم ۱۲ [6] قوله الحملیة مانند زید کاتب ۱۲ [7] قوله المتصلة مانند ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود ۱۲

المنفصلة[۱] الحقيقية هي التي يحكم فيها بالتنافي بين القضيتين في الصدق والكذب مانعة[۲] الجمع هي التي يحكم فيها بالتنافي بين الجزئين في الصدق مانعة[۳] الخلو هي التي يحكم فيها بالتنافي بين الجزئين في الكذب القضية[۴] البسيطة هي التي لا يشتمل على حكمين بالايجاب والسلب القضية[۵] المركبة هي التي اشتملت على حكمين مختلفين ايجابا وسلبا اللزومية[۶] هي التي يحكم فيها بصدق التالي على تقدير صدق المقدم لعلاقة بينهما توجب ذلك الاتفاقية[۷] هي التي يحكم فيها بصدق التالي على تقدير صدق المقدم لا بعلاقة موجبة لذلك بل بمجرد الاتفاق الخلف هو ضم نقيض العكس مع الاصل لينتج محالا الافتراض هو فرض ذات الموضوع شيئا معينا وحمل صفة الموضوع والمحمول عليها لحصول مفهوم العكس طريق العكس هو ان يعكس لتحصل ما ينافي الاصل

۱؎ قوله المنفصلة الحقيقية مانند ہذا العدد اما زوج او فرد ۱۲ ۲؎ قوله مانعة الجمع نحو ہذا الشئ اما ان یکون حجرا او شجرا درین قضیہ تنافی نیست مگر در جمع شدن ہر دو شی واگر مرتفع شوند منع نیست چنانچہ اگر آن شی نہ حجر باشد نہ شجر انسان باشد مگر بودن او یک شی سنگ و درخت ہر دو ممتنع ست ۱۲ ۳؎ قوله مانعة الخلو مانند زید اما ان یکون فی البحر واما ان لا یغرق پس اجتماع بودن زید در دریا و غرق شدن ممتنع نیست و بیرون بودن در دریا و غرق شدن محال است ۱۲ ۴؎ قوله البسيطة نحو کل انسان حیوان بالضرورة ۱۲ ۵؎ قوله القضية المركبة نحو کل کاتب متحرک الاصابع بالضرورة مادام کاتبا لا دائما ای لا شئ منه بمتحرک الاصابع بالفعل پس از لفظ لا دائما قضیہ دیگر پیدا میشود سالبہ گویند ۱۲ ۶؎ اللزومية اے شرطیہ لزومیہ مانند کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود ۱۲ ۷؎ قوله الاتفاقية اے قضیہ شرطیہ اتفاقیہ مانند کلما کانت الشمس طالعة فالحمار ناہق ۱۲

العکس المستوی هو عبارة عن جعل الجزء الاول
من القضية ثانيا والثانی اولا مع بقاء الصدق و الکذب
والکيف عکس[٢] النقيض هو عبارة عن جعل الجزء
الاول من القضية نقيض الثانی والثانی عين الاول مع
مخالفة الاصل فی الکيف و موافقته فی الصدق وقيل هی
عبارة عن جعل الجزء الاول من القضية نقيض الثانی و
الثانی نقيض الاول القياس[٣] الاول قول مؤلف من
قضايا يلزم لذاته قول آخر البرهان اللمّی هو الذی
يکون الحد الاوسط فيه علة للنسبة فی الذهن والخارج
البرهان الانّی هو الذی يکون الاوسط علة للنسبة فی
الذهن المصادرة جعل نفس مقدمة من مقدمات
الدليل عين الدعوی او جزئه المشهورات هی القضايا يحکم
فيها باعتراف جميع الناس المسلمات هی القضايا
التی تسلم عن الخصم فيبنی عليه الکلام الواقع

---

[١] قوله العکس المستوی مانند عکس کل انسان حیوان بعض الحیوان انسان خواهد بود واین را عکس مستوی می گویند ۱۲ [٢] قوله عکس النقیض مانند عکس نقیض کل انسان حیوان مالیس بحیوان لیس بانسان ست واین امثال موافق مذہب ثانی ست ومثال عکس نقیض مطابق مذہب اول این است که کل انسان حیوان لاشئ مما لیس حیوانا بانسان ۱۲ [٣] قوله القیاس الخ باید دانست که قیاس بر دو قسم است یکی استثنائی که در ان عین نتیجه یا نقیض نتیجه مذکور باشد مانند ان کان ہذا جسما فهو متحیز لکنه جسم فهو متحیز پس نتیجه فهو متحیز بعینه مذکور است دوم اقترانی و آن حملیه باشد مانند کل جسم مؤلف و کل مؤلف حادث فالجسم حادث و شرطیه باشد نحو کلما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود وکلما کان النهار موجودا فالعالم مضیٔ فکلما کانت الشمس طالعة فالعالم مضیٔ ۱۲

۱؎ قولہ من یعتقد فیہ الخ اولیاء وحکماء ۲؎ قولہ الوہمیات مانند حکم باین کہ کل موجود متحیز ومشار است ۳؎ قولہ المظنونات کقولنا فلان یطوف باللیل فہو سارق ۴؎ قولہ المخیلات چنانچہ ہرگاہ گفتہ شود کہ خمر سرخ رنگ وخوش بو ومفرح قلب ومقوی بدن است ہر آئینہ خوش شود نفس وبسوئے او رغبت نماید در نوشیدن آن وہرگاہ گفتہ شود کہ عسل تلخ وقی آور است نفرت کند نفس انسان ۵؎ قولہ المغالطہ واین را سفسطہ نیز گویند وآن مرکب میشود از وہمیات چنانچہ گذشت واز شبہات مانند گفتن من برائی صورت فرس کہ بر دیوار منقوش

المقبولات هی القضایا التی یوخذ ممن یعتقد فیه اما من امر سماوی او مزید عقل او ذهن **الوهمیات** هی القضایا التی یحکم بها الوهم فی امور غیر محسوسة **المظنونات** هی القضایا التی یحکم بها باتباع الظن **المخیلات** هی القضایا التی اذا وردت علی النفس اثرت فیها اثرا عجیبا من قبض او بسط **المغالطة** هی القضایا التی شبیهة بالحق او بالمقدمات المشهورة او مقدمات وهمیة کاذبة **المبادی** هی حدود الموضوعات واجزائها واعراضها **المسائل** هی القضایا التی تطلب نسبة محمولاتها الی موضوعاتها فی ذلك العلم
تمت
الرسالة تعریف الاشیاء

بود آنہا فرس وکل فرس صہال فانہا صہال

اصغر

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اعلم ان کل ما یحصل فی الذہن ان کان مجردا عن الحکم یسمونہ تصورا کالانسان مثلا وان کان مع الحکم یسمونہ تصدیقا والحکم نسبۃ امر علی وجہ الایقاع ویسمونہ ایجابا نحو الانسان کاتب او علی وجہ الانتزاع ویسمونہ سلبا نحو الانسان لیس بکاتب وکل من التصور والتصدیق ان حصل بلا فکر یسمونہ ضروریا وبدیہیا کتصور الحرارۃ والتصدیق بان النار حارۃ وان حصل بالفکر یسمونہ نظریا وکسبیا کتصور الروح و التصدیق بان العالم حادث والفکر ان یتصرف فی المعلومات بترتیب البعض مع البعض علی وجہ یوصل الی علم المجہول وکل ما ینظر فیہ ویؤدی الی تصور الاخر یسمونہ معرفا وقولا شارحا کما تعلم معنی الحیوان الذی ہو جوہر جسم نام حساس متحرک ومعنی ناطق ہو مدرک المعقولات متفرقا فتجمعہا وتقول حیوان ناطق فیحصل تصور الانسان وکل ما ینظر فیہ ویؤدی الی التصدیق یسمونہ دلیلا وحجۃ کما تقول العالم متغیر وکل متغیر حادث فیحصل العالم حادث

فصل فی مباحث المعرف کل ما یتصور ان منع عن الشرکۃ بین کثیرین یسمونہ جزئیا حقیقیا کذات زید وان لم یمنع یسمونہ کلیا کمفہوم الانسان ویسمون ہؤلاء الکثیرین افرادا وجزئیات اضافیۃ لہ کزید وعمرو وبکر وغیرہ واذا نسبت الکلی الی افرادہ فاما ان یکون عین حقیقۃ الافراد ویسمونہ نوعا کالانسان او یکون جزء حقیقۃ الافراد فان کان تمام المشترک بین حقیقۃ ہذہ الافراد وبین الماہیۃ الاخری کالحیوان فانہ تمام المشترک بین

الانسان والحيوانات الاخرى يسمونه جنسا وان لم يكن كذلك يسمونه فصلا سواء لم يكن مشتركا كالناطق ويسمونه فصلا قريبا او يكون مشتركا ولكن لا يكون تمام المشترك كالحساس ويسمونه فصلا بعيدا او يكون خارجا عن حقيقة الافراد فان اختص بماهية واحدة يسمونه خاصة كالضاحك وان لم يختص يسمونه عرضا عاما كالماشي والجنس ان كان تمام المشترك بالنسبة الى جميع المشاركات يسمونه جنسا قريبا كالحيوان وان كان تمام المشترك بالنسبة الى بعض المشاركات فقط يسمونه جنسا بعيدا كالجوهر فانه مشترك بين الانسان و الحيوانات والنباتات والجمادات والمجردات وليس تمام المشترك الا بالنسبة الى المجردات ومراتب البعد تختلف واذا جمعت الجنس القريب مع الفصل القريب يسمونه حدا تاما كالحيوان الناطق للانسان وان جمعت الجنس البعيد مع الفصل القريب يسمونه حدا ناقصا كالجسم الناطق للانسان واذا جمعت الجنس القريب مع الخاصة يسمونه رسما تاما كالحيوان الضاحك للانسان واذا جمعت الجنس البعيد مع الخاصة يسمونه رسما ناقصا كالجسم الضاحك للانسان وكذلك ان جمعت العرض العام مع الخاصة يسمونه رسما ناقصا كالموجود الضاحك للانسان **اعلم** انهم يستعملون الجنس و الفصل والحد كثيرا في الحقائق الموجودة في الخارج ويستعملونها في المفهومات الاعتبارية ايضا كاصطلاحات النحاة مثل الكلمة والاسم والفعل والحرف والمعرب والمبني و عند اهل العربية يكون الحد بمعنى المعرف ويحتمل الاقسام الاربعة فيه **فصل**

في مباحث الدليل يسمون ما به التصديق قضية والقضية على ثلثة

اقسام احدها[1] حملية وهى تتركب من مفردين مثل الانسان كاتب ويسمونها موجبة والانسان ليس بكاتب ويسمونها سالبة ويسمون المحكوم عليه فى الحملية موضوعا والمحكوم به محمولا الثانى[2] شرطية متصلة وهى تتركب من قضيتين حكم بينهما بالاتصال نحو كلما كانت الشمس طالعة كان النهار موجودا ويسمونها موجبة او حكم بسلب الاتصال نحو ليس البتة اذا كانت الشمس طالعة كان الليل موجودا ويسمونها سالبة الثالث[3] شرطية منفصلة وهى تتركب من قضيتين حكم بينهما بالانفصال وبسلب الانفصال والمنفصلة على ثلثة اقسام الاول[1] حقيقية حكم فيها بالانفصال فى الصدق والكذب كليهما نحو هذا العدد اما زوج او اما فرد ويسمونها موجبة حقيقية او حكم بسلب نحو ليس البتة هذا العدد اما زوج واما منقسم بمتساويين ويسمونها السالبة الحقيقية الثانى[2] مانعة الجمع التى حكم فيها بالانفصال فى الصدق فقط او بسلبه نحو هذا الشئ اما شجر واما حجر وليس البتة هذا الشئ اما لاشجر واما لاحجر الثالث[3] مانعة الخلو التى حكم فيها بالانفصال فى الكذب فقط او بسلبه نحو هذا الشئ اما لاحجر واما لاشجر وليس البتة هذا الشئ اما حجر او شجر والدليل اذا تتركب من الحمليات الصرفة يسمونه قياسا اقترانيا وفيه تتحقق اربعة اشكال وبيان هذه المعنى ان نسبة المحمول الى الموضوع فى القضية الحملية اذا كانت مجهولة يحتاج الى متوسط تكون نسبته الى كل من الموضوع والمحمول للقضية المطلوبة لتعلم بواسطة ما بين النسبتين فنسبة المحمول

الی الموضوع التی ھی مطلوبۃ مثلا نسبۃ ج الذی ھو محمول الی ب الذی ھو موضوع اذا کانت محمولۃ بکون آ متوسطا فھھنا ثلثۃ اشیاء الاول موضوع القضیۃ المطلوبۃ الثانی محمول القضیۃ المطلوبۃ الثالث المتوسط فان کان المتوسط محمولا لموضوع المطلوب یسمونہ شکلا اولا نحو کل ب آ وکل آ ج فکل ب ج وان کان عکسہ یسمونہ شکلا رابعا وھو بعید عن الطبع نحو کل آ ب وکل ج آ فبعض ب ج وان کان المتوسط محمولا لکلیھما یسمونہ شکلا ثانیا نحو کل ب آ ولا شیٔ من ج آ فلا شیٔ من ب ج وان کان موضوعا لکلیھما یسمونہ شکلا ثالثا نحو کل آ ب وکل آ ج فبعض ب ج والدلیل ان ترکب من المتصلۃ والمنفصلۃ یسمونہ قیاسا استثنائیا مثال المتصلۃ کلما کان ھذا الشیٔ انسانا کان حیوانا لکنہ انسان فھو حیوان لکنہ لیس بحیوان فلیس بانسان مثال المنفصلۃ ھذا العدد اما زوج واما فرد لکنہ زوج فلیس بفرد لکنہ فرد فلیس بزوج لکنہ لیس بزوج فھو فرد لکنہ لیس بفرد فھو زوج

تمام شد کتاب اکبر در معانی و اصغر با لالفاظ

تصنیف جناب مولانا مولوی ابو المکرم محمد اکرم

(انعم اللہ بنعمائہ الاتم) لکھنوی فرنگی محلی

الجوهرة المضية فى شرح الدرة البهية للشيخ عبد الحق الدهلوى

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله عزوجل والصلوة على خير خلقه من نطق بما قل ودل اى بلفظ قل و على المعانى الكثيرة دل لان الاطناب ممل للطالب وغاية الايجاز مخل بفهم المطالب و هذا هو معنى الفصاحة والتوسط فى الامور كلها خير وترك التصريح باسمه صلى الله عليه وسلم تعظيما دلالة اللفظ على ما اى معنى وضع ذلك اللفظ بازائه تسمى مطابقة ماخوذة من قولهم طابق النعل بالنعل اذا توافقا وانما سميت بها لان اللفظ يدل على تمام المعنى الموضوع له فكانهما توافقا ودلالة اللفظ على ما اى معنى لا ينفك اى لا ينفصل ذلك المعنى عنه اى من ذلك اللفظ تعقلا داخلا فى ما وضع له حال عن فاعل ينفك وانما قيد بالتعقل ليشمل الالتزام فان الملازمة الخارجية ليست بشرط فيه وعدم الانفكاك هو الملازمة تضمن لان اللفظ يدل على ما يتضمنه المعنى الموضوع لهذا اللفظ او خارجا منه اى مما وضع بازائه التزام كدلالة الانسان على الحيوان الناطق او واحد هما فقط او على صفة العلم والكتابة واللفظ الدال ان قصد بجزئه الدلالة على جزء معناه فمركب كرامى الحجارة والا اى وان لم يكن كذلك فمفرد كالانسان فاما ان يكون اللفظ المفرد كثيرا والمعنى واحدا كليث واسد وغضنفر وضرغام او بالعكس اى اللفظ المفرد واحدا والمعنى كثيرا او كلاهما كثير ومثال لكثيرًا وكلاهما واحد كالانسان وافراده فالاول

ترادف والثانی ان وضع لکل بعینہ علی السویۃ فاشتراك ویسمی ذلك اللفظ مشترکا
کالعین اولاعلیہا ای علی السویۃ فنقل کالصلوۃ فانہ وضع اولا للدعاء ثم اشتہر
فی ارکان المخصوصۃ اعنی نماز وینسب الی الناقل ای ان کان شارعا فشرعی و
ان کان عرفا فمنقول عرفی اوغیر ذلك ویشترط المناسبۃ فیہ وما نقل
بلامناسبۃ یسمی مرتجلا کالاعلام اولواحد عطف علی قولہ لکل ای وضع لمعنی
واحد ثم استعمل فی المعنی الاخر فحقیقۃ فی الاول ومجاز فی الثانی کالاسد للحیوان
المفترس والرجل الشجاع والثالث ای ماکان اللفظ والمعنی کلاهما کثیرا
تباین بالمعنی اللغوی لا ما یصطلح فی النسب والرابع ای ماکان کلاهما واحدا
ان کان المعنی شخصا معینا منع تصور مفہومہ عن وقوع الشرکۃ فیہ فجزئی
منسوب الی الجزء وهو الکلی کزید والا ای وان لم یکن المعنی شخصا بل لایمنع وقوع
الشرکۃ فیہ اذا تصورتہ فکلی منسوب الی الکل وهو الجزئی متواط اسم فاعل من
التواطؤ وهو مہموز اللام بمعنی التوافق ان تساوت الافراد فیہ کالانسان
فانہ یصدق علی زید وعمرو وبکر علی السویۃ بلا تفاوت ومشکك من
تشکیك هو علی نوع یالاولیۃ والاولویۃ وغیر ذلك ان لم تساوت کالوجود
فانہ فی الواجب تعالی اقدم واتم منہ فی الممکن وایضا هذا تقسیم ثان اللفظ
المفرد ان لم یستقل معناہ فاداۃ عند المنطقیین وحرف عند النحاۃ نحو من
والی والا ای وان لم یکن کذلك بل کان مستقلا بالمفہومیۃ فمع دلالتہ

على الزمان اى زمان كان من الازمنة الثلثة كلمة عند المنطقيين و فعل عند النحاة نحو ضرب يضرب

و بدونها اى بدون الزمان اسم كزيد و قتيل و ناصر و المركب ان صح السكوت عليه فتام اما خبر

ان كان محتملا للصدق و الكذب مع قطع النظر عن خصوصيات المواد نحو زيد قائم و انشاء

ان لم يكن كذلك مثل اضرب و لا تضرب و ناقص ان لم يصح سكوت المخاطب عليه بل كان

منتظرا و تقييدى ان كان احد جزئيه قيدا للآخر نحو غلام زيد و رجل فاضل و غير تقييدى

ان لم يكن كذلك نحو بعلبك و خمسة عشر و الكلى ان كان ذاتيا اى تمام ماهية جزئياته فنوع

كالانسان فانه تمام حقيقة زيد و عمرو و بكر و غيرهم او داخلا فى الحقيقة دخول الجزء فى

الكل تمام المشترك بينه و بين غيره من مشاركاته فى ذلك الكل فجنس كالحيوان فانه

ليس تمام الحقيقة للانسان بل جزؤها المشتركة بين حقيقة الغنم و البقر و الفرس و غيرهم

و الا اى و ان لم يكن تمام المشتركة بل يكون مخصوصا لحقيقة واحدة ففصل بمعنى الفاصل

كالناطق بالنسبة الى الانسان او كان خارجا عن الحقيقة مختصا بها فخاصة مثل الضاحك

و الكاتب و الا اى و ان لم يكن مختصا فعرض كالماشى المعرف (بالكسر) ما يعرف الشئ و يميزه

عن مشاركاته ان كان بالاجزاء فقط كالجنس و الفصل فحد و هو فى اللغة المنع كانه يمنع

دخول غير المعرف بالفتح فيه و خروج افراده منه تام و ان كان بمجموعها اى بمجموع

الاجزاء كتعريف الانسان بانه حيوان ناطق او ناقص ان لم يكن بمجموع الاجزاء كتعريف

الانسان بانه ناطق او جسم ناطق و الا اى و ان لم يكن بالاجزاء فقط بل بامور خارجة او

بجزء و امر خارج فرسم بمعنى العلامة لانه يعلم به المعرف تام ان كان بالامر الخارج

حال کونہ متضمنا مع الجزء عاما او خاصا حالان عن الجزء والجزء العام الجنس و الخاص الفصل کتعریف الانسان بالحیوان الضاحک او الناطق الکاتب و ناقص ان کان بالامر الخارج فقط کتعریف الانسان بانہ ضاحک او جسم ضاحک وشرطہ ای شرط المعرف (بالکسر) ان یکون مساویا للمعرف بالفتح فی الصدق یعنی متی صدق ھو صدق ھذا وبالعکس کالناطق فی تعریف الانسان و اوضح منہ فلا یصح بالاعم من المعرف کالحیوان فی تعریف الانسان ولا بالمساوی معرفۃ وجہالۃ کتعریف الابن بمن لہ الاب وبالعکس ولا بالاخفی کما یقال النار اسطقس فوق الاسطقسات ولا یصح اتحادھما التعریف بالعرض العام غیر معتبر وجوزوا فی الناقص ان یکون بالاعم کالتعریف اللفظی القضیۃ قول یحتمل الصدق والکذب حملیۃ ان حکم فیہ بانہ ھذا ذاک نحو زید قائم والا ای وان لم یکن کذالک فشرطیۃ متصلۃ ان کان الحکم فیہ بانہ ان صدق ھذا صدق ذاک مثل ان کانت الشمس طالعۃ فالنہار موجود ومنفصلۃ ان حکم فیہ بانہ اما ان یصدق ھذا او ذاک نحو ھذا العدد اما زوج او فرد ثم القضیۃ اما موجبۃ ان ثبت النسبۃ ای کان الحکم فیہ بثبوت شئ لشئ وسالبۃ ان رفعت النسبۃ ای کان الحکم فیہ بنفی شئ عن شئ نحو زید لیس بقائم ویسمی المحکوم علیہ موضوعا و المحکوم بہ محمولا فی الحملیۃ ومقدما وتالیا فی الشرطیۃ والقضیۃ الحملیۃ ان تشخص موضوعا ای کان موضوعہا شخصا معینا او جزئیا حقیقیا فشخصیۃ ومخصوصۃ نحو زید عالم وان کان الحکم فیہ علی نفس الطبیعۃ فطبیعیۃ کقولنا الانسان لیس بجنس و الا ای و

ان لم یکن الموضوع شخصا ولا نفس الحقیقة فمحصورة ومسورة ان بین فیہا کمیة الافراد
ای قدر الافراد فیہا کلا او بعضا سمیت محصورة لحصر افراد موضوعہا والمسورة مشتقة
من سور البلدة کما انہ یحیط به کذلک اللفظ الدال علی کمیة الافراد یحصرها فسور الموجبة
الکلیة کل ولام الاستغراق ومایفید مفادهما وسور الجزئیة بعض وواحد السالبة الکلیة
لا شیٔ ولا واحد الجزئیة بعض لیس لیس بعض ولیس کل والامثلة ظاهرة ومهملة عطف
علی محصورة ان لم تبین فیہا کمیة الافراد مع صلاحیته نحو اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِیْ خُسْرٍ وایضا تقسیم
اٰخر للحملیة ان کان حرف السلب جزء من الموضوع فمعدولة الموضوع کقولنا اللاحی جماد ومن
المحمول فیسمی معدولة المحمول نحو الجماد لاحی ومن الطرفین فمعدولة الطرفین نحو اللاحی
لاعالم وسمیت معدولة مجازا لانہا عدل فیہا حرف السلب عن معناہ الموضوع وھو سلب
النسبة تسمیة الکل باسم الجزء والا ای وان لم یکن حرف السلب جزء فمحصلة ان کانت موجبة
کقولنا زید کاتب وبسیطة ان کانت تلک القضیة سالبة نحو زید لیس بکاتب والعبرة ای الاعتبار
للنسبة فی کون القضیة معدولة وبسیطة لان قولک زید لیس بقائم ان کان فیہا
حمل عدم القیام علی زید فمعدولة لان النسبة ایجابیة وان کان المراد سلب القیام عنه
فبسیطة وهکذا وایضا تقسیم للقضیة باعتبار الکیفیات ان بین فیہا کیفیة النسبة من
الضرورة والدوام والامکان والامتناع واللاضرورة واللادوام فموجهة والجهة امکان
ان کان رفعہا الاجرد حرف السلب عام ان سلبت الضرورة عن الایجاب او عن السلب و
خاص ان سلبت ای الضرورة عنہما جمیعا ای عن الایجاب والسلب فقوله والجهة

مبتدأ او امکان خبر ودوام وخاص صفۃ الامکان قسمان منہ والقضیۃ علی التقدیر الاول یسمی ممکنۃ عامۃ وعلی الثانی ممکنۃ خاصۃ اوفعل اودوام اوضرورۃ کل ہذہ الثلثۃ بالرفع عطف علی قولہ امکان والقضیۃ یسمی علی الاول مطلقۃ عامۃ فتسمیتہا بالمطلقۃ لان ہذا ہو المفہوم من القضیۃ عند اطلاقہا وعدم تقییدہا بالضرورۃ والدوام او غیر ذلک من الجہات اولان الحکم فیہا غیر مقید بزمان من الازمنۃ الثلثۃ وبالعامۃ لکونہا اعم من الوجودیۃ اللادائمۃ واللاضرورۃ وعلی الثانی ای الدوام الذی یدل علی عدم انفکاک الجہۃ لاعلی امتناع الانفکاک دائمۃ مطلقۃ وعلی الثالث ای الضرورۃ التی تدل علی استحالۃ الانفکاک ضروریۃ مطلقۃ فتسمیتہا بدائمۃ وضروریۃ لاشتمالہا بہما والمطلقۃ لتقییدہما بالوصف ذاتا ووصفا حالان عن الدوام والضرورۃ تسمیت القضیۃ علی الاول دائمۃ وضروریۃ مطلقۃ وعلی الثانی مشروطۃ عامۃ و عرفیۃ عامۃ اووقتا معینا فوقتیۃ مطلقۃ اوغیرہ ای غیر معین فمنتشرۃ مطلقۃ وہذہ الثمانیۃ بسائط لان حقیقتہا اما ایجاب فقط اوسلب فقط مقیدا باللادوام او اللاضرورۃ اولایکون مقیدا بہما حالان عن الجہات المذکورۃ فیما قبل لکن الاول حال لما یجوز تقییدہا والثانی لما لایجوز فالمطلقۃ العامۃ حینئذ سمی وجودیۃ لادائمۃ واللادوام اشارۃ الی مطلقۃ عامۃ مخالفۃ للاصل فی الکیف موافقۃ فی الکم ووجودیۃ لاضروریۃ واللاضرورۃ عبارۃ عن ممکنۃ عامۃ ہکذا والمشروطۃ والعرفیۃ العامتان مشروطۃ وعرفیۃ خاصتین واللادوام فیہما ہو الاطلاق

العام واما الممكنة العامة فتقييدہ باللاضرورة فقط من الجانب الموافق فسميت ممكنة خاصة وهذه القضايا السبع مركبات **التناقض** تنافى القضيتين لا مفردين كالسماء والارض ذاتا لا بواسطة وخصوص مادة مع الاختلاف فى الكيفية والكيفية عبارة عن الايجاب و السلب والكمية هى الكلية والجزئية وفى الموجهتين فى الجهة والاتحاد فيما عداها ويتحقق فى المخصوصتين بالاتحاد فى الامور الثمانية هى وحدة الموضوع والمحمول والمكان والزمان والجزء والكل والاضافة و الشرط والقوة والفعل وفى المحصورتين باتحادها اى الامور الثمانية مع المخالفة فى الكم اى الكلية والجزئية **العكس المستوى** تبديل طرفى القضية مع بقاء الصدق فالموجبة كلية كانت او جزئية تنعكس جزئية لان الكليتين قد تكذبان والجزئيتين قد تصدقان والسالبة تنعكس كلية ان كانت اى السالبة اياها اى الكلية والا اى وان لم يكن كلية بل كانت جزئية فلا تنعكس اصلا **القياس** قضيتان يستلزمان بصورتيهما قضية اخرى وهى المسماة بالنتيجة وهو القياس لاقترانى ان لم يكن النتيجة بعينها ولا نقيضها مذكورا فيه ولابد فيه من وسط لايصال حكم الاكبر الى الاصغر ويسمى حدا اوسط فان كان الوسط المذكور محمولا فى القضية الاولى وموضوعا فى الثانية فشكل اول لكونه على نظم طبعى وهو وصول الحكم من المحمول الى الموضوع بلا تكلف او بالعكس اى محمولا فى الثانية وموضوعا فى الاول فرابع لانه ابعد غاية البعد منه او محمولا فيهما اى فى القضيتين فثان اى فشكل ثان او موضوعا فيهما فثالث واطلب الامثلة من المطولات فالاول شرطه ايجاب القضية الاولى وكلية الثانية والشكل الثانى شرطه تخالف المقدمتين مع كلية القضية الثانية وضروبهما اى الاولى والثانى اربعة وان كانت القسمة العقلية يقتضى ان يكون

ستۃ عشر وینتج الاول المحصورات الاربع والثانی السالبتین للمنافاۃ ای بسبب اختلافات مقدمتیہ فی الکیف والشکل الثالث شرطہ ایجاب القضیۃ الاولی وکلیۃ احدہما فضروبہ ستۃ و ینتج جزئیتین للمنافاۃ ای بسبب المخالفۃ الواقعۃ بین مقدمتیہ فی الکم والرابع غامض ای خفی المعنی غیر ظاہر الانتاج بعید عن الفہم لکونہ علی غیر النظم الطبعی ضروبہ المنتجۃ ثمانیۃ واستثنائی عطف علی قولہ اقترانی فان کانت القضیۃ الاولی متصلۃ فوضع المقدم ینتج وضع التالی و رفع التالی رفع المقدم لاغیر ای لا ینتج وضع التالی وضع المقدم ولا رفع المقدم رفع التالی للزوم ای لان التالی لازم للمقدم ووجود الملزوم بدون اللازم محال ولا عکس لجواز عموم اللازم وان کانت منفصلۃ فالوضع الرفع والرفع الوضع ایہما کان ای وضع احد الجزئین ینتج رفع الآخر وبالعکس **والبرہان** قیاس یقینی ای منسوب الی الیقین وہو الاعتقاد الجازم المطابق الثابت والیقینیات ای القضایا الیقینیۃ اصولہا ستۃ بحسب الاستقراء اولہا بدیہیات وہی القضایا التی یجزم العقل فیہا بمجرد تصور طرفین وثانیہا مشاہدات اما بحس ظاہر فسمیت حسیات او بحس باطن فسمیت وجدانیات وثالثہا متواترات وہی التی یحکم العقل فیہا بواسطۃ السماع من جماعۃ کثیرۃ احال العقل تواطؤہم علی الکذب ورابعہا مجربات وہی التی یحتاج العقل فیہا لتحصیل الجزم الی مشاہدۃ مکررۃ وخامسہا حدسیات وہی التی لا یحتاج العقل فیہا الی مشاہدۃ وسادسہا فطریات وہی التی یفتقر العقل فی حکمہا الی واسطۃ لا تغیب عن الذہن عند تصور الطرفین ویسمی قضایا قیاساتہا معہا ایضا وغیر البرہان جدل وخطابۃ

وشعر وسفسطة فالاول ای الجدل مؤلف من المشهورات وهی التی یطابق فیها اٰراء الکل او من المسلمات التی یسلمها الخصم فی المناظرة والثانی ای الخطابة مؤلف من المقبولات وهی التی توخذ ممن یعتقد فیه او المظنونات وهی الحکم التی یحکم لها حکما راجحاً مع تجویز نقیضه والثالث ای الشعر مؤلف من المخیلات وهی التی یخیل بها فیتاثر النفس منها قبضا وبسطا فتنفر وترغب والرابع مؤلف من الوهمیات وهی التی یحکم بها الوهم والعمدة هو البرهان فافهم ای لتألفها من الیقینیات ❊

تمام شد جوہر مضیہ تصنیف مولوی مقبول احمد صاحب ادخله الله فی فرادیس الجنان

ف اعلم ان الاسماء الواقعة علی مسمیاتها تسعة اقسام اولها الاسم الواقع علی الذات البحت مع قطع النظر عن الصفات وغیرها من اللوازم وثانیها الاسم الواقع علی الشئ بحسب جزء من اجزائه کالحیوان الی الانسان وثالثها الواقع علیه بحسب صفة غیر قائمة بذاته کقولنا للشئ انه معلوم ومفهوم ومالک ومملوک ورابعها الواقع علیه بحسب صفة سلبیة کالعمی یالبصیر وخامسها الواقع بحسب صفة حقیقیة ولها اضافة الی المعلومات وکذا القدرة وسادسها صفة حقیقیة مع سلبیة کالمفهوم من القادر لا یعجز عن الشئ او عالم لا یجهل شیئا وسابعها صفة اضافیة مع صفة سلبیة کالاول بان معناه سابق غیر مسبوق وثامنها الواقع بحسب صفة قائمة بذاته کالعالم یقال علی الزید باعتبار صفة قائمة بذاته وتاسعها صفة حقیقیة مع صفة اضافیة باموره صفتیة کعالم الغیب وسلبیة لا یغیب عن علمه شئ هذا والله اعلم ❊

رسالہ مقولات عشرۃ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

المعلوم اذا نسب وجوده اليه فلا يخلو من ان يابى عنه او يوجبه او يتساوى كلا الجانبين فالاول هو الممتنع بالذات كاجتماع النقيضين والضدين والمتنافيين وشريك البارى والثانى هو الواجب بالذات فلا يصلح للعدم ولا يقبله نظرا الى ذاته اصلا والا لزم اجتماع النقيضين او صدق كلاهما محالان والثالث هو الممكن بالذات بالامكان الخاص وهو لا يقتضى وجوده نظرا الى ذاته والا لزم الانقلاب الى الوجوب الذاتى وهو ايضا محال ولا يقتضى عدمه لذاته والا لزم الانقلاب الى الامتناع الذاتى وهو ايضا محال فلما كان الممكن لا يقتضى وجوده وعدمه بذاته كما علمت فلابد لوجوده من علة موجدة وكذلك لعدمه لابد من علة عدمية اذ لو لم يكن لوجوده او عدمه علة لزم الترجيح بلا مرجح وبيانه اذا لم يكن وجوده او عدمه لذاته لعدم اقتضائه شيئا منهما وفرضنا عدم تاثير يعاقبهما بقى نسبة الوجود والعدم الى تلك الماهية المعلومة متساوية فاذا وجد احدهما دون الاخر لزم الترجيح بلا مرجح ثم العلة تجب ان تكون موجبة لوجوده او عدمه حتى يتحقق احدهما والا فاما ان يتساوى نسبة الوجود والعدم الى تلك الماهية مع تلك العلة او كانت نسبة الوجود الى تلك الماهية اولى بالقياس الى العدم نظرا الى تلك العلة فحينئذ اما ان يكون الوجود بلا ايجاب من العلة وبلا وجوب فيه لانها ولا من ذات الماهية لانا فرضناها ممكنة بالذات ولا يتحقق العدم نظرا الى اولوية جانب الوجود و ايجابه ووجوبه فعلى الاول يلزم الترجيح بلا مرجح كما مر وهو محال وعلى الثانى ايضا يلزم

جواز الترجیح بلا مرجح وامکان المحال محال وذلک لانہ اذا فرضنا وجود المعروض بالنظر الی العلۃ المرجحۃ غیر الموجبۃ اما ان یجوز عدمہ مع تلک الاولویۃ الحاصلۃ من تلک العلۃ ام لا و علی الاول یلزم الترجیح بلا مرجح وہو باطل وعلی الثانی فعدم جواز العدم یجب وجوب الوجوب لان احد النقیضین اذا کان ممتنعا کان النقیض الآخر ضروریا وبالعکس فیثبت الوجوب من العلۃ وہو المطلوب ثم الممکن اما جوہر او عرض لانہ اذا وجد فی الخارج فاما ان یکون فی موضوع او لا والاول ہو الثانی والثانی ہو الاول فالجوہر اما لیست بمادۃ واما مادی فہو الجوہر المجرد کالعقول العشرۃ و النفوس الفلکیۃ والانسانیۃ والنوع الاول من المجرد لا تعلق لہ بالجسم اصلا والنوع الثانی لہ تعلق بالجسم وہو تعلق التدبیر والتصرف والنفوس الفلکیۃ فی افلاکہا والنفوس الانسانیۃ فی ابدانہا وتدبیرہا واما نفس المادۃ وہو الہیولی التی جزء الجسم واما مادی ای قائم بمادۃ وہو الصورۃ الجسمیۃ والنوعیۃ فالمادۃ جزء مادی وان کانت نوعیۃ فہو جزء صوری لا نواع الاجسام واما مرکب المادۃ والصورۃ ہو الجسم وہو علی رای الحکماء المشائین واما الاشراقیون والمتکلمون فلم تقسیم الاجزاء ثم ینکرون الہیولی والصورتین فالمتکلمون ذہبوا الی الجوہر الفرد والکم والاشراقیون الی بساطۃ الجسم والمتکلمون ینکرون الجوہر المجرد ایضا واما العرض فاقسامہ الاولیۃ تسعۃ ایضا الاول الکم وہو عرض یقبل القسمۃ لذاتہ فان کان فیہ جزء الفعل قابلا للقسمۃ فان کان فی جہۃ فہو الخط وان کان فی الجہتین فہو السطح وان کان فی الجہات الثلثۃ فہو الجسم التعلیمی وہذا ان کان قارا وان کان غیر قار فہو الزمان المنصرم الممتد من الازل الی الابد بلا نہایۃ علی ما زعموا والثانی الکیف وہو عرض لا یقتضی القسمۃ

ولا النسبۃ لذاتہ وھو قد یکون قائما بالمادیات کالکیفیات المحسوسۃ مثل السواد والبیاض وقد
یکون قائما بالمجردات کالعلم بمعنی الصورۃ الحاصلۃ والقدرۃ والشجاعۃ وامثالہا والثالث
الاین وہو عرض یحصل بسبب حصول الشئ فی المکان والرابع الوضع وہو عرض یحصل بسبب
نسبۃ بعضہا الی بعض و نسبۃ الی الخارجیات والخامس متی وہو عرض یحصل للشئ بسبب
حصولہ فی الزمان والسادس الاضافۃ وھی عبارۃ عما ہو نفس النسبۃ کالابوۃ والنبوۃ والسابع
الجدۃ ویقال الملک ایضا وھو عرض للشئ بسبب ما یشملہ بحیث ینتقل بانتقالہ کالھیأۃ الحاصلۃ
بالتعمم والتسلح والثامن الفعل وہو عبارۃ عن التاثیر التجددی الزمانی کالقطع والتاسع
الانفعال وھو التاثر التجددی الزمانی کالانقطاع فہذہ التسعۃ اقسام العرض وکل واحد منہما عین
حال بسیط یندرج تحتہ انواع کثیرۃ والجوھر ایضا جنس عال مقول علی ما تحتہ من الانواع یقال
لکل واحد منہا ای الجوھر وتسعۃ اقسام العرض مقولات لکونہا محمولۃ علی انواع مندرجۃ
تحتہا و الاجناس العالیۃ المسماۃ بالمقولات العشرۃ واحدۃ من الجوھر وتسعۃ من العرض وکل نوع
موجود محصل فی الخارج او فی نفس الامر مندرج تحت واحد منہا وکل واحد من المقولات
اذا نسبت الی مقولۃ اخری فہی مباینۃ بالذات فلا یصح ان یصدق اثنان منہا علی شئ واحد
بالذات بمعنی انیکون المقولتین ذاتیا لنوع واحد ویجوز ان یکون احدھما ذاتیا والاخر
عرضیا لشئ واحد وکلاھما عرضیین للواحد فلا یصدقان بالذات علی شئ بل احدھما بالذات
والاخر بالعرض واعلم ان الجوھر بالمعنی المذکور یقابل العرض بالمعنی المذکور والجوھر نفسہ مقولۃ
واحدۃ وجنس عال ذاتی للانواع المندرجۃ تحتہ علی ما ھو مقتضی الجنسیۃ نفسہ حقیقیۃ بسیطۃ

كما هو شان الجنس العالى وأما العرض فليس كذلك لانه ليس بمقولة ولا جنس بل المقولات و الاجناس العالية هي الاقسام التسعة المذكورة فيجب ان لا يكون العرض المنقسم اليها ذاتيا لها و الا لكان هو الجنس العالى للاقسام المذكورة ثم مطلق العرض بمعنى اعم شامل للجوهر في الذهن وهو بمعنى الموجود في الموضوع بالفعل اعم من الخارج والذهن فاذا حصلت ماهية الجوهر كالانسان مثلا او مطلق الجوهر بالمعنى الجنسى في الذهن بناء على المذهب الصحيح من حصول الاشياء بانفسها في الذهن يلزم كونها جوهرا لان الماهية محفوظة في الوجودين ولا يصح الانقلاب بالذاتيات و يلزم كونها عرضا لانها موجودة بالفعل في الذهن الموضوع لان الصورة الذهنية تقوم في الذهن وليس بمحتاج اليها لكن غاية الامر ان هذا العرض لا ينافي الجوهر كما عرفت انما التنافي بين المقولات العشرة لكن يرد بها اشكال مشهور وهو انه اذا تصورنا الماهية الجوهرية بناء على حصول الماهيات بانفسها وانحفاظ الذاتيات في الوجودين فان العلم عندهم اخذ نفس صورة مجردة عن الغواشي المادية والتشخصات الوجودية وصارت نفس تلك الحقيقة علما من حيث القيام بالذهن ومعلوما نظرا الى نفس الذات من حيث هي على ما هو الفرق بينهما فيكون كيفا لان الحصول من مقولة الكيف مع انها جوهر او كيف فيلزم صدق المقولتين المتباينين بالذات على شئ واحد وهو محال واجيب تارة عنه بان العلم كيف عندهم مسامحة تشبيها للامور الذهنية بالامور العينية وقد اجيب عنه بان العلم كيف بالمعنى العام الماخوذ فيه العرض العام كما ان العرض له معنيين كذلك الكيف بالمعنى الاعم ليس بمقولة متباينة فلا يلزم الفساد في الصدق على شئ واحد وقد يقال العلم الذى هو من مقولة الكيف هو العلم الحقيقي عبارة عن حالة ادراكية تحصل في الذهن عند حصول الصورة

العلمية فالعلم بمعنى الصورة ليس بعلم حقيقة حتى يكون كيفا وانما يطلق العلم عليها نظرا الى علاقة بينهما وبين الحالة الادراكية المسماة بالعلم الحقيقى وهى كانها كالتابعة للصورة فالكيف هو الحالة الادراكية والصورة العلمية جوهرا كانت ماخوذة من جوهر او كم او كيف او غير ذلك ان كانت ماخوذة من مقولة اخرى فلا يلزم صدق المقولتين المتباينين على واحد بالذات وبهذا الجواب سقط اعتراض اخر هو انا اذا تصورنا القضية ثم صدقناها فالتصور والتصديق تعلقا بشئ واحد مع انهما نوعان متباينان قسمان للعلم وجه السقوط ان العلم الحقيقى الذى ينقسم الى التصور والتصديق هو الحالة الادراكية وهى لا تتحد مع المعلوم فالتصور والتصديق اللذان هما قسمان للحالة الادراكية متباينان بالذات لا يتحدان مع معلوميتها فكيف يلزم اتحادهما والعلم بمعنى الصورة العلمية علم مجازى يتحد مع المعلوم فالمتباينان لا يتحدان والمتحد مع المعلوم ليس متباين لانه ليس بعلم فليس تصور حقيقة ولا تصديق ثم اعلم ان الماهية جوهرية كانت او عرضية لامكانها محتاجة الى العلة الجاعلية فالامكان كان علة الحاجة فالممكن اذ لولاه لكان واجبا بالذات فلا حاجة الى العلة لان الوجود حاصل له بنفسه فلا يفيد العلة البتة واما ممتنعا فلا يقبل الوجود فلا يفيد العلة ايضا فحينئذ ان لم يكن محتاجا الى العلة فوجوده حين ما وجد بلا علة فيلزم الترجيح بلا مرجح فمنشى الحاجة الى العلة وهو تساوى بسبب الوجود والعدم الى الماهية الممكنة دفعا للترجيح بلا مرجح وهو نفس الامكان فثبت ان مناط الحاجة الى العلة الامكان حينئذ الامكان عبارة عن كيفية عارضة للنسبة بين الوجود والماهية فالمحتاج الى العلة بالذات هو مفاد القضية وهى ان الممكن موجود فى الخارج ولا يخفى ان اثر الجعل متعلقا بالذات ما يكون محتاجا بالذات هو نفس ماهية الممكن و

والمشاؤن لما ذهبوا الى الاول قالوا بالجعل المؤلف معناه ان اثر الجعل اى العلة الفاعلة مفاد الهيئة التركيبية الحملية هى ان الممكن موجود والاشراقيون لما ذهبوا الى الثانى قالوا بالجعل البسيط اى اثر الجاعل متعلقه بالذات نفس ماهية الممكن والوجود يتبع ذالك فاذا افاض العلة نفس الممكن انتزع منه الوجود لان الوجود ومفاد الهيأة التركيبية اثر الجعل بل متعلقه ثانيا وبالعرض فالنزاع بين الجعل البسيط و المؤلف مبنى على النزاع فى ان الامكان نفس الممكن او كيفية النسبة ٭

الرسالة المنتسبة الى المولى العلامة كمال الملة والدين السهالوى رحمة الله تعالى عليه

هذه الرسالة فى انتاج الشكل الرابع

بسم الله الرحمٰن الرحيم ۵

اعلموا ايها الاحلام ان اكثر المنطقيين كالعلامة التفتازانى ومن تبعهم هو الفاضل البهارى وغيرهما نمقوا فى اسفارهم شرط الشكل الرابع ايجابهما مع كلية الصغرى او اختلافهما مع كلية احدهما بانه يشترط فى انتاج الشكل الرابع بحسب الكم والكيف احد الامرين اما ايجابهما مع كون الصغرى كلية واختلافهما فى الايجاب والسلب مع كلية احدهما فالضروب المنتجة بهذا الشرط ثمانية الاول الصغرى موجبة كلية والكبرى موجبة كلية الثانى الصغرى موجبة كلية والكبرى موجبة جزئية الثالث الصغرى سالبة كلية والكبرى موجبة كلية الرابع الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة كلية الخامس الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة كلية السادس الصغرى سالبة جزئية والكبرى موجبة

كلية السابع الصغرى موجبة كلية والكبرى سالبة جزئية الثامن الصغرى سالبة
سالبة كلية والكبرى موجبة جزئية وسقطت ثمانية الاول الصغرى موجبة جزئية
والكبرى موجبة كلية الثانى الصغرى موجبة جزئية والكبرى موجبة جزئية
الثالث الصغرى سالبة كلية والكبرى سالبة كلية الرابع الصغرى سالبة جزئية
والكبرى سالبة جزئية الخامس الصغرى سالبة كلية والكبرى سالبة جزئية السادس
الصغرى سالبة جزئية والكبرى سالبة كلية السابع الصغرى موجبة جزئية والكبرى سالبة
كلية الثامن الصغرى سالبة جزئية والكبرى موجبة جزئية وبعضهم كصاحب مختصر
الميزان ماذهب الى هذا الشرط لعله اراه حسنا لان بيان انتاج هذه الضروب المشروطة
بهذا الشرط بالخلف او بعكس الترتيب ثم النتيجة او بعكس المقدمتين او بالرد الى الثانى
بعكس الصغرى او الثالث بعكس الكبرى لايجرى فى كل الضروب الثمانية على سبيل اليقين بل
يجرى فى البعض على طريق القطع وهى خمسة من الثمانية المقبولة عند الاكثر وفى البعض على
سبيل الشرط والشك وهى ثلثة باقية بعد الخمسة لان الخلف يجرى فى الاول والثانى والثالث
والرابع والخامس دون البواقى والعكس يجرى فى الاول والثانى والثالث والثامن ايضا ان
عكست السالبة الجزئية كما اذا كانت احدى الخاصتين ان ليس فليس وعكس المقدمتين
يجرى فى الرابع والخامس لاغير والرد يجرى فى الثالث والرابع والخامس والسابع ايضا
ان عكست السالبة الجزئية والافلا وعكس الكبرى فى الاول والثانى والرابع والخامس و
السابع ايضا ان عكست السالبة الجزئية دون البواقى كذا افاد الفاضل اليزدى وغيره فبان

بلا مرية اجزاء الدليل فى هذه الثلثة الاخيرة على سبيل الريب ونقيض القطع فى الخمسة
المتقدمة على منهاج اليقين ونقيض الريب لعله وجد فى هذه الثلثة الاخيرة الاختلاف
الموجب للعقم من حيث المقدمات البسيطة مع وجود شرط الاكثر فان بعض الحيوان
ليس بانسان وكل فرس او ناطق حيوان ينتج فى الاول صدق السلب وفى الثانى صدق الايجاب
وكذا الانثى من الانسان يعوس بعض الحيوان والناطق انسان فان الصادق فى الاول
الايجاب وفى الثانى السلب بل ذهب الى شرطه الموجب لليقين والايجاز وعدم الاختلاف
الموجب للعقم عدم اجتماع السلب والجزئية فرفعناه بشرط الشكل الرابع عدم اجتماع
السلب والجزئية لا فى مقدمة ولا فى مقدمتين الا اذا كانت الصغرى موجبة جزئية
فلا بد ان يكون الكبرى سالبة كلية فيجتمع السلب فى هذه الحالة فبهذا الشرط سقط احد عشر
من ستة عشرة ضروب وبقيت خمسة والقرينة الصريحة على هذا الشرط قولنا اذا كانت
الصغرى موجبة جزئية فلابد ان يكون كبرى سالبة كلية انتهى لان الاستثناء ينطبق على
هذا الشرط ولا ينطبق على الشرط الذى ذكره اكثر المنطقيين كما هو ظاهر عند ارباب العلوم
واما شرط الشكل الرابع بعدم اجتماع الكليتين فيه فما ذهب اليه احد وايضا يخرج بهذا
الشرط الضروب الثلث من الثمانية المنتجة المقبولة عند اكثر ومن الخمسة المقبولة عند
صاحب المختصر فيبقى الخمس والاثنان هذا لا يخفى عند النحارير وايضاً اينا فى وجود هذا الشرط
اى عدم اجتماع الكليتين فيد الاستثناء المذكور لان فى المستثنى بيان موجبة جزئية و
سالبة كلية فمن اين يجتمع فيه الكليتان فكيف الاستثناء فمن تبع هذا الشرط فهو بعدم

تدبرہ کا بعدم علمہ ویمکن الاختصار من السلب والجزئیۃ بھذہ العبارۃ شرط عدم اجتماع الحصتین فیہ اذا ارید ت بالحصتین حصۃ السلب وحصۃ الجزئیۃ وباللام لام العھد و الافلا وھکذا بالسین مثاب الصاد ومعہ بالخاء المنقوطۃ مقام الحاء ولکن الذھن لا یتبادر الی مقصودھما بل یتشوش فی المختصر الذی یتبادر الذھن الی مقصودہ ولا یتشوش العقل فی ادراک معنی ما ذکرناہ ای عدم اجتماع السلب والجزئیۃ فیہ تم ھذا البیان بعون اللہ المستعان احقر خلائق اللہ الولی محمد علی بن مفتی یار محمد الدکنی الملیابادی مولدا والاسلام آبادی مسکنا فالحمد للہ الذی علمنی الصحیح والصلوۃ علی محمد ن الذی نطق الفصیح فقط

خاتمۃ الطبع

الحمد للہ الذی شرح صدور العالمین بتصورات دقائق الحکمۃ وروح قلوب العارفین بتصدیقات انوار الحقیقۃ والصلوۃ والسلام علی من علم العرفاء والعلماء بطرقۃ النقیۃ وعلی آلہ واصحابہ حماۃ مآثر ملتنا الحنیفیۃ وہداۃ مراسم شریعۃ البہیۃ اما بعد ایں مجموعۂ بلیست رسائل منطق بعد تصحیح وازالۂ اغلاط ومحو زوائد وافراط بسال ۱۹۷۸ء مطابق ۱۳۹۸ھ در طبع